

AKSARAY K E N T İ

*Klasik Eğitim
Kurumları*

(XVIII.-XIX. YÜZYILLAR ARASI)

Dr. Eşref TEMEL
Artvin Çoruh Üniversitesi

T.C. AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

T.C.
AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ
KÜLTÜR YAYINLARI – 23

AKSARAY KENTİ KLASİK EĞİTİM KURUMLARI
(XVIII-XIX YÜZYILLAR ARASI)

YAYIN KOMİSYONU

Mustafa DOĞAN: İl Kültür ve Turizm Müdürü

Mümin BERK: Müdür Yardımcısı

Çağatay VAN: İl Halk Kütüphanesi Müdürü

Ebru SERT: Folklor Araştırmacısı

Ömer OK: Ar-Ge

İlban SİNGİN: Ar-Ge

Gültekin ÖZBEK: Ar-Ge

Editör

Dr. Mustafa Fırat GÜL

ISBN: 978-975-17-4727-3

Baskı:

Demirok Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Kapak Tasarımı

Cem BİLİR

AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

Taşpazar Mah. Kadioğlu Sok. No.1

68100 AKSARAY

Tel: 0 382 213 24 74

Fax: 0 382 212 35 63

e-mail: iktm68@ktb.gov.tr

www.aksarayktb.gov.tr

Bu yayın Aksaray Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından bastırılmıştır.

Kitabın, telif ve dağıtım hakları İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne aittir.

TAKDİM

Bilgi insanlığın varoluşundan beri kıymetli olmuş, bilgiyi üreten, geliştiren ve bunu faydaya dönüştüren toplumlar her zaman bulundukları çağın ilerisine geçmişlerdir. Bu bağlamda eğitim kurumları geçmişte ve günümüzde en önemli bilgi üretim merkezleri olarak kabul edilmekte, bilginin değiştirici ve dönüştürücü gücünü etkin kullanan toplumların kalkınmasında birinci dereceden rol oynamaktadırlar. Tarihi kayıtlarda ilim yurdu olarak anılan Aksaray şehri de nitelikli eğitim kurumlarıyla, Anadolu’da kültür ve medeniyet sahasında öne çıkan illerimizden biri olmuştur. Valiliğimizce yayımlanan “*Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII-XIX Yüzyıllar Arası)*” kitabı ise Aksaray’ımızın bu yönüne dikkat çeken kıymetli bir çalışmadır.

Ülkemizin ilim ve medeniyet merkezlerinden biri olan Aksaray, derin tarihî geçmişiyle ilk çağlardan itibaren önemli bir yerleşim alanı olmuş, bu coğrafyada yaşayan insanlar kültür ve medeniyet sahasında kıymetli ürünler ortaya koymuşlardır. Özellikle Selçuklularla başlayan ve daha sonra Karahanogulları, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleriyle devam eden süreçte Aksaray hatırı sayılır derecede âlim, zahit, şair, yazar, sanatkâr ve devlet adamı yetiştirmiş, tarihi kayıtlarda Darü’l-İlm, Şehr-i Süleha olarak anılmıştır.

Anadolu Selçuklu döneminde eğitim, ilim ve sanat alanında parlak bir dönem yaşayan Aksaray medreselerinde dönemin bilginleri; tıp, astronomi, hukuk, ilâhiyat gibi pek çok alanda dersler vermişler, değerli eserler kaleme almışlardır. O dönemde Aksaray’da yapılmış olan ve günümüzün üniversiteleri niteliğindeki medreselerde zirveye çıkan ilim geleneği uzun yıllar şehrin kültürel durumunu etkilemiş, Aksaray bu yönüyle her zaman önde bir şehir olmuştur. İlimizde yetişen bilginlerden başka, doğudan özellikle İran’dan ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinden gelenler için de Aksaray önemli bir cazibe merkezi olmuş, çok sayıda âlim ve sanatkâr şehrimizde bulunarak Aksaray’ın ilmi birikimine katkı sağlamışlardır. Başta Melik Mahmud Gazi Hangâhı olmak üzere Muzafferiye Medresesi, Bedriyye Medresesi, Melikiye Medresesi, Ebubekriye Medresesi, Seyfiye Medresesi, Hüsamiye Medresesi, Beramuniye Medresesi, Zinciriye Medresesi gibi

şehrin dört bir yanında oluşturulan ilim merkezlerinde üst seviyede ilmi faaliyetler yürütölmüş, pek çok sahada kıymetli eserler vücuda getirilmiştir.

Aksaray, Anadolu Selçuklu devrindeki ehemmiyetini, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemlerinde de korumuş, Karamanoğulları için önemli bir merkez olmuş, Osmanlı iskân sisteminde de en çok istifade edilen şehirlerin başında gelmiştir. 1470 yılında Fatih Sultan Mehmet'in emriyle Aksaray'dan İstanbul'a göç ettirilen çok sayıda âlim ve sanatkâr, İstanbul şehrinin teşekkülünde birinci dereceden rol oynamış, Cemâleddin Aksarâyî'nin torunları Cemal Halveti, Zenbilli Ali Cemâli, Pîrî Mehmet Paşa ve daha pek çok büyük şahsiyet Osmanlı Devleti'nde önemli görevler üstlenmişlerdir. İlâveten Anadolu tasavvuf hayatında mühim bir yeri olan şehrimizin Manevi Mihmandarı Somuncu Baba Hazretleri de Osmanlı düşünce hayatını şekillendiren önemli isimlerden biridir.

Valiliğimizce basımı gerçekleştirilen “Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII-XIX Yüzyıllar Arası)” adlı bu eser ise, tam da bu noktada Osmanlı dönemi Aksaray eğitim kurumlarını anlatan, Aksaray'ın eğitim durumuna dair önemli bilgiler veren kıymetli bir çalışmadır. Bu eserin de ilimizin tarihi ve kültürel birikimine ciddi katkılar sağlayacağını düşünüyor, kitabın yayına hazırlanmasını sağlayan Dr. Eşref TEMEL Hocamıza, İl Kültür Turizm Müdürlüğümüze ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Hamza AYDOĞDU

Aksaray Valisi

TAKDİM

Anadolu'nun ortasında, yolların kesişme noktasında bulunan Aksaray'a bağlı olan Aşıklı Höyük, 11 bin yıllık kadim tarihiyle Orta Anadolu'nun ilk yerleşim birimidir. Yine bu bölgenin ilk kalesi olan Güvercinkayasası ile en eski ticaret merkezlerinden biri durumundaki Acemhöyük, Aksaray'ın tarihinin zenginliğini kanıtlayan yerlerdir. Kapadokya'nın önemli bir kısmı sınırları içinde bulunan Aksaray, son senelerde bir cazibe merkezi olmuştur.

Aksaray, Malazgirt'in alınmasından (1071) kısa süre sonra Türk-İslam kültürüyle tanışmış; en parlak devrini Anadolu Selçuklu döneminde yaşamıştır. Özellikle II. Kılıcarşlan'ın gönlünde ayrı bir yere sahip olmuş; bu nedenle Selçuklu döneminde önemli bir idare merkezi haline gelmiştir. Selçukluların ardından İlhanlı, Danişmentli ve Karamanoğulları nihayetinde de Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 1470 yılında Fatih Sultan Mehmet'in emriyle Aksaraylıların seçkin bir kısmı İstanbul'da iskân edilmiştir. Aksaray, Tapduk Emre'nin, Yunus Emre'nin, Cemaleddin Aksarayı'nın, Somuncu Baba'nın, Yusuf Hakiki Baba'nın, Hasan Rızai Aksarayı'nın ve daha pek çok manevi mimarın emeğiyle kültürel yönden gelişmiş; bu ortamda yetişen Çelebi Halife/Şeyh Mehmet Cemalî, Zenbilli Ali Cemalî ve Piri Mehmet Paşa, Osmanlı Devleti'ni II. Bayezit, Yavuz ve Kanuni devirlerinde dünya gücü haline getirmişlerdir. Böylece Aksaray, bir dönem Osmanlı'nın âdeta vasıflı insan kaynağı olmuştur.

Aksaray, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Karaman eyaletine bağlı sancak yapılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Konya vilayetindeki kazalardan birisi, 1920'de müstakil liva, 1923'te vilayet olmuştur. Ama bu dönem kısa sürmüş 1933'te ilçe, 1989'da ise yeniden il statüsüne kavuşmuştur.

Son dönemde şehir tarihi araştırmalarının önemi arttığı herkesin malumudur. Aksaray tarihi hakkında kaleme alınan çalışmalar 1970'li yıllarda merhum İbrahim Hakki Konyalı ile başlamıştır. Günümüzde değişik üniversitelerdeki öğretim üyeleri, Aksaray'la ilgili birçok araştırma yapmışlardır. Hem Osmanlı devlet teşkilatına hem de şehir tarihlerine katkısı bakımından Hurufât Defterleri son yıllarda sıklıkla müracaat edilen arşiv belgelerdir. Bu defterler, vakıf müesseselerine tayin ve terfi işlemleriyle

ilgili bilgi kaynağıdır. Bu çerçevede bir şehrin; cami, mescit, tekke, zaviye, hânkâh gibi dinî yapılarına; medrese, mektep, darülhadis, darülkurra gibi eğitim kurumlarına yapılan atamalarla ilgili bilgiyi bulmak mümkündür. Bundan dolayı Hurufâtlar, şehir tarihi için oldukça önemlidir. Bu belgeleri yetkinlikle değerlendirebilmek ciddi bir emek istemektedir. Yüksek lisanssta danışmanlığını yaptığım şu anda Çoruh Üniversitesi'nde Dr. Öğr. Üyesi olan Eşref Temel'in 2008'de tamamladığı “Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar arası)” başlıklı tezinin gözden geçirilerek kitaplaşması özellikle vakıf ve eğitim cephesiyle Aksaray tarihine önemli katkılar sağlayacaktır.

Dr. Öğr. Üyesi Eşref Temel'in yeni belgeler ışığında Aksaray şehrinin tarihini konu alan incelemelere devam etmesini bekliyor, bundan sonraki çalışmalarında kendisine başarılar diliyorum.

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

KONYA 2020

SUNUŞ

Anadolu'nun ortasında tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Aksaray, her dönemde siyasi, iktisadi ve kültürel önemini korumuş, tarihe yön vermiş pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Günümüzden 11 bin yıl önce yerleşik hayata geçen, üretim faaliyetlerinde bulunarak tarım, hayvancılık, tıp, sanat gibi alanlarda önemli gelişmeler sağlayan Aşıklı toplumundan, Melendiz havzasında ilk kale kent uygulamasını gerçekleştiren Güvercin-kayası sakinlerine kadar ve yine binlerce yıl önce Yeşilova'da muhteşem bir şehir mimarisine imza atan Acem Höyük halkından, Güzelyurt, Gülağaç ve Ihlara bölgesinde sayısız kaya oyma mekanı ve yeraltı şehrini imar eden insanlara kadar, bölgemizde yaşayan tüm topluluklar uygarlık alanında ciddi adımlar atmışlar, kültürel yönden Aksaray'ın gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır.

Müslüman Türklerin Anadolu'ya hâkim olmasıyla beraber medeni yön- den daha da gelişen Aksaray, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin gerçekleştirdiği güçlü imar faaliyetleri ile tam bir İslam beldesi hüviyetine bürünmüş, bir süre sonra şehir “*Kubbetü'l İslâm, Dârü's Süleha, Dârü'z Za- fer, Dârü'l-İlm*” gibi isimlerle anılmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde de önemini muhafaza eden Aksaray, yetiştirdiği tarihi ve manevi şahsiyetler- le, bu devletin siyasi ve sosyal yönden şekillenmesinde büyük roller oyna- mış, idari ve ilmi sahalarda önemli katkılar sağlamıştır.

Anadolu'da kurulan ve kısa sürede üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti, 600 yılı aşan ömrüyle dünyanın gördüğü en büyük devletlerden biri olmayı başarmış, uyguladığı muazzam yönetim anlayışıyla asırlarca dünya siya- setine yön vermiştir. Bu manada dünya tarihi üzerinde derin izler bırakmış böylesine önemli bir devletin bilinmesi gerekli alanlarından biri de şüphe- siz ki eğitim sistemidir. Valiliğimizce yayımlanan “*Hurufat Defterleri'ne Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar arası)*” adlı bu eser de ilimiz ve ülkemiz tarihi açısından kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu araştırma ile XVIII.-XIX. yüzyıllar arası Aksaray şehrinde bulunan klasik eğitim kurumları ve bunların özellikleri, faaliyetleri ve bu kurum- ların toplum hayatına katkıları, bu müesseselerde hangi görevlilerin bu-

lunduğu, gelir kaynaklarının neler olduğu, vakfiye şartları ve görevlilerin atama şekilleri gibi konular ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmaya kaynaklık teşkil eden hurufat defterlerine göre Aksaray şehrinde faaliyet gösteren eğitim kurumlarını içine alan bu çalışma, o dönemde şehirde bulunan cami, mescit, tekke, zaviye, hangah gibi dini yapıları; medrese, mektep, darü'l-hadis, darü'l-kurra gibi eğitim kurumlarını; kaza, sancak, nahiye ve köy gibi idari yapılanmayı detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır

Bilimsel bir yayın olmasının yanında şehir tarihçiliği için de çok önemli bir çalışma olan “Hurufat Defterleri’ne Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası)” adlı bu eserin ilimiz ve ülkemiz kültür hayatına katkılar sağlamasını temenni eder, eserin basımına olur veren Sayın Valimiz Hamza Aydoğdu’ya, eseri yayına hazırlayan Dr. Eşref Temel hocamıza ve Kültür Turizm Müdürlüğümüz yayın kuruluna teşekkür ederim.

Mustafa DOĞAN

İl Kültür ve Turizm Müdürü

ÖN SÖZ

Geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki değişik milletleri uzun yıllar bir arada tutmasının temelinde, sadece askerî başarıları değil; sosyal, kültürel ve eğitim alanında yapmış olduğu hizmetleri bulunmaktadır. Bunun için yönetiminde bulunan en büyüğünden en küçüğüne kadar tüm yerleşim birimlerine cami, mescit, han, hamam gibi sosyal tesislerle; mektep, zaviye, tekke ve medrese gibi eğitim kurumlarıyla donatmıştır. Bunu devlet politikası haline getirmesi sayesinde yeni fethedilen yerleri şenlendirmiş ve Türkleştirip-İslâmlaştırmıştır.

Günümüzde şehir tarihine olan ilgi artmıştır. Bunun neticesinde Aksaray kenti ile ilgili tarafımdan 2008 yılında “Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar Arası)” adı altında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. 2018 yılında bu tez temel alınarak Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ ile “Göre Aksaray Kenti Medreseleri ve Darülkurralları” ismiyle bir de makale yayımlanmıştır. Şimdi de çalışma, Dr. Mustafa Fırat GÜL editörlüğünde yeniden gözden geçirilerek daha mükemmel hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma ile Aksaray kentinde bulunan klasik eğitim kurumları ve bunların özellikleri, fonksiyonu, faaliyetleri ve topluma yansıması, bu müesseselerde hangi görevlilerin bulunduğu ve görevleri, kurumların finansman kaynakları, vakfiye şartları ve görevlilerin atama şekilleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma; takdim, önsöz, içindekiler, kısaltmalar, tablo ve fotoğraf listesi ve girişten sonra beş bölüm ile sonuç, bibliyografya ve eklerden meydana gelmektedir. Giriş kısmında, araştırmanın konusu, sınırlandırılması, kapsamı ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde kentin kısa tarihi, fiziksel dokusu, idarî yapısı ve sosyo-ekonomik durumu, ikinci bölümde mektepler, üçüncü bölümde darülkurrallar, dördüncü bölümde medreseler, beşinci bölümde de camilerde klasik eğitim faaliyetleri konusu ele alınmıştır. Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmış, bibliyografya kısmında ise yararlanılan tüm kaynaklar verilmiştir. Ekler kısmında konu ile ilgili belgelerden örnekler konulmuştur. Eğitim kurumları alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Türk eğitim tarihine katkıda bulunmasını düşündüğümüz bu çalışmaya, beni yönlendiren ve araştırma esnasında sürekli rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ'a, çalışmam sırasında bana her türlü desteği veren eşim İsmet TEMEL'e ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca tezimin kitap olarak yayımlanmasında; editör olarak görev alan Dr. Mustafa Fırat GÜL'e ve Aksaray Valiliği'ne teşekkürü bir borç bilirim.

Dr. Eşref TEMEL
ARTVİN 2020

İÇİNDEKİLER

TAKDİM - Hamza AYDOĞDU - Aksaray Valisi	iii
TAKDİM - Prof.Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ -	v
SUNUŞ - Mustafa DOĞAN - İl Kültür Turizm Müdürü -	vii
ÖN SÖZ.....	ix
TABLO LİSTESİ.....	xiv
FOTOĞRAF LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
AKSARAY KENTİNİN TARİHÇESİ VE FİZİKİ DURUMU	7
1.1. KENTİN ADI	7
1.2. KENTİN FİZİKSEL KONUMU.....	8
1.3. KENTİN TARİHÇESİ.....	9
1.3.1. Selçuklular Dönemi	10
1.3.2. Karamanoğulları Dönemi.....	11
1.3.3. Osmanlı Dönemi	12
İKİNCİ BÖLÜM	17
KLASİK EĞİTİM KURUMLARINDAN MEKTEPLER	17
2.1. AKSARAY KENTİNDE BULUNAN SIBYAN MEKTEPLERİNE	
GENEL BİR BAKIŞ.....	22
2.1.1. Ali Bey Muallimhanesi.....	22
2.1.2. Abdülhalim Efendi Muallimhanesi	23
2.1.3. Boyacı Ali Mahallesi Mektebi.....	23
2.1.4. Emir İsaoglu (Gaybioğlu) Seyyid Ali Mektebi.....	23
2.1.5. Hacı Abdülaziz Mescidi Muallimhanesi	24
2.1.6. Hacı Abdülcelil Muallimhanesi	24
2.1.7. Hacı Ahmet Ağa Muallimhanesi.....	24
2.1.8. Hacı Ali Mektebi	25
2.1.9. Hacı Arab Muallimhanesi	25
2.1.10. Hacı Hasan Mahallesi Mektebi	26
2.1.11. Hacı Hasan Muallimhanesi.....	26
2.1.12. Hacı İbrahim Mescidi Muallimhanesi.....	27
2.1.13. Hacı İsa Çelebi Muallimhanesi.....	27

2.1.14. Hacı Mehmet Muallimhanesi	28
2.1.15. Hacı Musa Muallimhanesi.....	28
2.1.16. Hacı Nasuhoğlu Osman ve Mustafa Ağa Muallimhaneleri	32
2.1.17. Hacı Yusuf Camii Muallimhanesi	36
2.1.18. Hamza Bey Muallimhanesi	38
2.1.19. Kara Muallimhanesi	41
2.1.20. Köse/Kör Hoca Muallimhanesi.....	42
2.1.21. Meydan Mahallesi Muallimhanesi	43
2.1.22. Minarecik Mahallesi Muallimhanesi	44
2.1.23. Muhsin Çelebi Mektebi.....	44
2.1.24. Penbeciler Mescidi Muallimhanesi.....	46
2.1.25. Piri Mehmet Paşa Muallimhanesi.....	47
2.1.26. Seydizade Muallimhanesi.....	49
2.1.27. Seyyid Yusuf Muallimhanesi	50
2.1.28. Şeyh Gaznevî Mektebi.....	50
2.1.29. Şeyh Hamid Veli Camii ve Karamanoğlu Camii Bitişindeki Mektepler.....	52
2.1.30. Veled-i Hatib Mahallesi Muallimhanesi	52
2.2. AKSARAY KENTİ MEKTEPLERİ HAKKINDA	
GENEL BİR DEĞERLENDİRME	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	55
KLASİK EĞİTİM KURUMLARINDAN DARÜLKURRALAR.....	55
3.1. DARÜLKURRALARA GENEL BİR BAKIŞ	55
3.2. AKSARAY KENTİ DARÜLKURRALARI	57
3.2.1. Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Darülkurrası.....	57
3.2.2. Rızâî Hasan Efendi Camii Darülkurrası	59
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	61
KLASİK EĞİTİM KURUMLARINDAN MEDRESELER	61
4.1. AKSARAY KENTİ MEDRESELERİNE GENEL BİR BAKIŞ	65
4.1.1. Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri.....	66
4.1.1.1. Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medresesi.....	66
4.1.1.2. Beramunî Medresesi	66

4.1.1.3. Cami-i Kebir Medresesi.....	68
4.1.1.4. Müderris, Mütevellî ve Diğer Vakıf Görevlileri Atamaları	69
4.1.2. Köhne/Bedriye (Kadioğlu) Medresesi.....	74
4.1.2.1. Müderris Atamaları.....	76
4.1.2.2. Vakıf Görevlilerinden Mütevellî Atamaları	77
4.1.3. Mercaniye Medresesi.....	80
4.1.4. Molla Bali Medresesi.....	80
4.1.5. Seyfiye Medresesi	80
4.1.5.1. Müderris, Mütevellî ve Diğer Vakıf Görevlileri Atamaları	81
4.1.6. Seyyid Ahmet Medresesi.....	87
4.1.7. Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk‘ası.....	87
4.1.7.1. Müderris, Mütevellî ve Diğer Vakıf Görevlileri Atamaları	88
4.1.8. Zinciriye Medresesi.....	90
4.1.8.1. Müderris, Mütevellî ve Diğer Vakıf Görevlileri Atamaları	94
4.2. AKSARAY KENTİ MEDRESELERİ HAKKINDA	
GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	99
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	101
KLASİK YAYGIN EĞİTİM FAALİYETLERİ CAMİLERDE EĞİTİM.....	101
5.1. CAMİLERİN TARİHİ GELİŞİMİ	101
5.2. AKSARAY CAMİLERİNDEKİ EĞİTİM HİZMETLERİNE	
GENEL BİR BAKIŞ.....	102
5.2.1. Aksaray’da Dersiamı Olan Camiler	103
5.2.1.1. Debbağlar/Hacı Şükrullah Camii Dersiamlığı	104
5.2.1.2. Hacı Musa Ağa Camii Dersiamlığı.....	106
5.2.1.3. Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Dersiamlığı.....	107
5.2.2. Aksaray’da Hadis Şeyhi Olan Camiler	109
5.2.2.1. Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Hadis Şeyhliği.....	109
5.2.2.2. Rızâî Hasan Efendi Camii Hadis Şeyhliği	110
5.3. AKSARAY KENTİ CAMİLERİ HAKKINDA	
GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	111
SONUÇ.....	113
BİBLİYOGRAFYA.....	117
EKLER	125

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Hacı Musa Mektebi'nde Görev Yapan Muallimlerin Listesi	30
Tablo 2: Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi ve Feriştah Hatun Camii'nde Görev Yapanların Listesi	35
Tablo 3: Hamza Bey Muallimhanesi'nde Görev Yapan Muallim ve Mütevellilerin Listesi.....	40
Tablo 4: Köse/Kör Hoca Muallimhanesi'nde Görev Yapan Muallimlerin Listesi.....	43
Tablo 5: Piri Mehmet Paşa Mektebi'nde Görev Yapan Muallimlerin Listesi.....	49
Tablo 6: Aksaray'da Bulunan Bütün Muallimhanelerin Listesi	54
Tablo 7: Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri'nde Görev Yapan Müderris, Müteveli ve Diğer Vakıf Görevlileri Listesi	73
Tablo 8: Köhne/Bedriye (Kadioğlu) Medresesi'nde Görev Yapan Müderris ve Müteveli Listesi.....	79
Tablo 9: Seyfiye Medresesi'nde Görev Yapan Müderris ve Müteveli Listesi.....	84
Tablo 10: Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'ası'nda Görev Yapan Müderris, Müteveli ve Diğer Vakıf Görevlileri Listesi	89
Tablo 11: Zinciriye Medresesi'nde Görev Yapan Müderris, Müteveli ve Diğer Vakıf Görevlileri Listesi	98
Tablo 12: Aksaray'da Bulunan Bütün Medreselerin Listesi	100
Tablo 13: Debbağlar/Hacı Şükrullah Camii'nde Görev Yapan Dersiamların Listesi.....	105
Tablo 14: Hacı Musa Ağa Camii'nde Görev Yapan Dersiamların Listesi ..	107
Tablo 15: Karamanoğlu Mehmet Bey Camii'nde Görev Yapan Dersiamların Listesi.....	108
Tablo 16: Karamanoğlu Mehmet Bey Camii'ndeki Hadis Şeyhlerinin Listesi.....	109
Tablo 17: Rızâî Hasan Efendi Camii'ndeki Hadis Şeyhlerinin Listesi	111

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Şehrin havadan genel görünümü, 1954 (Rana ATA Arşivinden).....	14
Fotoğraf 2: Pilot Orhan Aksoy tarafından 1960'ta havadan çekilmiş fotoğrafta şehrin genel durumu (M. Fırat GÜL Arşivinden).....	15
Fotoğraf 3: 1960'lı yıllarda Hacı Musa Cami (KONYALI Kütüphanesi Arşivinden)	31
Fotoğraf 4: Hacı Musa Cami'nin günümüzdeki dış mekân fotoğrafı (Zekai ERDAL Arşivinden).....	31
Fotoğraf 5: Hacı Musa Cami'nin günümüzdeki iç mekân fotoğrafı (Zekai ERDAL Arşivinden).....	32
Fotoğraf 6: Feriştah Mescidi, Şeyh Hamid Mahallesi, 3500 nolu sokakta bulunmaktadır (M. Fırat GÜL Arşivinden).....	36
Fotoğraf 7: Kalanlar Köprüsü'nün geçince hemen sağda Hacı Yusuf Ağa/ Kalanlar Camii bulunmaktadır (Zekai ERDAL Arşivinden).....	38
Fotoğraf 8: Hamza Çelebi'nin kabri (M. Fırat GÜL Arşivinden).....	41
Fotoğraf 9: Şeyh Gaznevî Mezarı'nın eski hali (Bekir DENİZ Arşivinden).....	51
Fotoğraf 10: Şeyh Gaznevi'nin apartman altında bulunan mezarı (M. Fırat GÜL Arşivinden).....	51
Fotoğraf 11: 1884'te John Henry Haynes'in objektifinden Karamanoğlu Camii. Bir kısmı görülen mezarın kime ait olduğu tespit edilememiştir..	58
Fotoğraf 12: 1895'te Friedrich SARRE tarafından çekilen fotoğrafta Ulu Camii (Karamanoğlu Mehmet Bey Camii) ve çevresi.	59
Fotoğraf 13: 1930'lu yıllarda Rızâî Hasan Hasan Efendi Camii (Mustafa SAVACI Arşivinden).....	60
Fotoğraf 14: Rızâî Hasan Hasan Efendi Camii'nin günümüzdeki hali (M. Fırat GÜL Arşivinden).....	60

Fotoğraf 15: Beramuni Medresesi'nden günümüze gelen taç kapının sol kısmının 1930'larda Aksaray'ın ilk fotoğrafçısı Foto Kamil tarafından çekilen fotoğrafı (M. Fırat GÜL Arşivinden).	67
Fotoğraf 16: 1960'lı yıllarda Bedriye Medresesi (KONYALI Kütüphanesi Arşivinden).	75
Fotoğraf 17: 1960'lı yıllarda Bedriye Medresesi (M. Fırat GÜL Arşivinden).	75
Fotoğraf 18: Bedriye Medresesi'nin günümüzdeki hali (M. Fırat GÜL Arşivinden).	76
Fotoğraf 19: 1960'lı yıllarda Seyfiye Medresesi (KONYALI Kütüphanesi Arşivinden).	81
Fotoğraf 20: Seyfiye Medresesi'nin günümüzdeki durumu (M. Fırat GÜL Arşivinden).	86
Fotoğraf 21: Seyfiye Medresesi'nin günümüzdeki durumu (M. Fırat GÜL Arşivinden).	86
Fotoğraf 22: Medresenin 1940'lardaki durumu (M. Fırat GÜL Arşivinden).	93
Fotoğraf 23: Zinciriye Medresesi'nin günümüzdeki durumu (M. Fırat GÜL Arşivinden).	93

EK LİSTESİ

Ek-1: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 1134 Nolu defterin 91. varlığında kayıtlı, Aksaray'a ait, Hurufât Defteri kaydı.	125
Ek-2: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 2176 Nolu defterin, 270. sayfasının 608. sırasında kayıtlı, Karamanoğlu İbrahim Bey'e ait vakfiye kaydı.	126
Ek-3: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 149 Nolu Cedit Şahsiyet Defteri'nin, 278. sayfasının 3323-3325. sıralarında kayıtlı, Zinciriye Medresesi'ne ait görev kayıtları	127
Ek-4: BOA'ndeki, Cevdet Maarif 313 Fon Koduyla kayıtlı, Zinciriye Medresesi'ne yapılan atamaya dair bir belge.	128
Ek-5: Aksaray kentinin günümüzdeki mahalle düzeni.	129

KISALTMALAR

- A.MKT.MHM : Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.NZD : Sadâret Mektûbî Mühimme Nezâret ve Devâir Evrakı
bk. : bakınız
B : Recep
BOA : Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C : Cemaziyelahir
Ca : Cemaziyelevvel
C.EV. : Cevdet Evkaf
C.MF. : Cevdet Maarif
Çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DN : Dosya No
Ed. : Editör
EV.d. : Evkaf Defteri
EV.HMH.d. : Evkaf Hameyn Muhasebesi Defteri
GNo. : Gömlek No
H : Hicrî
HAT : Hatt-ı Hümayûn
Haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İA. : İslâm Ansiklopedisi
KŞS. : Konya Şeriye Sicili Defterleri
L : Şevval
M : Muharrem
m : metre
MAD : Maliyeden Müdevver Defter
MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
nr. : numara
N : Ramazan
R : Rebiyülahir
Ra : Rebiyülevvel
s. : sayfa
S : Safer
S. : Sayı
Sno. : Sıra No
Ş : Şaban
SÜSBE. : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
TK : Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Tahrir Defteri
TTK : Türk Tarih Kurumu
TT.d. : Tapu Tahrir Defteri
VAD. : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defteri
vr. : Varak
Yay. : Yayınlayan
Z : Zilhicce
Za : Zilkade

Anneme ve Babama...

GİRİŞ

Bu çalışma, Aksaray kentinde XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasında faaliyet gösteren mektep, darülcürre ve medrese gibi klasik eğitim kurumlarını, kısaca Aksaray şehrinin yaklaşık 140 yıllık eğitim tarihini içine almaktadır.

Şehirler, kasaba ve köylere oranla daha fazla insanın yaşamasından dolayı, sosyal yaşamın girift bir şekilde tesis olunduğu yaşam alanlarıdır. Vesikaların diliyle ise kısaca Osmanlı şehri; “*Bazar durur, cuma kılınur*” yerlerdir. Şehir hayatındaki sosyal düzenin vazgeçilmez bir unsuru ise eğitimidir. Eğitim, bir yerin kalkınmışlık düzeyini gösteren mihenk taşıdır. Çünkü eğitimin, siyasî, ekonomik, kültürel, askerî olmak üzere her türlü alana bire bir etkisi vardır. Bundan dolayı, Türkler Anadolu’yu vatan haline getirdikten sonra bu coğrafyayı, eğitim kurumlarıyla donatmıştır.

Aksaray kentinin temelleri Anadolu Selçuklu Devleti zamanında atılmış, Karamanoğulları ve Osmanlılar dönemlerinde gelişimini sürdürmüş, tipik bir Orta Anadolu şehri görünümü kazandırılmıştır. Bu özelliğinden dolayı çalışma konusu olarak Aksaray’ın eğitim tarihi seçilmiştir.

Çalışma, Aksaray şehrinde XVIII. ve XIX. yüzyılda faal olan mektep, darülcürre ve medrese gibi klasik eğitim kurumlarıyla sınırlandırılmıştır. Yeri geldikçe şehirdeki eğitim faaliyetleriyle eğitimci olan kişiler hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak, Aksaray’ın eğitim tarihi hakkında, sadece bu yıllarla ilgili değil, önceki ve sonraki dönemlere de atıflar yapılmıştır.

Çalışmalara özgünlük katan temel öge, kullanılan kaynakların orijinal ve güvenilir olmasıdır. Bu nedenle arşiv belgeleri tarih araştırmalarında esas alınmaktadır. Ayrıca yerinde gözleme dayanan çalışmanın kendisi de bir kaynak konumundadır. Bundan dolayı şehir tarihi araştırmalarında; öncelikle, çalışmanın yapıldığı dönemdeki bilgi ve bulgular, ardından belirli bir zaman dilimini kapsayan, o yerleşim yeri ile ilgili istatistikî bilgiler içeren resmî nitelikli belgeler ve orada yaşayanların veya orayı gezenlerin tespit ettikleri bilgiler çok önemli bir yere sahiptir. Bu tür kaynaklara da birinci elden kaynaklar denilir¹.

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 1998, s. 17.

Arşivler, bir toplumun millî hafızalarıdır. Osmanlı Devleti de bu bilinçle hareket ederek hüküm sürdüğü yerler hakkında, günümüzdeki kadar düzenli olmasa da o günün şartlarına göre, mükemmel denebilecek seviyede arşivler oluşturmuştur. Bu sayede Osmanlı tarihinin birçok yönünü aydınlatacak çok sayıda belge günümüze kadar gelebilmiştir. Bu çalışmada kullanılan arşiv belgelerinden, başta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki *Aksaray Hurufât Defterleri* olmak üzere, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan değişik tasniflerdeki belgeler ve *Konya Şeriye Sicilleri ve Salnameler* kullanılmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Hurufât Defterleri, adından da anlaşılacağı üzere kazaların Arap alfabesine göre sıralanmasından oluşturulmuştur. Bu defterler Tuncer BAYKARA'ya göre 1691-1839 yılları arsında tutulmuştur². Ancak bu çalışmada defterin birinde başlangıç tarihinin 1690 olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı taşra teşkilatı ve kamu görevlileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu defterlerde, kadıların kontrolündeki vakıflarla ilgili olarak yapılan yazışmaları da konu almaktadır. Bu şekilde vakıflara yapılan; muallimlik, dersiamlık, müderrislik, imamlık, hatiplik, mütevellilik, nazırlık, ferraşlık atamalarında, birkaç cümle ile bu görevlere kimin, ne zaman, neden atandığından ve bu görevde ne kadar ücret aldığından bahsedilmektedir. Ayrıca kazadaki mahkeme ve esnaf yapılanması hakkında önemli bir kaynak durumundadır. Ücretleri belirtmesi bakımından iktisadî tarih, atamaların neden yapıldığını göstermesi ve yapılardaki görevleri ortaya koyması açısından sosyal tarihimiz, yeni inşa edilen eserlerin de sanat tarihçileri ile şehir tarihçileri için yararlanılması gereken basılmamış arşiv kaynakları özelliğine sahiptir. Kısacası bu defterler, tarihçiler için olduğu kadar, farklı disiplinlerdeki akademisyen ve araştırmacılar için de başvurulması gereken arşiv belgeleridir. Aksaray ile ilgili olan Hurufât Defterleri, 1101-1244 (1690-1829) tarihleri arasında yer almıştır. Bunlar 530 numaradan başlayarak 1144'e kadar 23 defterden oluşmaktadır. Bu defterlerin toplam 81 varlığında Aksaray'a dair topluca kayıtlara rastlanmıştır. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 414, 608/1, 2176, 2178 numaralı *Vakfiye Defterleri* ve 149 ve 150 numaralı *Cedit Şahsiyet Defterlerinden* yararlanılmıştır.

² Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara 1990, s. 4.

Osmanlı Devleti'nden intikal eden en zengin ve değerli arşiv malzemesi eski adıyla Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yeni adıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndedir³. Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatı kuruluşlarından olan Divân-ı Hümayûn, Bâb-ı Defterî ve Bâb-ı Âsafî (Bâb-ı Âlî)'ye ve bunların çeşitli daire ve kalemlerine ait sicil, defter ve vesikaları ihtiva etmektedir. Burada bulunan belgelerin bir kısmı tasnif edilmiş olup elektronik ortama aktarılmıştır. Ancak, büyük bir çoğunluğu ise tasnif edilmemiştir. Bu çalışmada yaralanılan tasnifler aşağıda sırasıyla verilmiştir. *Cevdet Evkâf* tasnifindeki 949, 8742, 20659 ve *Cevdet Maarif* tasnifindeki 313, 575, 1291, 1532, 1713, 2031, 2759, 4126, 4127, 5134, 5521, 5664, 6823, 8088, 9193 numaralı belgeler; 206, 9580, 11262, 11266, 11316, 11855, 17608, 18610, 22411 numaralı *Evkâf Defterleri* ile 6645, 7423 numaralı *Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defterleri*; 1874 ve 7640 numaralı *Maliyeden Müdevver Defterler*; 103 numaralı *Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrakı* belgesi; 38 numaralı *Sadâret Mektûbî Mühimme Nezâret ve Devâir Evrakı* belgesi ve 387 ve 455 numaralı *Tapu Tahrir Defterleri* kullanılmıştır.

Osmanlı'nın hüküm sürdüğü coğrafyanın tarihini aydınlatmada şer'iye sicillerinin büyük önemi vardır. Çünkü Osmanlı idarî teşkilatına göre, kazalarda bulunan kadılar tarafından tutulan ve bu yüzden şer'îye sicilleri denen bu defterlerde; dava zabıtları, mukavele, senet, vekâlet, vesâyet, tereke, taksim, evlenme ve boşanma gibi hukukî içerikli kayıtlar; salyane, narhlar ve esnaf teftişi gibi ekonomik içerikli kayıtlar; vali, kadı, müderris, imam gibi görevlilerin nasb ve azilleri ile vakfiyeler gibi idarî içerikli kayıtlar tutulurdu. Ayrıca merkezden gönderilen emir, ferman, hüccet ve beratların özetleri ya da suretleri bu deftere kaydedilirdi. Şer'îye sicilleri, bu özelliğinden dolayı, tutulduğu coğrafyanın; siyasî, ictimai, idarî, iktisadî, askerî, demografik, kültürel yapısını aydınlatacak birinci elden kaynaklardır. Şehir tarihleri açısından önemli olan siciller, Tanzimat'ın kadınların yetkilerini sınırlandırmasından dolayı, belge çeşidini ve bolluğunu kaybetmiştir. Şer'îye Mahkemeleri'nin 1916'da Adalet Nezâreti'ne bağlanması ile

³ Bu çalışmada karışıklığa neden olmamak için BOA kısaltması kullanılmıştır.

bu çeşitlilik daha da azalmıştır⁴. Aksaray'a ait defterlerin akıbeti hakkında yakın döneme kadar bir bilgi mevcut değildi. KONYALI'nın, Aksaray Şer'iye Sicilleri'nden birinin belediye eski başkanlarından B. Ali GÜRÜN'ün elinde olduğunu iddiasının⁵ peşine düşen araştırmacılardan Orhan ÖZDİL ile Mustafa Fırat GÜL XVII. yüzyılın başlarına ait defteri torun Ümit GÜRÜN'ün evinde tespit ettikten sonra 2014'te yayımlamışlardır⁶. Ayrıca Aksaray'a ait bazı kayıtlar, Konya Şer'iye Sicilleri'nin içinde aranmalıdır. Bu çalışmada 22 numaralı Konya Şer'iye Sicili'nden istifade edilmiştir.

Olayların birbiri ardınca sıra ile yazıldığı tarih, anlamına gelen Fransızca'dan türetilen “kronik” kelimesinin Türkçe'de karşılığı “vakayiname”dir. Günü gününe yazılmış olayları içine aldığından dolayı bu eserler, Türk tarihine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Aksaray'a ait yazılı kaynaklar, daha çok Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Devleti zamanına

⁴ Yusuf Küçükdağ, A. Sefa Odabaşı, “Katalogda Yer Almayan ve Yeni Ortaya Çıkan Bir Konya Şer'iye Sicili”, *Konya Şehri'nin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Makaleler- I*, (Kısaltma: *Konya Şehri*), Konya 2004, s. 457-458.

⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, (Kısaltma: *Aksaray*), I, İstanbul 1974, s.909.

⁶ Orhan Özdiil, M. Fırat Gül, Eralp Yaşar Azap, *Aksaray'ın Tek Şer'iyye Sicili*, Türkiye Barolar Birliği ve Aksaray Barosu Yayınları, Ankara 2014. Eserin (s.11) yayımlanmasının hikayesi torun Ümit Gürün'ün “Eser hakkında birkaç söz...” başlığı altında şöyle izah edilmiştir: “Dedem, merhum Bayram Ali Gürün bilindiği gibi tarihe çok meraklıydı. Şehrimizin tarihi açısından kıymeti âşikâr olan İbrahim Hakkı Konyalı'nın eserinin hazırlandığı süreçte de bizzat kendisiyle şehri karış karış gezmişti. Hatta bu ilmi gezide ben de dedemin yanında bulunmuştum. Naçizane bendeki Aksaray tarihi sevgisi de dedem sayesinde. Dedem sadece tarihe meraklı birisi değildi; aynı zamanda araştırmacı kimliği de vardı. Şehrin tarihi ile alakalı belge ve kitaplara sahip çıkar, onları toplar ve yarınlara ulaşmaları için çaba sarf ederdi. Başta bu eser olmak üzere dedemin meşakkatle topladığı tüm eserlerin bir köşede tozlanmasına gönlüm razı olmadı ve şehirdeki ilgililere sahip çıkmaları gerektiğini defalarca söyledim. Muhataplarım maalesef ki hiç ilgi göstermedi. Ben de ister istemez bu tür eserlerin kıymetini bilmeyenlerle muhatap olmayı bıraktım. Daha doğrusu tamamen vazgeçtim. Ta ki, tarihçi Orhan Özdiil ve araştırmacı Mustafa Fırat Gül ile tanışana dek. İkisinin de Aksaray sevdası, tarihe olan merakları ve işlerine olan bağlılıkları beni çok şaşırttı. Samimiyetlerine inandım ve aramızda bir dostluk oluştu. İki kardeşimle de defalarca bir araya geldim. Gecenin geç saatlerine kadar evimin balkonundan şehre bakarak Aksaray tarihine yolculuklar yaptık. Zamanında Konyalı'nın da incelediği ama tamamından istifade etmediği ya da edemediği bu şer'iyye sicilini kendilerine emanet ettim. Defteri ellerine aldıklarında ikisinin de yaşadığı mutluluğu unutamıyorum. Çocuklar gibi sevinmişlerdi. Defteri kendilerine teslim ederken, Aksaray'da bu alanlarda kıymet bilenin çok az bulunduğunu, üretmenin ve iş yapmanın çok zor olduğunu ve bu kıymetli belge üzerinde epeyce çalıştıktan sonra bile hakkıyla yayınlayacak birilerini bulmanın hiç de kolay olmayacağını kendilerine söylemiştim. Ama bugün ben de Orhan ve Mustafa Fırat kardeşlerim kadar mutluyum. Çünkü, Aksaray tarihi için çok kıymetli bir kaynak eser olan şer'iyye sicili tamamlandı ve en uygun kurum tarafından yayınlanarak Aksaraylılarla buluştu. Bu nadide eseri yayınladıkları için Türkiye Barolar Birliği ve Aksaray Barosu'na teşekkür ediyorum. Ama asıl teşekkürü, dedemin ruhuna hayır dua okunmasına vesile olan ve tüm enerjilerini Aksaray tarihinin aydınlanması için harcayan Orhan Özdiil ile Mustafa Fırat Gül'e etmek gerekir. Onlar gibi insanlar olduğu sürece şehrimizin tarihi karanlıkta kalmayacak ve geçmişimizin sırları geleceğimize ışık tutacaktır”.

aittir. Bu çalışmada, Anadolu Selçukluları kaynaklarından, İbni Bibi'nin⁷ *El-Evamerü'l-Ala'ye Fi'l-Umuri'l-Ala'ye*'sinden, Kerîmüddin Mahmud'un⁸ *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve'l-Müsâyeretü'l-Ahyâr*'ından, Aziz b. Erdeşir-i Es-terabadî'nin⁹ *Bezm u Rezm*'inden ve Ahmed b. Mahmud'un¹⁰ *Anonim Selçuk-Nâme*'sinden; Karamanoğulları kaynaklarından da Şikârî'nin¹¹ *Karamannâme*'sinden; Osmanlı kaynaklarından ise Âşık Paşazâde'nin¹² *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ından, Oruc b. Âdili'l-Kazzâz Kâtibü'l-Edrenevî'nin¹³ *Oruç Bey Tarihi*'nden, Mehmed Neşrî'nin¹⁴ *Kitâb-ı Cihannümâ*'sından, Hoca Sadeddin Efendi'nin¹⁵ *Tacü't-Tevarih*'inden ve Münecimbaşı Ahmet Dede'nin¹⁶ *Sahâifü'l-Ahbâr fî Vekâyîü'l-A'sâr*'ından faydalanılmıştır.

Seyahatname, bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eserdir. Bundan dolayı, tarih araştırmacıları için birinci elden kaynaklardır. Bu çalışmada kullanılan seyahatnameler şunlardır: İbn Battuta'nın¹⁷ *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî-Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*'ı, Evliya Çelebi'nin¹⁸ *Seyahatnâme*'si, Charles TEXIER'in¹⁹ *Küçük Asya* adlı eseri ve Friedrich SARRE'nin²⁰ *Küçükasya Seyahati*'dir.

Sâlnâme, bir senelik olayları göstermek üzere devlet tarafından hazırlanmış eserler hakkında kullanılan bir deyimdir. Kelime olarak; yıl, sene demek olan *Sâl* ile mektup, kitap anlamında kullanılan *nâme*'den meydana

⁷ Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, "İbn Bîbî", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Kısaltma: *DİA*), XIX, s. 381.

⁸ Geniş bilgi için bk. İsmail Aka, "Aksarayî, Kerîmüddin", *DİA*, II, s. 293.

⁹ Geniş bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, "Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir", *DİA*, XI, s. 438.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, (Haz. Erdoğan Merçil), I-II, İstanbul 1977.

¹¹ Geniş bilgi için bk. Şikârî, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi)*, (Haz.: Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu), İstanbul 2005.

¹² Geniş bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Âşıkpaşazâde", *DİA*, IV, s. 6-7.

¹³ Geniş bilgi için bk. Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz.: Atsız), İstanbul 1972.

¹⁴ Geniş bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Neşri", *DİA*, XXXIII, s. 22; M.C. Şehâbeddin Tekindağ, "Neşri", *İslâm Ansiklopedisi*, (Kısaltma: *İA*), IX, s. 214.

¹⁵ Geniş bilgi için bk. Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *DİA*, XVIII, s. 198.

¹⁶ Geniş bilgi için bk. Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sahâif-ül-Ahbâr fî Vekâyî-ül-A'sâr*, (Haz.: İsmail Erünsal), I-II, (Basım yeri ve yılı yok).

¹⁷ Geniş bilgi için bk. İbn Battuta, *Seyâhat-nâme-i İbn Battuta*, (Mütercim: Mehmed Şerif), I-III, İstanbul 1333/1335.

¹⁸ Geniş bilgi için bk. Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *DİA*, XI, s. 529-533.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Charles Texier, *Küçük Asya*, (Çev.: Ali Suad), III, İstanbul 1340.

²⁰ Geniş bilgi için bk. Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati 1895 Yazı (Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar)*, (Çev.: Dârâ Çolakoğlu), İstanbul 1998.

getirilmiştir. Günümüzde, salname yerine *yıllık* kelimesi kullanılır. Devlet tarafından neşredildikleri için resmî sayılırlar. Salnameler, herhangi bir yer veya kurumdaki, devlet kadrolarını işgal eden kişiler ile o yer veya kurumun genel durumu hakkındaki bilgileri ihtiva ederler²¹. Aksaray'ı içine alan Konya Vilâyeti Salnameleri'nin ilk baskısı 1285 (1868) ve son baskısı da 1330 (1911) tarihlerinde yayınlanmıştır²². 1285 tarihinden itibaren ilk sekiz sayısı, Sultan Abdülaziz zamanında, İstanbul'da; 1293 tarihli dokuzuncu sayı Konya Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. Bu salnameler Konya Valiliği'nde bulunan taş baskı ile 16. sayıya kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra harflerle dizme usulü ile dizilip basılmıştır. Aksaray'a ait bilgiler veren ilk salname 1285 (1868-1869) tarihlidir²³. Konya Vilayeti Salnamesi'nde Aksaray, Konya vilayetine bağlı Niğde livasının bir kazası olarak kaydedilmiştir. Aksaray'a dair incelenen ikinci salname 1294 (1877-1878) tarihlidir²⁴. Bu salnamede öncekilerinde olan bazı eksikliklerin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir.

II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde hazırlanan bu salname ilk salnameye göre daha kapsamlı bir şekilde hazırlanmıştır. Bunun temel nedeni, 1294 tarihli salname Konya'da hazırlanmıştır. Bu salnamede de Aksaray, Konya vilayetine bağlı Niğde sancağının bir kazası olarak kaydedilmiştir. İncelenen üçüncü salname 1303 (1885-1886) tarihlidir²⁵. Bu salname öncekilerine oranla daha kapsamlı hazırlanmıştır. İncelenen son salname ise 1309 (1891-1892) tarihlidir²⁶. Aksaray'a dair incelenen salnamelere bakıldığında ilk salname hariç diğerlerinde verilen bilgilerin küçük faklarla aynı oldukları görülmektedir. Yukarıda da zikredildiği üzere salnamelerde yüzeysel bilgiler mevcuttur.

²¹ M. Zeki Pakalın, "Sâlname", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s.105-106;

²² Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, I, Ankara 1999, s. 114-117.

²³ Komisyon, Hicrî 1285 *Konya Vilayeti Sâlnâmesi*, İstanbul 1285.

²⁴ Komisyon, Hicrî 1294 *Konya Vilayeti Sâlnâmesi*, Konya 1294.

²⁵ Komisyon, Hicrî 1303 *Konya Vilayeti Sâlnâmesi*, Konya 1303.

²⁶ Komisyon, Hicrî 1309 *Konya Vilayeti Sâlnâmesi*, Konya 1309.

BİRİNCİ BÖLÜM

AKSARAY KENTİNİN TARİHÇESİ VE FİZİKİ DURUMU

1.1. KENTİN ADI

Aksaray ve çevresine hâkimiyet kuran medeniyetler değiştikçe, Aksaray'a atfedilen isimler de zaman içinde değişmiştir. Assur Ticaret Kolonileri döneminde *Buruşattum*²⁷, Hititler'de *Neneşsa*²⁸, Persler'de *Cappadocia*, Kapadokyalılar'da *Garsaura*, Romalılar'da *Colonea* veya *Colonea-Archelais*²⁹ ve Bizans'da da hem *Archelais* hem de *Táxara*³⁰ ismini alan şehrin adı, İbn Battuta *Seyahatname*'sinde de *Aksarâ* diye adlandırılmaktadır³¹. Evliya Çelebi de eserinde bu şehre Rumlar'ın *Pigahelena* dediğini söylemektedir.

Ayrıca Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Kılıçarslan (1156-1192), 1173'te burasını fethettikten sonra bir saray yaptırmış; uzaktan bembeyaz görüldüğünden dolayı, halk, bu saraya atfen şehre *Aksaray* demiştir³². Anadolu Selçuklu Devleti'nde her bir şehre, önemli bir özelliğine istinaden bir unvan verilmiştir. Aksaray, II. İzzeddin Kılıçarslan'ın bu şehri fethettikten sonra yeniden imar ederek askerî üs haline getirmiş³³, daha sonra da devletin başkentliğini yaptığından, *Dârü'z-Zafer*, *Dârü'l-Cihad* ve *Dârü'r-Ribat* adlarını da almıştır³⁴. II. İzzeddin Kılıçarslan'ın bu faaliyetlerinden dolayı bütün tarihi kaynaklar şehri kendisinin yaptırdığını söylerler ve şehre Kılıçarslan şehri derler³⁵. Ayrıca şehrin fethinden sonra buraya büyük bir şeyh, derviş, alim ve sanatkâr akını olmuş³⁶; daha sonraki yıllarda da burada büyük evliyalar yetiştiğinden *Dârü's-Süleha* olarak adlandırılmıştır³⁷.

²⁷ Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.: Ender Varinlioğlu), Ankara 1997, s.29.

²⁸ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 1997, s. 57.

²⁹ Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, s.239.

³⁰ İlhan Şahin, "Aksaray", *DİA*, II, s. 291.

³¹ İbn Battuta, *Seyahatname*, II, s. 324.

³² Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, (Yay.: Ahmed Cevdet), III, İstanbul 1314, s.192.

³³ Konyalı, *Aksaray*, I, s.284.

³⁴ İbn Bibi, *Selçuk-name*, I, s.231; Konyalı, *Aksaray*, I, s.311, II, s.1264,1266, III, s.2706.

³⁵ Muhammet Görür, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s. 1.

³⁶ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*, Konya 2005, s.291

³⁷ Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, s.192

Hurufât Defterleri'nde Aksaray kenti; çoğunlukla *Aksaray*, *Aksaray kazası* ve birkaç yerde de "*Nefs-i Aksaray*"³⁸ olarak kayıtlıdır.

1.2. KENTİN FİZİKSEL KONUMU

Aksaray kenti, coğrafi konum olarak 38°-39° Kuzey enlemleri ile 33°-35° Doğu boylamları arasında yer almaktadır. İç Anadolu bölümünün Orta Kızılırmak kesimindedir. Kuzeyinde Ankara, kuzeydoğusunda Kırşehir, doğusunda Nevşehir, güneydoğusunda Niğde, güneyinde ve batısında Konya ile çevrilidir. Aksaray'ın yüzölçümü, 7722 km² dir. Rakımı ise 980 m'dir.

Aksaray Kuzey ve Güney Anadolu dağlarının birbirinden uzaklaştığı İç Anadolu Bölgesinin güneydoğusunda, Orta Kızılırmak platosunun devamını teşkil eden kalkerli ve volkan küllerinin meydana getirdiği arazi ile Tuz Gölü havzasının devamı olan ova üzerinde yer alır. Nevşehir ve Niğde sınırlarında sönmüş volkanik sıra dağlar uzanır. İl sınırlarında sönmüş bir yanardağ olan Hasandağı (3268 m), Melendiz Dağları (2898 m) ve Ekecik Dağı (2138 m) yer almaktadır. Aksaray'ın en büyük gölü, Tuz Gölü olmak üzere Acıgöl, Sarıgöl, Uyuzgöl, Kocagöl ve Kartalgölü'dür. Akarsuları Ulurmak, Melendiz Çayı ve Karasu'dur³⁹.

Karadeniz, Akdeniz'e Doğu Anadolu, Batıya Aksaray'dan ulaşır. Aksaray, Tuz Gölü kapalı havzası içerisinde bulunduğu için akarsular denize ulaşamaz. Tuz Gölü yakınlarında yer altına inerek kaybolurlar. İklimi, tipik karasal iklimdir. Yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlıdır. Bitki örtüsü, kökü derine inmeyen ot ve bodur bitkilerdir⁴⁰.

Karasal iklimin tipik bitkileri olan buğday ve arpa başta olmak üzere, çavdar, yulaf gibi tahıl ürünleri ile; eski çağlardan beri Hasan Dağı çevresinde yapılan bağcılığın yanında son zamanlarda sulamanın artmasıyla artan önemine binaen pancar, ayçiçeği ve yonca gibi endüstriyel bitkilerin de ekimi yapılmaktadır. Hayvancılık, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, yarı

³⁸ *Nefs-i Aksaray*, Aksaray'ın kent merkezi için kullanılmıştır. *Aksaray kazası* ise genel anlamda tüm kazayı ifade etmektedir.

³⁹ Komisyon, *Aksaray İl Yıllığı 1994*, s.34.

⁴⁰ Komisyon, *2004 Yılı Aksaray İl Çevre Durum Raporu*, Aksaray Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Aksaray 2005, s.18.

göçebe cemaatlerin iskân edilmesinden sonra⁴¹, günümüzde de önemini devam ettirmektedir. İbn Battuta'ya göre, Şam'a, Mısır'a, Irak'a, Hindistan'a, Çin'e ve diğer Türk devletlerine satılan, örneklerine başka bir yerde rastlanmayan yünden dokunan kalıçeleriyle⁴² ünlü Aksaray, günümüzde de bu mesleği devam ettirmektedir.

Aksaray kentinin nüfusu ise 1500'de 1.203 hane, 1522'de 1.101 hane, 1584'te 2.562 hane⁴³, 1309/1891-1892 tarihli salnameye göre ise 51109 kişi⁴⁴, 1990 yılı nüfus sayımına göre 144.217 kişi, 2000 nüfus sayımına göre 200.216 kişi⁴⁵ ve 2007 yılı nüfus sayımına göre ise 204.808 kişidir⁴⁶.

1.3. KENTİN TARİHÇESİ

Aksaray tarihi, Eski Çağlara kadar inmektedir. Aşıklı Höyük'te yapılan kazılar neticesinde, Neolitik dönem denilen MÖ 7000'lerin ilk yarısına kadar indiği belirlenmiştir. Bundan başka yerleşim, MÖ 3000'li yıllarda Harman Tepe'de, MÖ 1950-1750 yılları arasında da Kuzey Mezopotamya'da yaşayan Assurlu tacirler tarafından Anadolu'daki ticarî kolonilerinden biri olan, Yeşilova Kasabası'ndaki Acem Höyük diye bilinen, bir alanda olmuştur⁴⁷.

Aksaray, sırasıyla Akkadlar, Hititler, Assurlular, Kimmerler, Frigyalılar, Lidyalılar, Medler, Persler, Kapadokyalılar, Makedonyalılar, Romalılar, Bizans Devleti'nin⁴⁸ hâkimiyetine geçmiştir. Türklerin 1076'da bu bölgeye gelişine kadar, hâkimiyet kuran tüm medeniyetlerin, Aksaray'ın gelişmesinde olumlu katkıları olmuştur.

Bölge dinî, kültürel ve sanatsal yönden Assurlulardan oldukça etkilenmiştir. Assurlular, bölgede ticaret örgütü oluşturmuşlar ve Anadolu'da ilk defa yazının kullanılmasına öncülük etmişlerdir. Bu oluşum, Hititlerin kültürel temelini oluşturmuştur. Persler, Kral Yolu'nu geliştirerek bölge-

⁴¹ Yörük, *Aksaray*, s.292.

⁴² İbn Battuta, *Seyahatname*, II, s. 324-325. Kalıçe kelimesinin anlamı küçük halıdır.

⁴³ Yörük, *Aksaray*, s.57.

⁴⁴ Komisyon, *Hicrî 1309 Konya Vilayeti Sâlnâmesi*, Konya 1309, s. 142.

⁴⁵ http://www.die.gov.tr/nufus_sayimi/2000Nufus_Kesin.htm, 21/05/2008.

⁴⁶ http://www.die.gov.tr/nufus_sayimi/2000Nufus_Kesin.htm, 21/05/2008.

⁴⁷ Akurgal, *Anadolu*, s. 44.

⁴⁸ Komisyon, *2004 Raporu*, s.15.

nin ticarî öneminin artmasına yardımcı olmuşlardır⁴⁹. Roma'nın bir eyaleti olmasıyla da askerî önemi artmıştır. Bizans döneminde de bölgede Hristiyanlığın yayılmaya başladığı görülmektedir. Halk, civardaki mağaralara sığınarak, bölgeyi bu dinin merkezi haline getirmiştir⁵⁰.

Aksaray'ın bu önemi, kuzeybatı-güneybatı yönünde devam eden Suriye Yolu ve güneybatı-kuzeydoğu yönünde Konya üzerinden Sivas'a giden yolların kesişme noktasında olmasından kaynaklanmaktadır. Bölge ticarî, askerî ve dinî açıdan önemli bir yere sahip olduğu için her zaman cazibe merkezi olmuştur.

1.3.1. Selçuklular Dönemi

Aksaray ve çevresi, İlkçağ ve Ortaçağ'da özellikle de Türklerin Anadolu'yu tam olarak fethinden sonra, bütün stratejik yolların kesişme noktasında olduğu için sosyal, kültürel, ekonomik ve askerî önemini artırarak devam ettirmiştir⁵¹. Türklerin Anadolu'yu 1071'de fethinden itibaren Aksaray, önce Danişmendliler'in⁵² ardından da Anadolu Selçukluları'nın⁵³ haki-miyetine girmiştir.

Aksaray kentinin, fizikî yapılanmasının daha çok Selçuklular döneminde şekillendiği görülmektedir. Kent, Türkler bölgeye hâkim olmadan önce, kurulan bir şehir olmakla birlikte; Türklerden sonra, eski şehir kalıntıları üzerine kendine özgü yeni bir şehir kurulmuştur. Kaynaklarda belirtildiği gibi Anadolu Selçuklu hükümdarı Sultan I. Mesut (1116-1156) ölmeden önce memleketi üçe bölerek, Konya, Aksaray ve Niğde'yi oğlu II. Kılıç Arslan'a (1156-1192) vermiştir⁵⁴. Sultan da Aksaray'a kervansaraylar ve pazarlar kurdurarak mamur hale getirmiştir⁵⁵. Doğaldır ki bu genişleme eski yerleşim yeri olan surların dışına taşmıştır⁵⁶. Önceleri surlarla çevrili kapalı bir

⁴⁹ Akurgal, *Anadolu*, s. 339.

⁵⁰ Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi*, s.260.

⁵¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (Çev. Halil Berktaş), I, (Kısaltma: *Ekonomik ve Sosyal Tarih*), İstanbul 2000, s. 41-42.

⁵² 52 Konyalı, Aksaray, I, s.253; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2004, s.70.

⁵³ Konyalı, *Aksaray*, I, s.280.

⁵⁴ İbn Bibi, *Selçuk-name*, I, s.13.

⁵⁵ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, II, s. 148.

⁵⁶ Muhammet Görür, "Kentler ve Çevre: Aksaray", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed.: Ahmet Yaşar Ocak, Ali Uzun Peker, Kenan Bilici), II, s. 181.

kent görünümünde iken daha sonra bu imar faaliyetleri neticesinde sur dışına inşa ettirilen cami, mescit, zaviye ve medrese gibi yapılarla çevresinde kurulan yeni mahallelerle kapalı kent görünümünden kurtularak yerleşimin sur dışında da geliştiği açık kent görünümünü kazanmıştır⁵⁷.

Anadolu Selçukluları, bölgeyi Türkleştirip-İslâmlaştırmak adına, camiler, mescitler, medreseler, darülkurralar, darülhuffazlar, tekkeler ve zaviyelerle donatarak şehrin iskânına ve eğitim hayatına katkıda bulunmuşlardır. Bugün ayakta kalan yapıların bir çoğu Anadolu Selçuklu dönemine aittir.

1.3.2. Karamanoğulları Dönemi

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflayıp yönetimin Moğollara geçtiği sıralarda İlhanîler'in⁵⁸ daha sonra da Anadolu Beylikleri'nden olan Karamanoğulları'nın⁵⁹ yönetimine girmiştir. Karamanoğulları'nın zayıf kaldığı bazı dönemlerde, Ertanalılar'ın⁶⁰, Kadı Burhaneddin'in⁶¹, Zü'l-Kadiroğulları'nın ve Memlükîler'in⁶² ve Osmanlılar'ın yönetimine de girmiştir. Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid (1389-1402) tarafından 796/1393-1394⁶³ tarihinde Anadolu'da Türk birliğini sağlamak amacıyla Aksaray'ı da Konya'yı aldıktan sonra kendi topraklarına katmıştır⁶⁴. Bu durum, 1402'de Ankara Savaşı'nda, Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesine kadar devam etmiştir.

⁵⁷ Görür, *Aksaray*, s. 7.

⁵⁸ Konyalı, *Aksaray*, I, s.386.

⁵⁹ Konyalı, *Aksaray*, I, s.413; M.C. Şihabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, VI, s. 321.

⁶⁰ İbn Battuta, *Seyahatname*, II, s. 324-325. İbn Battuta, seyahat ettiği dönemde buranın, Irak Hükümdarı'nın Bilâd-ı Rum'da istila ettiği yerlerin vekili olan Eretna Bey'in idaresinde olduğunu, kaydetmektedir. Konyalı, *Aksaray*, I, s.431.

⁶¹ Esterâbâdî, *Bezme*, s. 93. Esterabadî'ye göre, Kadı Burhanüddin iktidara gelmeden önce yaşanan yoğun göçlerden ötürü Selçuklular döneminin Kırşehir ve Aksaray gibi mamur şehirleri köy durumuna gelmiştir; Konyalı, *Aksaray*, I, s.437.

⁶² Konyalı, *Aksaray*, I, s. 453, 457.

⁶³ Âşıkpaşazâde, Aksaray'ın Yıldırım Bayezid tarafından Karamanoğulları'ndan 796/1393-1394'de alındığını ifade etmektedir (Bk. Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Tevârih*, s. 72); Oruç Beğ de Âşıkpaşazâde gibi Aksaray'ın 796/1393-1394'de alındığını zikretmektedir (Bk. Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s.56); Neşrî ise Aksaray'ın 794/1391-1392'de alındığını ifade etmektedir (Bk. Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, (Haz.: Mehmed Altay Köymen), I-II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.153); Hoca Sadeddin, önceki verilen tarihlerden farklı olarak Aksaray'ın 793/1390-1391'de alındığını bildirmektedir (Bk. Hoca Sadeddin, *Tâcû't-Tevârih*, (Haz.: Maarif Nâzırı Nevres Paşa), I, Tabhâne-i Âmire, İstanbul 1279-1280, s. 133); Münecimbaşı da Neşrî gibi Aksaray'ın 793/1390-1391'de alındığını zikretmektedir (Bk. Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sahaif*, I, s. 135).

⁶⁴ 64 Besim Darkot, "Konya", *İA*, VI, s. 848.

1402'de Timur, topraklarını eski beylere dağıtınca Aksaray, tekrar Karamanoğulları Beyliği'nin yönetimine girmiştir.⁶⁵

Karamanoğulları (1327-1493), siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel anlamda kendilerine zengin bir miras bırakan Anadolu Selçukluları'nın takipçisi olmuşlardır. Bugün ayakta olan yapıların yine büyük bir kısmı Beylikler dönemine aittir. Doğal olarak bu durum, Aksaray'ın bir Osmanlı kentinden ziyade, Anadolu Selçuklu ve Beylikler şehri olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur⁶⁶.

Karamanoğulları, yaptırdıkları eğitim kurumlarında Anadolu Selçuklu üslup ve geleneğini devam ettirmişlerdir. Ancak, bu dönemde fazla medrese inşa edilmemiş, buna karşın, daha çok darülhuffaz ve darülkurra gibi eğitim kurumlarıyla bölgedeki ilmî canlılığı korumaya çalışmışlardır⁶⁷. Bunun yanında mimarî alanda bazı yeniliklerle Anadolu Selçukluları ile Osmanlılar arasında bir köprü kurmuşlardır.⁶⁸

1.3.3. Osmanlı Dönemi

Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet (1451-1481)'in emriyle 875/1470-1471 yılında Aksaray ve çevresi, Vezir-i Azam İshak Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştır⁶⁹. Osmanlı yönetiminde bulunan en küçük birime kadar her yerleşim yerine cami, mescit, han, hamam gibi sosyal tesislerle; mektep, zaviye, tekke ve medrese gibi eğitim kurumlarıyla donatmıştır. Bunu devlet politikası haline getirmesi sayesinde yeni fethedilen yerleri şenlendirmiş ve Türkleştirip-İslâmlaştırmıştır⁷⁰.

⁶⁵ Baykara, *Selçuklular*, s. 375.

⁶⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (Kısaltma: *Beylikler*), Ankara 1988, s.235.

⁶⁷ Emin Kılınc, *Klasik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü'l-Huffâzları (XVII. Yüzyıl)*, SÜSBE. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 2.

⁶⁸ Kılınc, *Konya Dârü'l-Huffâzları*, s. 3.

⁶⁹ Âşıkpaşazâde, Aksaray'ın İshak Paşa tarafından Karamanoğulları'ndan 875/1470-1471'de alındığını ifade etmektedir (Bk. Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Tevarih*, s. 173); Oruç Beğ ise Aksaray'ın 873/1468-1469'da alındığını zikretmektedir (Bk. Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, s. 122); Neşri de Âşıkpaşazâde gibi Aksaray'ın 875/1470-1471'de alındığını ifade etmektedir (Bk. Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, II, s.181); Hoca Sadeddin de Aksaray'ın 875/1470-1471'de alındığını bildirmektedir (Bk. Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, I, s. 511); Müneccimbaşı da diğerleri gibi Aksaray'ın 875/1470-1471'de alındığını zikretmektedir (Bk. Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâif*, II, s.340).

⁷⁰ Geniş bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I", *Vakıflar Dergisi*, S II, (1942), s. 279-387.

Ancak, Aksaray halkı zaten Müslüman olduğundan buradaki halktan bazı grupları, İstanbul'a göndermiştir. Böylece, Karamanoğulları'nın gücü zayıflatılırken hem İstanbul'un Türkleştirilip-İslâmlaştırılması hem de sayısal olarak Türk nüfusun artırılması sağlanmıştır. Binlerce Müslüman Türk ailesi, Aksaray'dan İstanbul'a getirilerek bugün, İstanbul'da Aksaray ve Ortaköy denen semtlerde iskân ettirilmişlerdir. Semtler, bu ismini buraya yerleştirilen Aksaraylılar'dan ve Ortaköylüler'den almıştır⁷¹. Hatta Aksaray'da bulunan Sofular ve Kızıl Minare mahalleleri, İstanbul'da da mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden sonra, Aksaray kentinde, önceden kalan pek çok eğitim kurumu varlığını devam ettirmiştir. Osmanlılar, mevcut tesisleri koruyarak bu eğitim mirasına sahip çıkmışlardır. Örneğin, bugün hâlâ ayakta olan Karamanoğlu İbrahim Bey Camii varlığını buna borçludur. Bu kurumların ayakta kalması, daha çok o dönemin kanaat önderleri, hatırı sayılır varlıklı kişileri veya devlet adamlarının bu tür vakıfları desteklemesiyle sağlanmıştır.

Burada zikredilmesi gereken bir husus ise İstanbul'un fethiyle başlayarak XVI. yüzyılın sonuna kadar devam eden, stratejik yolların yönünün değişmesidir⁷². Bu durum, genelde Osmanlı Devleti'ni özelde de konumuz açısından Aksaray'ın gelişimini derinden etkilemiştir. Aksaray, bu global etkilenmenin yanı sıra, İstanbul'un Türkleşip-İslâmlaşması ve demografik yapının Osmanlı lehine artırılması için nitelikli insan göçü vermiştir⁷³.

Aksaray kent merkezi XV. yüzyılın sonlarında vermiş olduğu bu göçü, XVI. yüzyılda konar-göçerlerin iskânı ile sayısal olarak telafi etsede bu durum, kent merkezinin eğitim kalitesine olumsuz yönde yansımış olmalıdır. Çünkü Vakıf Defterleri ve Hurufât Defterleri'ne bakıldığı zaman, Aksaray kent merkezinden verilen nitelikli insan göçü neticesinde yüksek dereceli eğitim kurumlarının sayısında artma olmadığı görülmektedir.

Aksaray, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti ile Karaman eyaletine bağlanarak sancak merkezi yapılmıştır. XVI. yüzyılda başlayan konar-göçerlerin iskânı XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca da devam etmiştir.

⁷¹ Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Tevârih*; Mehmed Neşrî, *Neşri Tarihi*, s.181; Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, I, s. 511; Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sahâif*, s.340; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Kısaltma:Osmanlı), II, (Basım yeri ve yılı yok), s. 91.

⁷² İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s. 42.

⁷³ Şikârî, *Karaman*, s. 238; Texier, *Küçük Asya*, III, s. 17.

XIX. yüzyılın başlarında bu hareket yavaşlamıştır⁷⁴. Buna bağlı olarak Aksaray, Konya Vilayeti'ne bağlı Niğde Livası'nın bir kazası yapılmıştır⁷⁵. Cumhuriyet öncesi Aksaray, bu şekilde varlığını sürdürür iken 14/10/1920 tarih ve 40 sayılı kanunla müstakil liva haline getirilmiş, kendisine Arapsun (Gülşehir) ve Koçhisar (Şereflikoçhisar) ilçeleri bağlanmıştır. Aksaray, 1933 yılında 2197 sayılı kanunla Niğde'ye bağlı bir ilçe haline getirilmiş, ancak 56 yıl sonra 15/06/1989 gün ve 3578 sayılı kanunla tekrar il yapılmıştır⁷⁶.

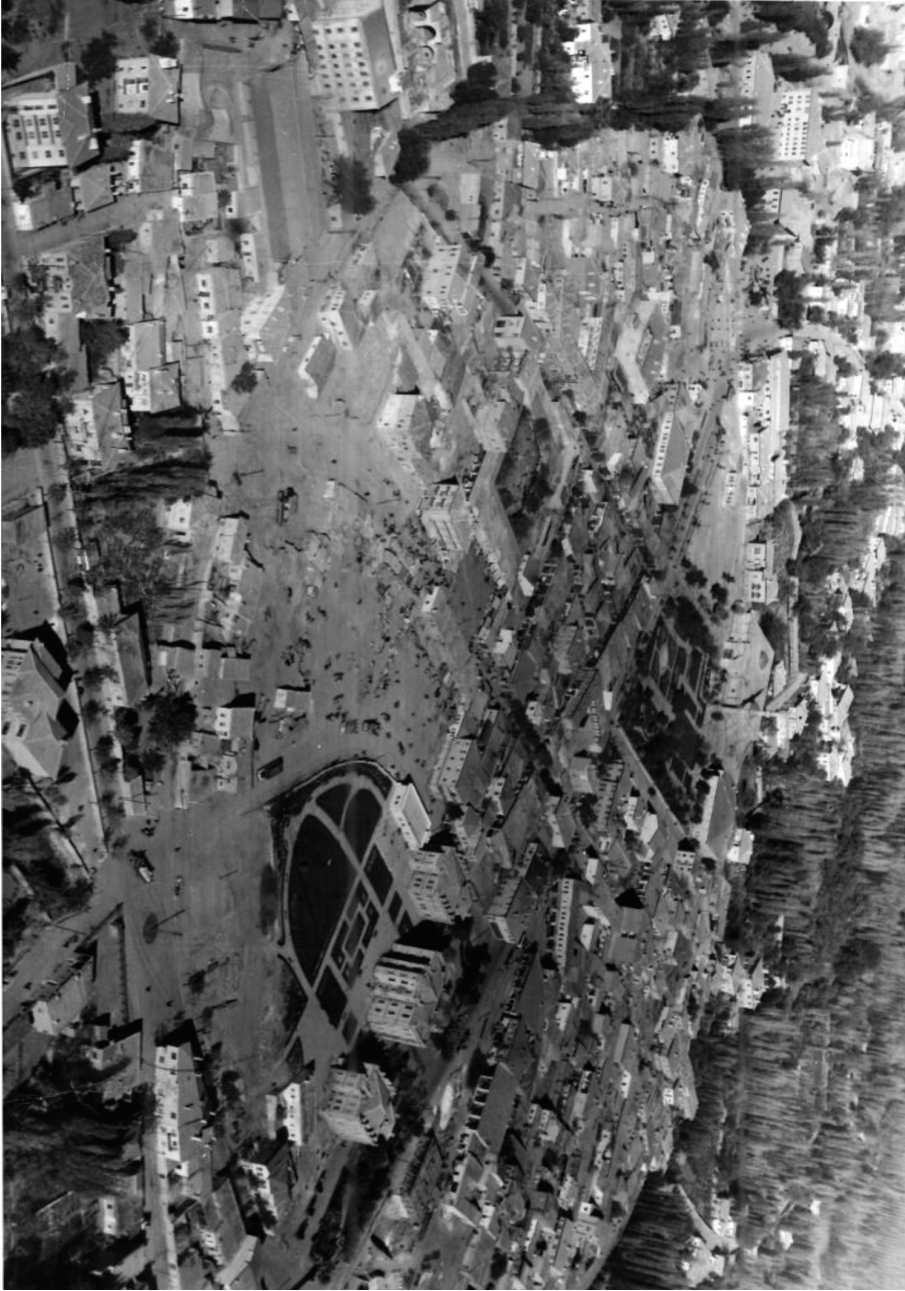

Fotoğraf 1: Şehrin havadan genel görünümü, 1954 (Rana ATA Arşivinden).

⁷⁴ Şahin, *Aksaray*, s. 291.

⁷⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 16.

⁷⁶ Geniş bilgi için bk. Mustafa Fırat Gül, *Aksaray'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı (1908-1933)*, Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Niğde 2020.

Fotoğraf 2: Pilot Orhan Aksoy tarafından 1960'ta havadan çekilmiş fotoğrafta şehrin genel durumu (M. Fırat GÜL Arşivinden).

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK EĞİTİM KURUMLARINDAN MEKTEPLER

İslâmiyet, eğitim ve öğretim faaliyetleri üzerinde önemle durur. Kur'ân, ilk ayeti ile okumayı emreder. Hz. Peygamber de hadislerinde eğitimi teşvik etmiştir. Bu nedenle Müslümanlar, daha ilk yıllardan itibaren öğrenmek için bütün imkânlarını seferber etmişlerdir. İslâm klasik eğitim kurumları, eğitim düzeyi olarak mektep, darülhuffaz, darülkurra, medrese ve darül-hadislerden meydana gelmektedir. Türk-İslâm devletleri olan Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanlılar da bu eğitim kurumlarını almış; hâkimiyet sahası olan yerlerde inşa ederek verdikleri eğitimle o bölgeleri Türkleştirmiş ve İslâmlaştırmışlardır.

Özellikle İslâmiyetin ilk yıllarında mescit ve camiler, her alanda fonksiyonel olarak kullanılmaktaydı. Buralarda, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra askerî, siyasî ve ekonomik faaliyetler de yürütülüyordu. Fakat, ihtiyaçların zamanın gereklerine göre tam anlamıyla karşılanamaması, eğitim kurumlarının işlevlerine göre ayrılmasına neden olmuştur.

Sıbyan okullarına “mekteb” veya “küttâb”, yoksul çocuklar için açılanlara da “sebilküttâb” veya “sebilmekteb” de deniyordu⁷⁷. Arapça (كتب) kökünden türetilen mektep veya küttâb, “yazı öğretilen yer” anlamına gelir⁷⁸. İlk dört asırda yüksek seviyede Kur'an dersleri yalnız camilerde verilmekle birlikte mescitlerde ibadet huzurunu bozacağı düşüncesiyle küçük çocuklara küttâb adı verilen mekteplerde Kur'an öğretilmekteydi. Küttâplarda, yazı ve Kur'an dersleri ayrı ayrı hocalar tarafından verilirdi. Kur'an hocalarına “muallim”, yazı hocalarına da “mükettib” denilirdi⁷⁹.

Mektepler, genellikle mescitlerin yakınlarında olup Müslüman ailelerin çocuklarına temel İslâmî bilgilerin verildiği yerlerdi⁸⁰. Beş altı yaşına gelmiş mahalle oturan çocuklarına; başlangıçta elif-bâ, ilerleyen zamanlarda çocukların yeteneklerine göre onları sıkmadan bazı kısa Kur'an surelerinin

⁷⁷ A. Zeynep Ahunbay, “Mektep-Mimarî”, (Kısaltama: *Mektep*), *DİA*, XXIX, s. 7.

⁷⁸ Nebi Bozkurt, “Mektep”, (Kısaltama: *Mektep*), *DİA*, XXIX, s. 5.

⁷⁹ Bozkurt, *Mektep*, s.5.

⁸⁰ Yusuf Küçükdağ, *Lâle Devri'nde Konya*, SÜSBE. Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1998, s. 60; aynı yazar, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, (Kısaltma: *Karapınar*), Konya 1997, s. 66.

ezberletildiği ve aritmetik yanında temel dinî bilgiler ile öğrencilerin kişilik gelişimi için ahlâk dersinin verildiği kurumlardı. Ayrıca, mekteplerde, kullanılan dilin daha iyi öğrenilebilmesi için sarf-nahiv dersleri veriliyordu. İbn Haldun'a göre çocuklara mektepte Kur'an dersi vermenin amacı, çocukların boyun eğebilir ve etkilenebilir olduğu bir çağda kalplerine kutsal kitaplarının sevgisini yerleştirmektir⁸¹. Sıbyan mekteplerinin kuruluşuna biraz daha geniş açıdan bakılırsa, çocuklara Kur'an okuma, namaz kılma usullerini, namazda okunacak ayet ve duaları öğretmek ve birazda yazı yazdırmak gayesiyle kurulmuş oldukları görülür⁸².

Osmanlılar'da ilköğretim seviyesindeki çocukların gittiği okullara, genel olarak "sıbyân mektebi", "dârü't-talim- dârü'l-ilm", "taş mektep", "mahalle mektebi", "mekteb-i ibtidâiye", veya "muallimhane" denilmektedir⁸³. Bazen yaptıranın⁸⁴ bazen mahallenin bazen de bitişiğindeki mescit veya caminin adıyla anılan mektepler olurdu. Mektebin bulunmadığı durumlarda mahalledeki çocuklar, ya mahalle mescidinin bir bölümünde veya "muallim-i sıbyân", "muallim" ya da "hoca" denen öğreticinin evinde yahut da uygun olan bir mekânda okutulurdu. Mektep olmayan köylerde de bu hizmet, köyün camisinde ya da mescidinde imam tarafından verilir.

Muallim adı verilen bu hocalar, medreselerde okumuş, çoğu zaman bir cami veya mescitte imamlık veya müezzinlik yapan kimselerden seçilirdi⁸⁵. *Hurufat Defterleri*'nde ve vakfiyelerde muallim olacak kişilerin özellikleri belirtilmiştir. Öğrencilere hâkim olamayacak derecede yaşlı ya da sakat olan kişiler ile günlük hayatta veya görevi sırasında suç işleyen muallimler hemen görevden alınmıştır⁸⁶.

Mekteplerde kız çocuklarına da okuma yazma öğretilirdi. Vedad GÜNYOL, kız öğrencilerin Kur'an ve temel bilgileri bilen yaşlı kadınlar tarafından okutulduğunu ileri sürmektedir⁸⁷. Ancak *Aksaray Hurufât Defterleri*'de

⁸¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev.: Süleyman Uludağ), II, İstanbul 1983. s. 1295.

⁸² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I, İstanbul 1977, s. 86.

⁸³ Cahit Baltacı, "Mektep-Osmanlılarda Mektep", (Kısaltama: *Mektep*), *DİA*, XXIX, s. 6.

⁸⁴ Osman Ergin, sadece yaptırın kişilerin adlarıyla anılan kurumlardan bahsetmesine karşın (*Maarif Tarihi*, I, s. 88); bu araştırmada bunun aksi şekilde mahalle adlarıyla anılan mektepler olduğu da tespit edilmiştir.

⁸⁵ Baltacı, *Mektep*, s. 7.

⁸⁶ BOA.C.MF.GNo.8088.

⁸⁷ Vedad Günyol, "Mektep", *İA*, VII, s. 657.

kızlar için kadın hoca atandığına dair herhangi bir belge bulunmamaktadır. Öyle ise sıbyan mekteplerinde kız ve erkek çocuklar aynı mekânda erkek hocalardan eğitim görüyor olmalıydılar.

Sıbyan mekteplerine başlama yaşı kesin olmamakla birlikte Anadolu’da çocukları dört yaşında mahalle mektebine başlatmak adetti. İstanbul’da ise bu yaş beş-altı arasında değişmekte idi⁸⁸. Ancak çocukların mektebe gitmesi kanunî bir zorunluluk değildi. II. Mahmut (1808-1839), bu aksaklığın üzerine gitti ve yayınladığı bir ferman ile ilköğretimi zorunlu hale getirdi. Bu fermanla ailelerin beş-altı yaşındaki çocuğunu mektebe vermeden cıraklığa vermeleri cahillik olarak tanımlanmakta ve bunun dinen büyük bir vebal olduğu belirtilmektedir.

Tanzimat’tan hemen sonra herkesin altı yaşına gelen çocuğunu mektebe vermeğe mecbur tutulduğu, altı yaşını dolduran çocuğunu mektebe vermeyenlerin cezalandırıldığı ve böyle çocukları tespit için memurların tayin olduğu görülmektedir. Sıbyan mekteplerinde eğitim süresi 1846 yılında çıkartılan bir talimat ile dört yıl olarak belirlenmiştir. Buna göre mektebe devam mecburiyeti erkek çocuklarda yedi yaşında başlarken kızlarda altı yaşından başlayıp onbir yaşına kadar sürdürüleceği belirtilmiştir⁸⁹. Bunun yanında çocukların mektebe başlaması için törenler düzenlenmiştir. “*Amin alayı*” veya “*bed’i besmele*” denen etkinlikler, belli bir müzik eşliğinde velilerin ekonomik durumlarına göre yapılmıştır⁹⁰. Mektebi bitiren öğrenciler isterlerse bir üst eğitim kurumuna devam etme imkânı sağlanmıştır.

Osmanlılar’da sıbyan mektepleri, başta şehir merkezlerindeki külliye-ler⁹¹ olmak üzere her mahallede hatta köylere varıncaya kadar bütün yurda yayılmıştır. Evliya Çelebi’ye göre XVII. yüzyılda sadece İstanbul’da 2000’e yakın sıbyan mektebi vardı⁹². Osmanlı Devleti’nin bütününe düşünülürse, ülkedeki sıbyan mekteplerinin onbinleri bulması kolaylıkla tahmin edilebilir. XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesinin pek çok kısmını gezen Avrupalı bir seyyah, her köyde mektebe rastlamış ve ilk tahsilin Osmanlılar’da Batı

⁸⁸ Günyol, *Mektep*, s. 657.

⁸⁹ Günyol, *Mektep*, s. 657.

⁹⁰ Ergin, *Maarif Tarihi*, I, s. 91; Mustafa Uzun, “Mektep-Mektep İlâhisi ve Gülbangi”, *DİA*, XXIX, s. 10.

⁹¹ Küçükdağ, *Karapınar*, s.66-67.

⁹² Ergin, *Maarif Tarihi*, I, s. 89.

memleketleriyle mukâyese edilemeyecek derecede çok ileri olduğunu hayretle görmüştür. Buralara cami ve mescitlerde yapılan ilköğretim ve eğitim faaliyetleri de ilâve edilirse, Osmanlılar'da yaygın bir eğitim ve öğretimin varlığı anlaşılır⁹³.

Mektepler genel olarak kare veya dikdörtgen plan üzerine tek odalı ahşap ve kâgır binalar olup yaptırının durumuna göre büyüklükleri değişmektedir. Bu binaların üzeri kimi zaman kubbeye kimi zaman da tonozla örtülürdü⁹⁴.

Mekteplerin idâreleri, aşağıda da değinileceği üzere, buraları yaptıranların şartlarına göre olurdu⁹⁵. Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) ile sonraki Osmanlı sultanları ve diğer hayır sahipleri, yaptırdıkları mekteplerin vakfiyelerinde; okutulacak dersler, dersleri verecek muallimlerin eğitim durumları, buralara gidecek öğrencilerin; yiyecekleri, giyecekleri, harçlıkları ve sosyal etkinlikleri hakkında bilgi vermişlerdir⁹⁶. Yine vakfiyelerde belirtildiği üzere çocuklara güzel yazı yazma, Arapça ve Farsça öğretilmesi şart koşulmuştur. I. Mahmut (1730-1754)'un annesinin Galata'da yaptırdığı mektebin vakfiyesinde bir meşk hocasının çocuklara güzel yazı yazmayı öğretmesini istemiştir. I. Abdülhamit (1774-1789)'in vakfiyesinde de yetenekli çocuklara Arapça ve Farsça öğretilceği yazılıdır⁹⁷.

Aksaray'daki klasik eğitim kurumları konusuna geçmeden önce, Osmanlı'da insana hizmet adına var olan bütün hayır kurumlarını ayakta tutan vakıf sistemi hakkında genel bir açıklama yapmak faydalı olacaktır.

Bilindiği gibi vakıflar, insanlara yararlı olmak ve Allah'ın rızasını kazanmak isteyen varlıklı kimseler tarafından kurulmuştur⁹⁸. güçlerine göre, incelenek olan klasik eğitim kurumları bağlamında, yaptırdıkları mektep, darülhuffaz, darülkurra ve medrese gibi binaları eğitim ve öğretime

⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı*, II, s. 583 birinci dipnot.

⁹⁴ Ahunbay, *Mektep*, s. 9.

⁹⁵ Küçükdağ, *Karapınar*, s. 60

⁹⁶ Ergin, *Maarif Tarihi*, I, s. 85.

⁹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e kadar)*, (Kısaltma: *Eğitim Tarihi*), İstanbul 1994, s. 78.

⁹⁸ İslâm dünyasında ilk vakıf, bazı araştırmacılara göre, Hz. Muhammet'in Medine'ye hicretinden sonra inşa ettirdiği, Mescid-i Nebevi'de kalıp kendilerini ilme adayan "*Ashab-Suffe*" denilen kimselerin geçimini sağlamak için oluşturulmuştur. Geniş bilgi için bk. Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s.4, 25.

tahsis ederek, binanın bakım ve onarım masraflarının yanında öğrencilerin ihtiyaçları ile öğretmenlerin maaşlarını da karşılayacak bir akarı, buraya bağışlamalarıyla oluşan, bir kurumdur. Her hayır kurumunun vakfiyesi bulunurdu. Vakfiyede o kurumun çalışma şekli ile vazifelilerin yevmiyeleri ve kurumun masrafını karşılamak için yapılan vakıflar gösterilirdi⁹⁹.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren memleketin her tarafında sayısız hayır müesseseleri kurulmuş ve bunların idaresi Evkaf-ı mahsûsa bırakılmıştır. Hayır sahipleri, vakıflarının şartlarını tayin ve görevlilere harcanacak miktar ve hizmetlilerine verilecek vazifeleri tahsis ettikten sonra tevliyetini evlatlarına, nezaretini de Sadrazam, Şeyhülislam, Darüsaâde ağası, kaza kadısı gibi ehline havale etmişlerdir¹⁰⁰. Bundan dolayı bu oluşumlar, yönetim bakımından mahallî, denetim bakımından merkezî bir esasa göre teşkilatlandırılmıştır. Merkezdeki kurumları şeyhülislâmlık¹⁰¹ ve kazaskerlik denetlerken taşradakileri kazaların idarecisi olan kadılar, “nâzır”¹⁰² sıfatı ile denetlemişlerdir.

Vakıf görevlilerinin sayısı, kurumun büyüklüğüne ve okutulan derslere göre değişmekteydi. Medreselerde, “mütevelli”¹⁰³, “câbi”¹⁰⁴, “katip”, “kayyum”¹⁰⁵ gibi personel de bulunmaktaydı. Yaptıranın isteği ve ekonomik gücüne göre, imaret, kütüphane, hamam gibi müesseseler ilave edilirdi¹⁰⁶.

Ayrıca padişahlar değiştiğinde tüm memurların beratları yenilenirdi. Vakıf görevlileri yöneten sınıftan oldukları için vergilerden muaf tutulmuşlardır. Tüm görevliler ücretlerini, günlük olarak atandığı kurumun vakfın-

⁹⁹ Vakfiye, inşa edilen bir hayır kurumunun nasıl idare edileceğini, vakıf gelirlerinin nerelere ve nasıl harcanacağını, kimlerin nasıl çalışacağını, ne kadar ücret alacağını içeren içeren ve kadı tarafından tescil edildikten sonra yürürlüğe giren senede denir. Geniş bilgi için bk. Küçükdağ, *Karapınar*, s. 92.

¹⁰⁰ Komisyon, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000, s. 277-278.

¹⁰¹ Şeyhülislam, ulemânın başı olup medrese üyelerinin atanma, terfi ve azillerine ilişkin dilekçeyi vezir-i azama o verirdi. XVI. yüzyıldan sonra Şeyhülislam tüm ulemânın denetimini gerçekten ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra şeyhülislam padişahın dini yetkilerinin mutlak temsilcisi olmuştur. Tıpkı vezir-i azamın yürütme yetkilerini elinde bulundurduğu gibi. Geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.:Ruşen Sezer), (Kısaltma: *Klasik Çağ*), (6. Baskı), İstanbul 2005, s. 103.

¹⁰² Geniş bilgi için bk. M. Zeki Pakalın, “Nâzır”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 666.

¹⁰³ Geniş bilgi için bk. M. Zeki Pakalın, “Mütevelli”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 640.

¹⁰⁴ Geniş bilgi için bk. M. Zeki Pakalın, “Câbi”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 253; Mehmet İpşirli, “Câbi”, *DİA*, VI, s. 529.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bk. İsmail Özmel, “Kayyum”, *DİA*, XXV, s. 107.

¹⁰⁶ Baltacı, *Mektep*, s.25.

dan alırdı¹⁰⁷. Bazen görevde bedava çalıştıkları ücret almadıkları da olmuştur.

Vakıf görevlileri atandıkları görevlerde ömürlerinin sonuna kadar hizmet ederlerdi. Ancak, halkın şikâyeti üzerine; ehil olmayan, usulsüz olarak göreve gelen, suç işleyen vakıf görevlilerinin yapılan tahkikat sonunda, şayet iddialar doğruysa işlerine son verilirdi Buna ilaveten görevlerinden kendi rızalarıyla çekilebilirlerdi. Vakıflarda çalışanların işlerini istedikleri ve verimli olduklarına inandıkları zamana kadar yapmalarına olanak sağlayan bu sistem ile hayır kurumlarında her zaman güler yüzle hizmet sunma olanağı elde edilmiştir.

2.1. AKSARAY KENTİNDE BULUNAN SIBYAN MEKTEPLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Aksaray kentinde, Hurufât Defteri'ndeki kayıtlara göre 32 adet mektep adı mevcuttur. Bunlardan 20 adedi kişi adlarıyla, beşi mahalle adıyla, dördü bitişğinde bulunan cami veya mescit adıyla anılmaktadır. Ancak kalan üç mektepten ikisi tek bir kayıtta¹⁰⁸ zikredilmektedir. Diğer mektep ise kayıtlarda aynı mahallede olmalarına karşın, farklı adlarla zikredilen Hacı Nasuhoğlu Osman Mektebi ile Mustafa Ağa Muallimhanesi'dir. Mekteplerin hepsi Osmanlı döneminde yapılmıştır. Birkaç köklü, ya da başka bir ifadeyle vakfı ekonomik olarak güçlü olan birkaç mektep dışında, varlığını uzun süre devam ettiren mektep sayısı azdır. Kendisi faal olmadığı halde, birkaçının nispet ettiği vakıf ya da mabet, ayakta kalabilmiştir. Bu genel değerlendirmeden sonra aşağıda Aksaray şehrindeki mektepler, başlıklar halinde incelenecektir.

2.1.1. Ali Bey Muallimhanesi

Bölcek Mahallesi'nde bulunan Ali Bey Muallimhanesi, isminden de anlaşıldığı gibi, Ali Bey tarafından XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki tek belgenin tarihi, 01 L 1121 (04 Aralık 1709)'dur¹⁰⁹. Belgede zikredilen kayda göre, Bölcek Mahallesi'nde Ali Bey'in bina eylediği muallimhanenin muallimi olmadığı için muallimlik görevinin Bekir'e verildiğinden bahsedilmektedir.

¹⁰⁷ Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı*, V, s.151.

¹⁰⁸ VAD.No.1064, vr.32a.

¹⁰⁹ VAD.No.1067, vr.61a.

2.1.2. Abdülhalim Efendi Muallimhanesi

Meydan Mahallesi'nde bulunan Abdülhalim Efendi Muallimhanesi, adından da anlaşılacağı üzere, Abdülhalim Efendi tarafından, muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili ilk belgenin tarihi, N 1102 (Mayıs-Haziran 1691)'dir¹¹⁰. Belgede zikredilen kayda göre, Meydan Mahallesi'nde Abdülhalim Efendi Muallimhanesi'nde muallim Recep'in kendi rızasıyla bu görevi Mustafa'ya devrettiğinden bahsedilmektedir. Bundan sonra mekteple ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

2.1.3. Boyacı Ali Mahallesi Mektebi

Boyacı Ali Mahallesi'nde¹¹¹ bulunan Boyacı Ali Mahallesi Muallimhanesi, muhtemelen mahalleli tarafından XIX. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki ilk belgenin tarihi, Za 1225 (Kasım-Aralık 1810)'dir¹¹². Belgede zikredilen kayda göre, Boyacı Ali Mahallesi'nde bulunan muallimhanenin muayyene ile beratsız muallim-i sıbyanı olan İbrahim'in ölmesi üzerine, muallimliğin Abdullah'a verildiğinden bahsedilmektedir.

2.1.4. Emir İsaoglu (Gaybioğlu) Seyyid Ali Mektebi

Tarhacı Mahallesi'nde Debbağlar Hamamı yakınında bulunan Emir İsaoglu Seyyid Ali Mektebi, adından da anlaşılacağı üzere, Seyyid Ali tarafından XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki ilk belgenin tarihi, 01 Ş 1136 (25 Nisan 1724)'tür¹¹³. Belgede zikredilen kayda göre, Tarhacı Mahallesi'nde, Debbağlar Hamamı yakınında Emir İsaoglu Seyyid Ali inşa ettirdiği mektebin muallimi, Ahmet'in beratı yenilenmiştir. C 1152 (Eylül-Ekim 1739)'da¹¹⁴ muallim Ahmet'in yerine oğlu Ali geçmesi gerekirken, Mehmet bir şekilde bu görevi kendi üzerine berat ettirmiş, ancak kadı kanalıyla, Mehmet görevden alınarak, yerine Ali getirilmiştir. Bu kayıtlardan başka herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

¹¹⁰ VAD.No.1134, vr.91b.

¹¹¹ Aksaray Şer'iye Sicili'nde Boyacı Ali Mahallesi'nden bahis vardır. Bk. Özdiil, Gül, *Sicil*, s.127.

¹¹² VAD.No.533, vr.59b.

¹¹³ VAD.No.1137, vr.21a.

¹¹⁴ VAD.No.1073, vr.28b. Bu tür kayıtlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bunun sebebi de beratların İstanbul'dan verilmesidir. Beratlar İstanbul'da verildiği için görevle alakası olmayan herhangi bir kişi, bir takım yalanlarla, bu görevi kendi üzerine berat ettirebilmektedir.

2.1.5. Hacı Abdülaziz Mescidi Muallimhanesi

Meydan Mahallesi'nde bulunan Hacı Abdülaziz Mescidi Muallimhanesi, isminden de anlaşılacağı gibi, aynı adla anılan mescidin yanında, Hacı Abdülaziz tarafından, XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki ilk belgenin tarihi, 01 M 1117 (25 Nisan 1705)'tir.¹¹⁵ Belgede zikredilen kayda göre, Meydan Mahallesi'nde Hacı Abdülaziz Mescidi ve Muallimhanesi Vakfı'nın nazırı olmadığından bu görevin Hasan'a verildiğinden bahsedilmektedir. Bundan sonra şimdilik mekteple ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak, Hacı Abdülaziz Mescidi Muallimhanesi'nden bahsedilmeksizin, zaman içerisinde camiye çevrildiği anlaşılan Hacı Abdülaziz Camii ile ilgili 10 Ra 1262 (08 Mart 1846)¹¹⁶ tarihli vakıf varidat mahsubat defterleri kaydı mevcuttur.

2.1.6. Hacı Abdülcélil Muallimhanesi

Mirza Bey Mahallesi'nde bulunan Abdülcélil Muallimhanesi, adından da anlaşılacağı üzere, Hacı Abdülcélil tarafından muhtemelen XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili ilk Hurufât Defteri kaydının tarihi, N 1121 (Kasım-Aralık 1709)'dur¹¹⁷.

Belgede zikredilen kayda göre, Mirza Bey Mahallesi'nde Abdülcélil Muallimhanesi'nde muallim Ali'nin ölmesi üzerine yerine Hasan'ın geçtiğinden bahsedilmektedir. 01 S 1126 (16 Şubat 1714)'te¹¹⁸ Hasan'ın görevden alınması ile yerine Abdurrahman görevlendirilmiştir. Z 1127 (Kasım-Aralık 1715)¹¹⁹ tarihli son kayıta, Abdurrahman beratını kaybettiği için kendisine yeniden berat verildiğinden bahsedilmektedir.

2.1.7. Hacı Ahmet Ağa Muallimhanesi

Yeni Mahalle'de bulunan Hacı Ahmet Ağa Muallimhanesi'nin banisi, adından da anlaşılacağı üzere, Hacı Ahmet Ağa'dır. Hurufât Defteri kay-

¹¹⁵ VAD.No.1067, vr.60a. Mescit ile ilgili olarak bu kaydın dışında da bir çok kayıt mevcuttur. Ancak bu kayıtlarda mektep ile ilgili herhangi bir görevden bahsedilmemektedir. Bundan dolayı bu kayıtlar buraya alınmamıştır.

¹¹⁶ BOA.EV.d.GNo.9580, vr.175a. Bu kayıttan mescidin camiye çevrildiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁷ VAD.No.1067, vr.61a. Bu kayıdı takip eden, VAD.No.1067, vr.62b nolu kayıta, Ramazân 1125'te yine Ali ölüp yerine Hasan'nın geçtiğinden bahsetmektedir. Bir kişinin iki defa ölmeyeceğinden hareketle; bu durumu berat yenilemesi olarak anlayabiliriz.

¹¹⁸ VAD.No.1067, vr.62b.

¹¹⁹ VAD.No.1067, vr.63a.

dına bakılırsa L 1144 (Mart-Nisan 1732) tarihinde yapılmıştır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki belgenin tarihi L 1144 (Mart-Nisan 1732)'dir¹²⁰. Belgede iki farklı kayıt zikredilmektedir. Bu kayıtların ilkinde, Yeni Mahalle'de mescidin, muallimhanenin ve musluğun, boş mütevellilik kadrosuna yarım akçe ile Ali'nin getirildiğinden bahsedilmektedir. Hemen ardından gelen diğer kayıta da Yeni Mahalle'de; Hacı Ahmed Ağa, muallimlik yaptığı sırada mektep, kardeşi Topal Abdi de musluk, inşa ettirmiştir. İşte boş bulunan muallimlik ve musluğun mütevellilik kadrosuna birer akçe ile İsmail getirilmiştir.

2.1.8. Hacı Ali Mektebi

Hangi mahallede olduğu Hurufât Defteri kayıtlarında belirtilmeyen, Hacı Ali Mektebi, adından da anlaşılacağı üzere, Hacı Ali tarafından, muhtemelen XVIII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir¹²¹. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki tek belgenin tarihi, Ca 1214 (Ekim 1799)'dur¹²². Belgede zikredilen kayda göre, Hacı Ali Mektebi'nde muayyene ile muallim olan Ahmet'in ölmesi üzerine yerine oğlu Mehmet'in geçtiğinden bahsedilmektedir.

2.1.9. Hacı Arab Muallimhanesi

Hacı Arab Mahallesi'nde bulunan Hacı Arab Muallimhanesi, adından da anlaşılacağı üzere, Hacı Arab tarafından, XVIII. yüzyılın ortalarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki ilk belgenin tarihi, Za 1168 (Ağustos-Eylül 1755)'tir¹²³. Belgede zikredilen kayda göre, Hacı Arab Muallimhanesi'nin muallimi Mahmut'un ölmesi üzerine yerine İsmail'in getirildiğinden bahsedilmektedir. L 1173 (Mayıs-Haziran 1760)'ta¹²⁴ muallim İsmail'in çocuksuz ölümünden dolayı yerine İbrahim geçmiştir. Ancak, S 1190 (Mart-Nisan 1776)'da¹²⁵ muallim İsmail'in çocuksuz ölümünden sonra yerine geçen İbrahim, bu görevi yerine getirmeye hakkı olmadığından dolayı, görevden alınarak yerine Halil getirilmiştir.

¹²⁰ VAD.No.1073, vr.25a.

¹²¹ Muhtemelen Zincirli Mahallesi'ndedir. Bk. Özdiş, Gül, *Sicil*, s.114.

¹²² VAD.No.531, vr.49a.

¹²³ VAD.No.1056, vr.70b.

¹²⁴ VAD.No.1056, vr.76a.

¹²⁵ VAD.No.1064, vr.32a.

Ş 1236 (Mayıs-Haziran 1821)'de¹²⁶ muallim Halil'in oğlu Mehmet'in ölmesi üzerine yerine oğulları Abdullah ve Halil görevlendirilmiştir.

Hacı Arab Muallimhanesi ile ilgili BOA kayıtlarındaki ilk belge, 17 Za 1264 (16 Ekim 1848)¹²⁷ tarihlidir. Mart 1256-Şubat 1261 (Mart 1840-Şubat 1846) tarihleri arasının muhasebesinin tutulduğu belgede, mütevellinin Osman, muallimin de Hafız Abdullah olduğu kayıtlıdır. Bu muhasebe kaydını destekleyen 21 R 1258 (01 Haziran 1842)¹²⁸ tarihli diğer bir BOA belgesinde, muallimin Abdullah olduğu kayıtlıdır.

2.1.10. Hacı Hasan Mahallesi Mektebi

Hacı Hasan Mahallesi'nde bulunan Hacı Hasan Mahallesi Muallimhanesi'nin banisi, Hurufât Defteri kaydına bakılırsa M 1222 (Mart-Nisan 1807) tarihinden önce Hacı Mehmet tarafından inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki ilk belgenin tarihi, M 1222 (Mart-Nisan 1807)'dir¹²⁹. Belgede zikredilen kayda göre, Aksaraylı olup İstanbul'da sakin Hacı Mehmet Efendi tarafından, Hacı Hasan Mahallesi Muallimhanesi'nde muallimlik yapanlara vakfedilmiş, yirmi akçe maaş ve bahçe gelirleriyle muallim olan Ali'nin ölmesi üzerine, bu göreve Ali'nin damadı Osman'ın getirildiğinden bahsedilmektedir. Ş 1229 (Temmuz-Ağustos 1814)¹³⁰ tarihli son kayıta da, muallim Osman'ın ölmesi üzerine yerine oğlu Hasan'ın geçtiği zikredilmektedir.

2.1.11. Hacı Hasan Muallimhanesi

Bimarhane Mahallesi'nde bulunan Hacı Hasan Muallimhanesi, isminden de anlaşıldığı gibi, Hacı Hasan tarafından, muhtemelen XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki ilk belgenin tarihi, N 1134 (Haziran-Temmuz 1722)'dir¹³¹.

Belgede zikredilen kayda göre, Bimarhane Hacı Hasan Muallimhanesi'ndeki muallimlik görevi, Hacı Nasuh'a verilmiştir. Ş 1136 (Nisan-Mayıs

¹²⁶ VAD.No.534, vr.52b. Bu kayıttan anlaşılabacağı üzere Halil'in akıbeti belli değildir. Ancak muallimlik bir şekilde oğlu Mehmet'e geçmiştir.

¹²⁷ BOA.EV.d.GNo.11262.

¹²⁸ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.5a.

¹²⁹ VAD.No.532, vr.69a.

¹³⁰ VAD.No.534, vr.49b.

¹³¹ VAD.No.1067, vr.66a.

1724)'te¹³² bir akçe ile hoca Nasuh'un beratının yenilendiğinden bahsedilmektedir.

2.1.12. Hacı İbrahim Mescidi Muallimhanesi

Hacı İbrahim Mescidi Muallimhanesi, kaydın birinde Bab-1 Sagir diğerlerinde ise Sebil Mahallesi'nde olduğu ifade edilmektedir. Adında da anlaşılacağı gibi Hacı İbrahim tarafından, aynı isimle anılan mescidin yanında, muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kaydındaki ilk belge, S 1115 (Haziran-Temmuz 1703)¹³³ tarihlidir.

Yukarıda zikredilen kayda göre, Bab-1 Sagir Mahallesi'nde Hacı İbrahim Mescidi'nde muallim Cafer'e yeniden berat verildiğinden bahsedilmektedir. Hacı İbrahim Mescidi Muallimhanesi ile ilgi diğer kayıtların ilkinde Z 1135 (Eylül 1723)'te¹³⁴ Sebil Mahallesi'nde Hacı İbrahim Mescidi'nde muallim olmadığından boş olan muallimlik kadrosuna Cafer getirildiği kayıtlıdır. R 1143 (Ekim-Kasım 1730)¹³⁵ tarihli son kayıтта da Cafer'in ölmesi üzerine yerine oğlu Cafer'in geçtiğinden bahsedilmektedir. Bundan sonra mekteple ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Nitekim, mektepten bahsedilmeyen Hacı İbrahim Mescidi ile ilgili 21 R 1258 (01 Haziran 1842) ¹³⁶tarihli muhasebe kaydı bulunmaktadır. Buna göre mescidin mütevellisi Muhsin'dir. 11 L 1259 (04 Kasım 1843)¹³⁷ ve 25 Ca 1262 (17 Mart 1852)¹³⁸ tarihli vakıf varidat mahsubat kayıtlarında bu mescidin vakfından bahsedilmektedir.

2.1.13. Hacı İsa Çelebi Muallimhanesi

Mirza Bey Mahallesi'nde bulunan Hacı İsa Çelebi Muallimhanesi, adından da anlaşılacağı üzere, Hacı İsa Çelebi tarafından, muhtemelen XVIII.

¹³² VAD.No.1137, vr.21a.

¹³³ VAD.No.1134, vr.93b. Bu kayıтта aynı kişinin, caminin öğlen ve ikinci namazlarında imamlık yaptığının söz edilir.

¹³⁴ VAD.No.1067, vr.66b. Bu kayıтта da aynı kişinin, caminin öğlen ve ikinci namazlarında imamlık yaptığının söz edilir. Za 1208 tarihli, VAD.No.530, vr.77b nolu kayıтта da bu caminin yaz aylarında öğlen ve ikinci namazları için imam tahsis edildiği ve bu imamın muallimlik görevi de yaptığı anlaşılmaktadır. Buradan da bu mektebin yaz aylarında, caminin bünyesinde, faaliyet gösterdiği sonucuna varılabilir.

¹³⁵ VAD.No.1073, vr.23b.

¹³⁶ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.3.

¹³⁷ BOA.EV.d.GNo.9580, vr.173b.

¹³⁸ BOA.EV.d.GNo.9580, vr.179a.

yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki tek belgenin tarihi, S 1156 (Mart-Nisan 1743)'tür¹³⁹. Belgede zikredilen kayda göre, Mirza Bey Mahallesi'nde Hacı İsa Çelebi Muallimhanesi'nin muallimi Abdurrahman'ın ölmesi üzerine yerine Mahmut'un görevlendirildiğinden bahsedilmektedir.

2.1.14. Hacı Mehmet Muallimhanesi

Gergi Mahallesi'nde bulunan Hacı Mehmet Mektebi'nin banisi, adından da anlaşılacağı üzere, Hacı Mehmet tarafından muhtemelen XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Çünkü, bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki ilk kayıta, L 1126 (Ekim-Kasım 1714)'te¹⁴⁰ Hacı Mehmet Mektebi'nin hocası olmadığı için boş muallimlik kadrosuna Ahmet'in getirildiğinden bahsedilmektedir. Ca 1158 (Haziran 1745)'te¹⁴¹ yarım akçe ile muallim, Ahmet'in ölmesi ile yerine oğulları Ali ve Mehmet'in görevlendirilmiş ancak bu kişiler işe rağbet etmediklerinden dolayı, berat Hafız İsmail'e teslim edilmiştir. Ra 1182 (Temmuz-Ağustos 1768)¹⁴² tarihli son kayıta, Mehmet'in kendi isteğiyle yerini Mustafa'ya bıraktığı kayıtlıdır.

2.1.15. Hacı Musa Muallimhanesi

Teftiş Mahallesi'nde bulunan Hacı Musa Mektebi, isminden de anıldığı gibi, Hacı Musa tarafından, aynı adla anılan caminin¹⁴³ yakınında, muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili ilk belgenin tarihi, B 1110 (Ocak-Şubat 1699)'dur¹⁴⁴. Diğer tarafından bu mektep Aksaray'ın en önemli kurumlarından biri olmalıdır.

Çünkü belgede zikredilen kayda göre, Mehmet adlı birisi Hacı Musa Mektebi'nde iki akçe ile hoca, Hacı Musa Camii'nde de iki akçe ile dersiam iken Mehmet'in ölmesi üzerine bu görevlere Ebubekir getirilmiştir. Eğitim düzeyi müderrisliğe eş olan dersiamın mektepte hocalık yapması sıradan bir durum olmadığına işaret kabul edilebilir.

¹³⁹ VAD.No.1055, vr.7b.

¹⁴⁰ VAD.No.1067, vr.63a.

¹⁴¹ VAD.No.1055, vr.9a.

¹⁴² VAD.No.1057, vr.68b.

¹⁴³ Mabet taştan yeni yapılmıştır. Solunda tahta minaresi vardır. Eski mabedin kalın ve enli kemerleri görülmektedir. Avlusunda eski mabede ait bir kapı sövesi bulunmaktadır.

¹⁴⁴ VAD.No.1140, vr.22a.

S 1137 (Ekim-Kasım 1724)'te¹⁴⁵ Mehmet kendi isteğiyle yerini oğlu Mehmet'e bırakmıştır. Z 1149 (Nisan 1737)'de¹⁴⁶ de ikişer akçe ile muallim ve dersiam Mehmet oğlu Mehmet'in ölmesi üzerine yerine Mehmet oğlu Mahmut geçmiştir. Ca 1154 (Temmuz-Ağustos 1741)'de¹⁴⁷ ikişer akçe ile muallim ve dersiam Mehmet'in çocuksuz ölmesi üzerine yerine Ebubekir'in getirildiğinden bahsedilmesi, hocalık görevinin yanında camideki dersiamlığın da aynı anda yapıldığını göstermesi önemlidir. Bundan sonraki kayıtlarda da bu görevler aynı kişilerde toplanmıştır.

Hacı Musa Mektebi'ne muallimlik, dersiamlık ve diğer vakıf görevlisi atamaları bundan sonra da birlikte devam etmiştir. B 1154 (Eylül-Ekim 1741)'de de ikişer akçe ile muallim ve dersiam Ebubekir kendi isteğiyle görevini Ahmet'e devretmiştir. R 1159 (Nisan-Mayıs 1746)'da¹⁴⁸ Ahmet'in ölmesi üzerine yerine kardeşi Abdurrahman geçmiştir. L 1167 (Temmuz-Ağustos 1754)'te¹⁴⁹ iki akçe ile müezzin bir akçe ile çerağdar¹⁵⁰ ve iki akçe ile mektep hocalığı yapan Abdurrahman'ın ölmesi üzerine bu görevler İbrahim'e verilmiştir. Bu kayıtta, muallim olan kişinin, aynı zamanda caminin müezzinliğini ve çerağdarlığını da yaptığı görülmektedir.

N 1172 (Nisan-Mayıs 1759)'da¹⁵¹ muallimlik görevi Ahmet'e yeniden verilmiştir. C 1176 (Aralık 1762-Ocak 1763)'te¹⁵² muallim Ahmet'in ölmesi üzerine yerine oğulları Abdullah, Mehmet, Abdurrahman ve Hüseyin getirilmiştir. B 1178 (Aralık 1764-Ocak 1765)'te¹⁵³ muallim Mehmet ve Abdurrahman'ın ölmeleri üzerine bu görev kardeşleri Abdullah ve Hüseyin'e verilmiştir. Bu kayıtta, muallim olan kişinin, aynı zamanda caminin müezzinliğini ve çerağdarlığını da yaptığı görülmektedir. B 1190 (Ağustos-Eylül

¹⁴⁵ VAD.No.1137, vr.21b.

¹⁴⁶ VAD.No.1073, vr.27b.

¹⁴⁷ VAD.No.1073, vr.30a.

¹⁴⁸ VAD.No.1055, vr.9a.

¹⁴⁹ VAD.No.1056, vr.70b.

¹⁵⁰ Çırağ, fitil, kandil ve mum anlamlarına gelen bir kelimedir. Geniş bilgi için bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle*, (16. Baskı), Ankara 1999, s. 158; Ayrıca çerâğ olarak kullanımı için bk. *aynı sözlük*, s. 155. Çırağdarın camideki görevi muhtemelen caminin kandil veya mumlarını sabah, akşam ve yatsı namazlarında yakıp söndürmekle birlikte bakımlarını da yapmak olmalıdır.

¹⁵¹ VAD.No.1056, vr.74b.

¹⁵² VAD.No.1057, vr.65b.

¹⁵³ VAD.No.1057, vr.66b.

1776)'da¹⁵⁴ muallim ve müteveli Abdullah'ın beratı yenilenmiştir. Ca 1197 (Nisan-Mayıs 1783)'te¹⁵⁵ muallim ve müteveli Abdullah'ın ölmesi üzerine yerine kardeşi Hüseyin getirilmiştir. Ra 1200 (Ocak 1786)'da¹⁵⁶ muallim ve müteveli Hüseyin'in ölmesi üzerine yerine oğulları Ahmet ve Abdullah getirilmiştir. B 1228 (Haziran-Temmuz 1813)'te¹⁵⁷ Abdullah'ın çocuksuz ölmesi üzerine hissesi kardeşi Ahmet'e verilmiştir. Za 1242 (Mayıs-Haziran 1827)'de¹⁵⁸ de Ahmet'in ölmesi üzerine bu görevlerin oğlu Ahmet'e verildiğinden bahsedilmektedir.

Hacı Musa Vakfı'na ait 01 M 1254 (27 Mart 1838)¹⁵⁹ tarihli, Eski Paristan diye bilinen fevkani ve tahtani bir hanın zaman içerisinde eskimesinden dolayı tamir edilmesini konu alan kayıt mevcuttur. BOA kayıtlarından, 17 Z 1264 (14 Kasım 1848)¹⁶⁰ tarihli, Mart 1256-Şubat 1261 tarihlerini kapsayan muhasebe defterinde, muallimlik görevi karşılığında harcanan tutar gösterilmektedir. 16 Z 1277 (25 Haziran 1861)¹⁶¹ tarihli diğer belge de atama kayıtları mevcuttur.

Tablo 1: Hacı Musa Mektebi'nde Görev Yapan Muallimlerin Listesi		
Muallimler	Tarih	Ücret
Mehmet- Ebubekir	B 1110	2 Akçe
Mehmet- Mehmet	S 1137	2 Akçe
Mehmet- Mehmet	Z 1149	2 Akçe
Mehmet- Ebubekir	Ca 1154	2 Akçe
Ebubekir- Ahmet	B 1154	2 Akçe
Ahmet- Abdurrahman	C 1159	2 Akçe
Abdurrahman-İbrahim (Ahmet)	L 1167	2 Akçe
Ahmet	N 1172	2 Akçe
Ahmet-Abdullah, Mehmet, Abdurrahman, Hüseyin	C 1176	2 Akçe

¹⁵⁴ VAD.No.1065, vr.33b.

¹⁵⁵ VAD.No.1064, vr.36a.

¹⁵⁶ VAD.No.1060, vr.58a.

¹⁵⁷ VAD.No.534, vr.49a.

¹⁵⁸ VAD.No.535, vr.41a.

¹⁵⁹ VAD.No.2178, s.241, Sno.231.

¹⁶⁰ BOA.EV.d.GNo.11266.

¹⁶¹ VAD.No.414, s.115, Sno.218.

(Abdurrahman Mehmet fevt) Abdullah, Hüseyin	B 1178	2 Akçe
Hüseyin fevt Abdullah	Ca 1197	2 Akçe
Abdullah-Ahmet, Abdullah	Ra 1200	2 Akçe
Abdullah fevt Ahmet	B 1228	2 Akçe
Ahmet- Hüseyin	Za 1242	2 Akçe

Fotoğraf 3: 1960'lı yıllarda Hacı Musa Cami (KONYALI Kütüphanesi Arşivinden).

Fotoğraf 4: Hacı Musa Cami'nin günümüzdeki dış mekân fotoğrafı (Zekai ERDAL Arşivinden).

Fotoğraf 5: Hacı Musa Cami'nin günümüzdeki iç mekân fotoğrafı (Zekai ERDAL Arşivinden).

2.1.16. Hacı Nasuhoğlu Osman ve Mustafa Ağa Muallimhaneleri

Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi, Kızılca Mahallesi'ndeki Ferişteteh Mescidi'nin yanında, adından da anlaşılacağı üzere, Hacı Nasuhoğlu Osman tarafından, muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili ilk Hurufât Defteri kaydının tarihi Za 1111 (Nisan-Mayıs 1700)'dür¹⁶².

Belgede zikredilen kayda göre, Kızılca Mahallesi'nde Ferişteteh Mescidi'nde¹⁶³ Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi'nin muallimi olmadığından muallimlik görevinin Ferişteteh Mescidi'nin imamı olan İbrahim'e verildiği belirtilmektedir. Burada mescidin imamlığını yapan kişinin, aynı zamanda mektebin hocalığını da üzerine aldığı görülmektedir.

Bu şekilde, muallim atamaları, imam atamalarından da takip edilebilmektedir. Diğer belgelerde zikredilen kayıtlar ise sırasıyla S 1112 (Temmuz-A-

¹⁶² VAD.No.1134, vr.92a. Bu kaydın dışında, diğer *Hurufât Defteri* kayıtlarında Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi adına rastlanmamaktadır.

¹⁶³ Ferişteteh Hatun'nun türbesi taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Yapı özelliği bakımından XIV. ve XV. yüzyıllara tarihlenmek mümkündür. Camisi daha sonra yapılmıştır.1992-1993 yılları arasında onarım ve restorasyon görmüştür.

ğustos 1700)¹⁶⁴ bir akçe ile imamlık Ahmet'ten alınarak Ebubekir'e, ondan da alınarak İbrahim'e verilmiştir. Ra 1114 (Temmuz-Ağustos 1702)'de¹⁶⁵ de muallimlik Feriştah Mescidi'nin imamı olan Ahmet'e verilmiştir.

Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi'ne yapılan atamalar, BOA kayıtlarında devam etmektedir. 29 M 1121 (10 Nisan 1709) tarihli belgede, Kızılca Mahallesi'nde Feriştah Hatun Mescidi'nin bir akçe ile imameti 1114 (1702-1703)'te Ahmet'te iken ölmesi üzerine bu görev, Ebubekir'e verilmiştir. Ancak Ahmet'in kardeşi İbrahim, imameti haksızlıkla kendi üzerine berat ettirmiş, Ebubekir de bu durumu kadıya arzemiş, kadı ise bu görevi tekrar Ebubekir'e vermiştir. Yine bu belgeye göre, 1117 (1705-1706)'da imamlıkla birlikte mahalledeki Mustafa Ağa Muallimhanesi'nin muallimliğini de yapan Ebubekir, fiil-i şeni ettiği için Ra 1118 (Haziran-Temmuz 1706)'da imamlık ve hocalık kendisinden alınarak Nasuh'a verilmiştir. Nasuh da bu beratı 1121 (1709-1710) tarihinde yenilettirmiştir¹⁶⁶. Bu belgenin bir kısmında mektebin isminden söz edilmeyerek sadece mescitle aynı mahallede olduğu kayıtlıdır. Ancak, yine bu belgenin diğer kısmında ise bu mektep, Mustafa Ağa Muallimhanesi olarak kaydedilmiştir. Bu durumda Hurufât Defteri kaydında zikredilen Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi ile BOA kayıtlarındaki Mustafa Ağa Muallimhanesi aynı mektep midir? Aynı ise neden ayrı ayrı adlarda zikredilmektedir? Aynı değilse Mustafa Ağa Muallimhanesi'nin kaydı, Hurufât Defterleri'de neden yoktur? Bu soruların cevabı tam olarak net değildir. Ancak, Hurufât Defterleri ve BOA kayıtlarındaki isimler ve görevler eşleştigiinden, BOA kayıtlarında ismi geçen Mustafa Ağa Muallimhanesi ile Hurufât Defteri kayıtlarındaki Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi'nin aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Muallimhane üzerindeki bu tartışmayı, açıklığa kavuşturması bakımından, Feriştah Hatun Mescidi'nin durumu önem kazanmaktadır. Ama mektep üzerindeki tartışmalı durum, muallimhanenin yanındaki mescit için de geçerlidir. Şöyleki, Feriştah Hatun Mescidi olarak bilinen, ancak sonradan camiye çevrildiği anlaşılan bu mabet, Hurufât Defteri ve diğer arşiv kay-

¹⁶⁴ VAD.No.1134, vr.92b.

¹⁶⁵ VAD.No.1134, vr.93a.

¹⁶⁶ BOA.C.MF.GNo.8088.

naklarına göre Kızılca Mahallesi'ndedir. KONYALI da Kızılca Mahallesi'n-deki caminin, 1892'de Şeyh Mehmet Rüştü tarafından, tamir ettirildiğini, tamirat kitabesinde de ilk banisinin Feriştah Hatun/Hoca Hatun olduğunu, Feriştah Hatun Mescidi'ni sonradan tamir ederek camiye çevirenin adına nispeten, Sinan Camii denildiğini belirtir¹⁶⁷. Sinan Camii'ne ise vakıf defterlerinde Köhne Cami/Sinan Mescidi denildiği görülmektedir. Bundan dolayı, Köhne Cami/Sinan Mescidi'nin Karamanoğulları döneminde inşa ettirildiği kabul edilmektedir¹⁶⁸. Ancak, 21 R 1124 (30 Haziran 1709) tarihli bir BOA kaydına göre, Feriştah Hatun Mescidi, Mısırî Mustafa tarafından, tamir ve tevsi edilerek minber konulmuş ardından camiye çevrilmiştir. Giderlerini karşılamak için de bir miktar nakit vakfedilmiştir. Caminin hatipliği ise İbrahim'e verilmiştir¹⁶⁹. Bu belge ile

Feriştah Hatun Mescidi'nin, Mısırî Mustafa tarafından camiye çevrildiği anlaşılmaktadır. Buna göre yukarıda vakıf defterlerinde Köhne Cami diye meşhur Sinan Mescidi, gerçekten KONYALI'nın dediği gibi Feriştah Hatun Mescidi midir? KONYALI'nın, tamirat kitabesini göz önüne alarak ilk banisi Feriştah Hatun'dur dediği Sinan Camii, Sinan tarafından ne zaman tamir ettirilmiştir? Feriştah Hatun başka bir mescit daha inşa ettirmiş midir? gibi bir takım sorular yine cevapsız kalmaktadır.

O halde mevcut bilgiler ışığında, Feriştah Hatun Mescidi, Mısırî Mustafa tarafından camiye çevrilmiş olmalıdır. Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi ve Mustafa Ağa Muallimhanesi, Feriştah Hatun Mescidi'nin yanındadır. Aynı eğitim kurumu olmasına rağmen muhtemel buraya vakıflar tahsis eden Mustafa Mısırî'nin adıyla anılmıştır.

Mektep ve mescit tartışmalarını açıklığa kavuşturduktan sonra, Feriştah Hatun Camii görevli atama kayıtlarına dönülecek olursa C 1159 (Ha-

¹⁶⁷ Konyalı, *Aksaray*, I, s. 1160-1162.

¹⁶⁸ Komisyon, *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri /937(1530) I*, (Kısaltma: DAGM, *387 Numaralı*), T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1996. s.138; Konyalı, *Aksaray*, I, s. 1160-1162; Yörük, *Aksaray*, s.252'den naklen TK, 565, s.194a; 584, s.78b;

¹⁶⁹ BOA.EV.d.GNo.206. Bu kayıta ismi geçen Mustafa Mısırî, yaşadığı döneme damgasına vuran önemli bir şahsiyet olmalıdır. Çünkü, bu mescidi camiye çevirme işinin finansmanını, o dönemde görev aldığı; Yılanlı, Beramunî, Cami-i Kebir, Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa ve Zinciriye Medreseleri ile Hüsameddin Zaviyesi'nden elde ettiği gelirle karşılamış olmalıdır.

ziran-Temmuz 1746)¹⁷⁰ tarihli iki Hurufât Defteri kaydının ilkinde, Mehmet'in vaz ettiği kürsînin şeyhliği Şeyh Mustafa'ya yarım akçe ile yeniden verildiği, diğerinde de Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi'nin mütevellisi olmadığı için boş olan tevliyet kadrosuna Mustafa ve Hasan'ın getirildiği kayıtlıdır. Başka bir Hurufât Defteri kaydında da Ra 1160 (Mart-Nisan 1747)'de¹⁷¹ muallimlik görevinin hasbî olmak üzere Mustafa'ya tevdi edildiğinden bahsedilmektedir.

Yine 02 C 1160 (11 Haziran 1747)¹⁷² tarihli başka bir BOA belgesinde, cami vakfına Hacı Mehmet 20 akçe vakfederek, ribhinden bir akçe vaizlik görevi Hafız Mustafa'ya verilmiştir. 27 C 1160 (06 Temmuz 1747)¹⁷³ tarihli diğer bir BOA belgesinde, hatipliğin cahil ve ehil olmayan Mustafa'dan alınıp Mehmet'e verildiğinden bahsedilmektedir. L 1160 (Ekim-Kasım 1747)¹⁷⁴ tarihli son Hurufât Defteri kaydında, caminin mektebi yani Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi ve musluğunun hasbî mütevellisi olan Mustafa'ya beratını kaybettiği için yeniden berat verildiğinden bahsedilmektedir. Feriştah Hatun Camii varlığını günümüzde de devam ettirmektedir.

Tablo 2: Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi ve Feriştah Hatun Camii'nde Görev Yapanların Listesi					
Muallimler	Tarih	Ücret	Mütevelliler	Tarih	Ücret
(Ahmet Ebubekir) İbrahim	Za 1111	1 Akçe	Mustafa ve Hasan	L C 1159	
İbrahim	S 1112		Mustafa	L 1160	
Ahmet	Ra 1114				
Ahmet -Ebubekir	1114				
Ebubekir-Nasuh	Ra 1118				
Nasuh	1124				
Mustafa	Ra 1160				

¹⁷⁰ VAD.No.1055, vr.9a. Yukarıdaki belge ile bu belgenin tarihi arasında yaklaşık 45 yıl vardır. Feriştah Hatun Camii'nin, belgelere göre, büyüklüğü düşünülür ise bu zaman diliminde hiçbir atamanın yapılmaması düşünülemez. Bu durum kayıtların farklı bir yerde tutulduğunu, Hurufâtlara geçirilmediğini aklımıza getirmektedir.

¹⁷¹ VAD.No.1055, vr.10a.

¹⁷² BOA.C.MF.GNo.9193.

¹⁷³ BOA.EV.d.GNo.18610

¹⁷⁴ VAD.No.1055, vr.10a.

Fotoğraf 6: Feriştah Mescidi, Şeyh Hamid Mahallesi, 3500 nolu sokakta bulunmaktadır (M. Fırat GÜL Arşivinden).

2.1.17. Hacı Yusuf Camii Muallimhanesi

Kalanlar Mahallesi'nde bulunan Hacı Yusuf Camii'nin¹⁷⁵ yakınındaki mektebin kim tarafından işa edildiği bilinmemektedir. Ancak, Hurufât Defteri kaydına bakılır ise 01 Ş 1173 (19 Mart 1760) tarihinde Hacı Yusuf Camii'nin bitişğine yapılmıştır. Çünkü bu mekteple ilgili ilk belgenin tarihi, 01 Ş 1173 (19 Mart 1760)'dır¹⁷⁶. Belgede zikredilen kayda göre, Kalanlar Mahallesi'ndeki Hacı Yusuf Camii'nin yakınına bina olunan mektebin ilk

¹⁷⁵ Hacı Yusuf Camii, adi taşla yenilenmiş bir camidir. Mimarî bir değeri yoktur. Üç boğdam üzerine ağaç ve hasır örtülüdür. Sekiz pencereden ışık alır. Mihrabı alçındadır. Solunda tarihi bir kuyu vardır. Selçuklular devrine kadar çıkan bir tarihi olduğu bilinmektedir. Yapı tek katlıdır. Ön cephede çatı üç ahşap direkle desteklenmiştir. Çatı kiremit örtülüdür.

¹⁷⁶ VAD.No.1056, vr.76a. Bu kayıta ve diğer kayıtlarda Osman'ın, ismi geçen caminin imamı, mütevellisi, muallimi ve başka bir kayıta da چراغدارı olduğundan bahsedilmektedir. Daha sonraki kayıtlarda da mektepten söz edilmemektedir. Ancak görevlerin bir kişide toplanması daha sonraki zamanlarda mektebin varlığını sürdürdüğünün bir kanıtı olmalıdır.

muallimliğine hasbeten, cami mütevellisi Osman'ın getirildiğinden bahsedilmektedir. Bu mektebin ilk muallimi de önceki mescit veya cami yakınına inşa ettirilen mekteplerin muallimleri gibi imamdır. Bundan dolayı camiye yapılan muallim atamalarının durumunu o camide görev yapan imamların durumu belirlemiştir. Yani imam değiştikçe doğal olarak muallim de değişmiştir. 01 Ş 1173 (19 Mart 1760)'da¹⁷⁷ yarım akçe ile cami mütevelliliği Osman'ın görevden alınmasıyla cami imamı olan Yusuf'a verilmiş, ancak bu durum kadı kanalıyla düzeltilerek bu görev yeniden Osman'a verilmiştir. Bu tarihten sonra imamlık yapan kişiye mütevellilik de verilmiştir. L 1179 (Mart-Nisan 1766)'da¹⁷⁸ cami mütevellisi Yusuf görevde iken, Osman kendine bir şekilde berat çıkartmış, ancak kadı kanalıyla görevden alınarak bu göreve hak sahibi olan Yusuf yeniden getirilmiştir.

Hacı Yusuf Camii Muallimhanesi'ne yapılan muallim atamaları, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Ra 1190 (Nisan-Mayıs 1776)'da¹⁷⁹ camide bir akçe ile imam yarım akçe ile mütevellî olan Yusuf'un çocuksuz ölmesi üzerine bu görevlere Osman atanmıştır. Za 1210 (Mayıs-Haziran 1796)'da¹⁸⁰ bir akçe ile imam yarım akçe ile mütevellî Osman'ın ölmesi üzerine, bir akçe ile imamlık oğlu Ömer'e, yarım akçe ile mütevellik ve hasbî muallimlik görevleri de diğer oğlu Osman'a verilmiştir. L 1234 (Temmuz-Ağustos 1819)¹⁸¹ tarihli son kayıta da yarım akçe ile mütevellî ve hasbî muallim Osman'ın çocuksuz ölmesi üzerine bu görevlerin Hüseyin Müfiddin'e verildiğinden bahsedilmektedir. Hacı Yusuf Camii hâlâ ayakta ve ibadete açıktır.

¹⁷⁷ VAD.No.1056, vr.76a. Bu kaydın zikredilmesinin nedeni, cami mütevellisinin aynı zamanda muallim olmasıdır.

¹⁷⁸ VAD.No.1057, vr.67b. Bu kayıta da önceki kaydın hilafına, cami mütevellisi Yusuf'un görevde olduğu, Osman'ın bu görevi haksızlıkla aldığı zikredilmektedir. Bu durumda, hem Yusuf hem de Osman, bir şekilde edindikleri beratları istedikleri gibi kullanmıştır.

¹⁷⁹ VAD.No.1064, vr.32b. Bu şekilde Yusuf ile Osman arasındaki çekişme son bulmuştur.

¹⁸⁰ VAD.No.531, vr.48b. Muallimlik kaydı diğer kayıtlardan farklı olarak Z 1210 (Mayıs-Haziran 1796) tarihlidir.

¹⁸¹ VAD.No.534, vr.52a.

Fotoğraf 7: Kalanlar Köprüsü'nün geçince hemen sağda Hacı Yusuf Ağa/Kalanlar Camii bulunmaktadır (Zekai ERDAL Arşivinden).

2.1.18. Hamza Bey Muallimhanesi

Bimarhane Mahallesi'nde Hamza Bey'e ait olduğu bilinen mezarını yakınında¹⁸² bulunan Hamza Bey Muallimhanesi, İmam Gazali neslinden Hamza Bey bin Oruç tarafından, 01 Ca 936 (01 Ocak 1530)¹⁸³ tarihli vakfiyesi olduğuna göre daha önce yapılmış olmalıdır. Bu ailenin fertleri miralaylık ve mirlivalık gibi önemli askerî görevlere getirilmiştir. XVI. yüzyılın sonunda tutulan vakıf defterinde, vakfın geliri 470 akçe olarak gösterilmiştir¹⁸⁴. Ayrıca Hamza Bey vakfı ile ilgili 1090 (1679) tarihli vakıf tevliyet kaydı defterlerinde¹⁸⁵ vakfın mütevelliliğinin Ali ve Mehmet'e verildiğinden bahsetmektedir.

¹⁸² Konyalı, *Aksaray*, II, s.1458-1460.

¹⁸³ *VAD*.No.608/1, s.122. Sno. 150. deki vakfiyede yazılı olan tarihtir. Ancak, muallimhanenin bu tarihten önceki bir tarihte yapılmış olma ihtimali yüksektir. Ayrıca, bu vakfiye, orijinal vakfiye değildir. Şûrâ-yı Evkaf'ın kararı ile 11 Cumadiyi'l-evvel 1224 (24 Haziran 1809)'da aslından kaleme alınmış olan suretidir. Vakfiyede Aksaray şehri dışında talim-i sıbyan için bir mektep yaptırılması ayrıca bu mektebin yanında, bir de zaviyenin yaptırıldığı belirtilmektedir.

¹⁸⁴ Yörük, *Aksaray*, s.260'dan naklen *TK*, 584, s.83a.

¹⁸⁵ *BOA.EV.d.GNo.17608*, vr.2b.

Hamza Bey Muallimhanesi'nde muallimlik yapanlarla ilgili ilk Hurufât Defteri kaydı, Za 1110 (Mayıs 1699)¹⁸⁶ tarihlidir. Belgede zikredilen kayda göre, Hamza Bey Muallimhanesi'nde muallim Cafer'in ölmesi üzerine bu görev Süleyman'a verilmiştir. N 1122 (Ekim-Kasım 1710)'da¹⁸⁷ muallim Süleyman'ın ölmesi üzerine bu göreve Abdülkerim getirilmiştir. L 1130 (Ağustos-Eylül 1718)'de¹⁸⁸ muallim Abdülkerim'in ölmesi üzerine yerine Halil görevlendirilmiştir. Ş 1140 (Mart-Nisan 1728)'de¹⁸⁹ de yarım akçe ile muallim Halil'in kendi isteğiyle yerini Mustafa'ya devrettiğinden bahsedilmektedir.

Hamza Bey Muallimhanesi'nde mütevellilik yapanlarla ilgili ilk Hurufât Defteri kaydı, R 1109 (Ekim-Kasım 1697)¹⁹⁰ tarihlidir. Belgede zikredilen kayda göre, Hamza Bey Muallimhanesi'nin bir akçe ile mütevellisi Osman, vakfiye şartlarının hilafına bu görevi yaptığı için yerine Oruç'un getirildiğinden bahsedilmektedir. N 1118 (Aralık 1706-Ocak 1707)'de¹⁹¹ Hamza Bey Muallimhanesi'nin giderlerini karşılayan, Oruc Bey Vakfı'nın mütevellisi, Osman'ın ölmesi üzerine yerine evlâd-ı vâkıfdan Mehmet geçmiştir. Ra 1120 (Mayıs-Haziran 1708)'de¹⁹² vakfın mütevellisi Osman'ın beratı yenilenmiştir. N 1125 (Eylül-Ekim 1713)'de¹⁹³ mütevellisi Osman'ın ölmesi üzerine bu görev Mehmet'e verilmiştir. Ca 1131 (Mart-Nisan 1719)'da¹⁹⁴ mütevellisi Oruç kendi isteğiyle yerini oğlu İbrahim'e bırakmıştır.

Hamza Bey Muallimhanesi Vakfı'na mütevellisi atamaları bundan sonra da devam etmiştir. L 1143 (Nisan-Mayıs 1731)'de¹⁹⁵, S 1170 (Ekim-Kasım 1756)'da¹⁹⁶ ve L 1172 (Mayıs-Haziran 1759)¹⁹⁷ tarihlerinde mütevellisi İbrahim

¹⁸⁶ VAD.No.1140, vr.22b.

¹⁸⁷ VAD.No.1067, vr.61b.

¹⁸⁸ VAD.No.1067, vr.64a.

¹⁸⁹ VAD.No.1144, vr.23a.

¹⁹⁰ VAD.No.1140, vr.21b.

¹⁹¹ VAD.No.1067, vr.60b. Bu kayıta Hamza Bey Muallimhanesi olarak bildiğimiz mektebin Oruç Bey Vakfı Muallimhanesi olarak da adlandırıldığı görülmektedir.

¹⁹² VAD.No.1067, vr.61a.

¹⁹³ VAD.No.1067, vr.62b.

¹⁹⁴ VAD.No.1067, vr.64b.

¹⁹⁵ VAD.No.1144, vr.24a.

¹⁹⁶ VAD.No.1056, vr.71b.

¹⁹⁷ VAD.No.1056, vr.75a.

bin Oruç'un beratı yenilenmiştir. Ra 1176 (Eylül-Ekim 1762)'de¹⁹⁸ mütevel-
li İbrahim'in ölmesi üzerine bu görev oğulları Oruç ve Ahmet'e verilmiştir.
B 1194 (Temmuz-Ağustos 1780)'de¹⁹⁹ Oruç'un ölmesi üzerine yarım tevliyet
üzere bu göreve İbrahim getirilmiştir. S 1218 (Mayıs-Haziran 1803)'te²⁰⁰ İb-
rahim'in ölmesi üzerine yarım tevliyet üzere oğlu Ahmet görevlendirilmiş-
tir. 14 C 1231 (12 Mayıs 1816)'da²⁰¹ yarım tevliyet üzere tartışmalı bir şekilde
İbrahim'in oğlu Mehmet geçmiştir. 04 Za 1236 (03 Ağustos 1821)'de²⁰² İbra-
him'in oğlu Mehmet'e beratını kaybettiği için yeniden berat verilmiştir.

Hurufât Defteri kayıtlarından sonra BOA kayıtlarındaki, 21 R 1258 (01
Haziran 1842)²⁰³ tarihli muhasebe kaydına göre ise mütevelli İbrahim oğlu
İbrahim'dir. 05 Eylül 1301 (17 Eylül 1885)²⁰⁴ tarihli vakıfların muhasebe-
sinin tutulduğu tahakkuk cetvelindeki kayıta da bu mektepten bahsedil-
mektedir.

Buraya kadar belgeler dâhilinde varlığından bahsedilen Hamza Bey Mu-
allimhanesi hakkında KONYALI, bu mektepte okuyanları gördüğünü, ancak
binasının harap bir halde olduğunu belirtmektedir²⁰⁵. Bu belgeler, mektebin
varlığının XX. yüzyıl ortalarına kadar sürdürdüğünü kanıtlamaktadır.

Tablo 3: Hamza Bey Muallimhanesi'nde Görev Yapan Muallim ve Mütevellilerin Listesi

Muallimler	Tarih	Ücret	Mütevelliler	Tarih	Ücret
Cafer - Süleyman	Za 1110		Ali ve Mehmet	1090	1 Akçe
Süleyman Abdülkerim	N 1122		Osman - Oruç	R 1109	1 Akçe
Abdülkerim Halil	L 1130		Osman - Mehmet	N 1118	
Halil - Mustafa	1140	0,5 Akçe	Osman	Ra 1120	

¹⁹⁸ VAD.No.1057, vr.65b.

¹⁹⁹ VAD.No.1064, vr.35a.

²⁰⁰ VAD.No.532, vr.67b.

²⁰¹ VAD.No.534, vr.51a.

²⁰² VAD.No.534, vr.52b; BOA.EV.d.GNo.11316.

²⁰³ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.5.

²⁰⁴ BOA.EV.d.GNo.22411.

²⁰⁵ Konyalı, *Aksaray*, II, s.1458-1460.

			Osman - Mehmet	N 1125	
			Oruç - İbrahim	Ca 1131	
			İbrahim	L 1143	
			İbrahim	S 1170	
			İbrahim	L 1172	
			İbrahim - Oruç - Ahmet	Ra 1176	
			Oruç - İbrahim	B 1194	
			İbrahim - Ahmet	S 1218	
			İbrahim - Mehmet	14 1231	C
			Mehmet	04 1236	Za
			İbrahim	21 1258	R

Fotoğraf 8: Hamza Çelebi'nin kabri (M. Fırat GÜL Arşivinden).

2.1.19. Kara Muallimhanesi

Meydan Mahallesi'nde bulunan Kara Muallimhanesi, adından da anlaşılacağı üzere, Kara lakabıyla tanınan biri tarafından, XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki tek belgenin tarihi, L 1134 (Temmuz-Ağustos 1722)'dir²⁰⁶. Belgede zikredilen

²⁰⁶ VAD.No.1067, vr.66a.

kayda göre, Meydan Mahallesi'ndeki Kara Muallimhanesi'nde muallim İsmail ölmesi üzerine yerine Veli'nin getirildiğinden bahsedilmektedir.

2.1.20. Köse/Kör Hoca Muallimhanesi

Sofiler Mahallesi'nde bulunan Köse Hoca Muallimhanesi, bazı kayıtlarda Köre Hoca Muallimhanesi olarak da zikredilmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere, Köse/Kör Hoca tarafından, XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki ilk belgenin tarihi, Ra 1134 (Ocak 1722)'dir²⁰⁷. Belgede zikredilen kayda göre, Sofiler Mahallesi'nde Köse Hoca Muallimhanesi'nde muallim ve mütevellî Abdurrahman'ın ölümünden sonra bu görevlerin oğlu Ahmet'e verildiğinden bahsedilmektedir. B 1148 (Kasım-Aralık 1735)'te²⁰⁸ bir akçe ile muallim Ahmet, kendi isteğiyle bu görevi Hasan'a devretmiştir.

Köse/Kör Hoca Muallimhanesi'ne muallim ve diğer vakıf görevlisi atamaları bundan sonra da devam etmiştir. Z 1161 (Kasım-Aralık 1748'de²⁰⁹ boş olan Yeşil Asalı Zaviyesi'nin zaviyedarlığı ile mektebin tevliyet kadrosuna aynı zamanda mektebin de hocası olan Mehmet bin Mehmet getirilmiştir. N 1172 (Nisan-Mayıs 1759)'da²¹⁰ boş muallimlik ve mütevellilik kadrosuna Ahmet getirilmiştir. C 1176 (Aralık 1762-Ocak 1763)'te²¹¹ muallim ve mütevellî Ahmet'in ölmesi üzerine yerine oğulları Abdullah, Mehmet, Abdurrahman ve Hüseyin görevlendirilmiştir. B 1178 (Aralık 1764-Ocak 1765)'te²¹² muallim ve mütevellî Mehmet ve Abdurrahman'ın ölmeleri üzerine bu görevler kardeşi Abdullah'a verilmiştir. B 1190 (Ağustos-Eylül 1776)'da²¹³ muallim ve mütevellî Abdullah'ın beratı yenilenmiştir. Ra 1200

²⁰⁷ VAD.No.1067, vr.66a.

²⁰⁸ VAD.No.1144, vr.27a.

²⁰⁹ VAD.No.1055, vr.10b. Bu kayıtlarla Köse/Kör Hoca Muallimhanesi'nin muallimi ve mütevellisi olan Mehmet'in Yeşil Asalı Zaviyesi'nde zaviyedarlık da yaptığı görülmektedir.

²¹⁰ VAD.No.1056, vr.74b. Aynı kayıtlarda, ve bu kaydı takip eden aynı varaktaki birkaç kayıtlarda bu kişinin, Hacı Musa Ağa Camii'nin, iki akçe ile dersiâmi, iki akçe ile müezzini ve bir akçe ile çerağdarı; Hacı Musa Ağa Muallimhanesi'nin muallimi ve mütevellisi; Kör/Köse Hoca Muallimhanesi'nin muallimi ve mütevellisi; Yeşil Asalı Zaviyesi'nin de zaviyedarı ve mütevellisi; Şamlı Mahallesi'nde Fatma bint Salih Dede binası kış mescidi ve yanındaki yaz mescidinde öğlen ve ikinci namazlarının nîm akçe ile imamı; Çardığın Mahallesi'ndeki mescidin çerağ akçesinin dört akçe ile mütevellisi ve iki akçe ile de çerağdarı olduğu anlaşılmaktadır.

²¹¹ VAD.No.1057, vr.65b.

²¹² VAD.No.1057, vr.66b.

²¹³ VAD.No.1065, vr.33b. 213

(Ocak 1786)'da²¹⁴ Abdullah'ın ölmesi üzerine yerine oğulları Ahmet ve Abdullah'ın getirilmiştir. B 1228 (Haziran-Temmuz 1813)'te²¹⁵ Abdullah'ın çocuksuz ölümü üzerine hissesi kardeşi Ahmet'e verilmiştir. Za 1242 (Mayıs-Haziran 1827)²¹⁶ tarihli son kayıta da Ahmet'in ölmesi üzerine yerine oğlu Ahmet'in geçtiğinden bahsedilmektedir. Bunların dışında Köse/Kör Hoca Muallimhanesi ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Tablo 4: Köse/Kör Hoca Muallimhanesi'nde Görev Yapan Muallimlerin Listesi		
Muallimler	Tarih	Ücret
Abdurrahman- Ahmet	Ra 1134	1 Akçe
Ahmet- Hasan	B 1148	
Mehmet	Z 1161	
Ahmet	N 1172	
Ahmet-Abdullah, Mehmet,Abdurrahman, Hüseyin	C 1176	
Abdurrahman-Mehmet-Abdullah	B 1178	
Abdullah	B 1190	
Abdullah-Ahmet, Abdullah	Ra 1200	
Abdullah-Ahmet	B 1228	
Ahmet-Ahmet	Za 1242	

2.1.21. Meydan Mahallesi Muallimhanesi

Meydan Mahallesi'nde bulunan bu mektebin kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Muhtemelen XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili ilk belgenin tarihi, 01 Za 1133 (24 Ağustos 1721)'dir²¹⁷. Belgede zikredilen kayda göre, Meydan Mahallesi'ndeki muallimhanenin muallimliği Ahmet'in ölmesi üzerine Mahmut'a verilmiştir. Ca 1157 (Haziran-Temmuz 1744)²¹⁸ tarihli belgede de Mahmut'un ölmesi üzerine Mustafa'ya geçtiğinden bahsedilmektedir.

²¹⁴ VAD.No.1060, vr.58a.

²¹⁵ VAD.No.534, vr.49a.

²¹⁶ VAD.No.535, vr.41a.

²¹⁷ VAD.No.1067, vr.65b.

²¹⁸ VAD.No.1055, vr.8a.

2.1.22. Minarecik Mahallesi Muallimhanesi

Minarecik Mahallesi'nde bulunan Minarecik Mahallesi Muallimhanesi'nin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili *Hurufât Defterleri*'ndeki ilk belgenin tarihi, Ra 1140 (Ekim-Kasım 1727)'dir²¹⁹. Belgede zikredilen kayda göre, Minarecik Mahallesi'nde bulunan muallimhanenin muallim-i sıbyanı olan Mehmet'in ölmesi üzerine yerine İsmail'in getirildiğinden bahsedilmektedir.

Minarecik Mahallesi Muallimhanesi'ne yapılan atamalar, XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. R 1143 (Ekim-Kasım 1730)'da²²⁰ bir akçe ile muallim İsmail'in beratı yenilenmiştir. N 1153 (Kasım-Aralık 1740)'da²²¹ bir akçe ile muallim İsmail'in ölmesi üzerine yerine oğlu İsmail getirilmiştir. L 1153 (Aralık-Ocak 1741)'de²²² bir akçe ile muallim İsmail'in ölmesi üzerine bu görev Hüseyin'e verilmiştir. Ş 1154 (Ekim-Kasım 1741)'de²²³ bir akçe ile muallim Hüseyin'in ölmesi üzerine bu görev Halil'e tevdi edilmiştir. Ra 1179 (Ağustos-Eylül 1765)'te²²⁴ yarım akçe ile muallim Halil'in çocuksuz ölmesi üzerine yerine Ahmet getirilmiştir. Ra 1191 (Nisan-Mayıs 1777)'de²²⁵ yarım akçe ile muallim Ahmet'in ölmesi üzerine yerine Hüseyin geçmiştir. L 1207 (Mayıs-Haziran 1793)'te²²⁶ yarım akçe ile muallim Ahmet'in çocuksuz ölmesi üzerine yerine Mehmet görevlendirilmiştir. L 1229 (Eylül-Ekim 1814)²²⁷ tarihli son kayıta yarım akçe ile muallim Mehmet'in ölmesi üzerine yerine oğlu Mustafa'nın getirildiğinden bahsedilmektedir.

2.1.23. Muhsin Çelebi Mektebi

Muhsin Çelebi Mahallesi'nde²²⁸ bulunan Muhsin Çelebi Muallimhanesi, adından da anlaşılacağı üzere, Muhsin Çelebi tarafından, inşa edilmiş

²¹⁹ VAD.No.1143, vr.32b.

²²⁰ VAD.No.1073, vr.23b.

²²¹ VAD.No.1073, vr.29a.

²²² VAD.No.1073, vr.29a.

²²³ VAD.No.1073, vr.30a.

²²⁴ VAD.No.1057, vr.67a.

²²⁵ VAD.No.1064, vr.33b.

²²⁶ VAD.No.530, vr.77a.

²²⁷ VAD.No.534, vr.50a.

²²⁸ 1830 yılında Muhsin Çelebi Mahallesi'nde 9 hane bulunmaktadır. Aygün, *Aksaray Nüfusu*, s.42.

olmalıdır. Ancak ne zaman inşa edildiği hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak, Muhsin Çelebi Vakfı'nın gelir getiren mülkleri, 1522-1523 tarihli 455 numaralı *Tapu Tahrir Defteri*'nde²²⁹ yer almaktadır. Bu kayıttan başka 1090 (1679-1680)²³⁰ tarihli Vakıf Tevliyet Kaydı Defteteri'nde vakfın mütevelliliğinin Ömer'e verildiğinden bahsedilmektedir. Bu belgeler ışığında, Muhsin Çelebi Vakfı, XVI. yüzyıl başlarında faaliyettedir. Mektep ise bundan sonra inşa edilmiş olmalıdır.

Muhsin Çelebi Muallimhanesi ile ilgili Hurufât Defterleri'ndeki ilk belgenin tarihi, Ca 1139 (Aralık 1726-Ocak 1727)'dir²³¹. Belgede zikredilen kayda göre, Muhsin Çelebi Mahallesi'nde Muhsin Çelebi Muallimhanesi'nde, muallim Ahmet'in ölmesi üzerine bu göreve İbrahim'in getirildiğinden bahsedilmektedir. Za 1143 (Mayıs-Haziran 1731)'de²³² İbrahim'in ölmesi üzerine bu görev İsmail'e, müteveli tarafından, verilmiştir. S 1159 (Şubat-Mart 1746)'da²³³ bir akçe ile muallim İsmail'in ölmesi üzerine yerine oğlu Mustafa geçmiştir.

Muhsin Çelebi Muallimhanesi'nden bahsedilmeksizin, Muhsin Çelebi Mescidi ile ilgili BOA kayıtlarındaki, 21 R 1258 (01 Haziran 1842)²³⁴ tarihli muhasebe kaydında, imamın Mehmet Arif olduğundan bahsedilmektedir. 29 Eylül 1271 (11 Ekim 1855)²³⁵ tarihli vakıf varidat mahsubat kayıtlarında da vakıf ile ilgili bir kayıt vardır.

Muhsin Çelebi Muallimhanesi'nin yerini tespit açısından, Muhsin Çelebi Mescidi'nin yerinin bilinmesi önemlidir. Bu konuda KONYALI, Muhsin Çelebi'nin dedesi Paşa Beycik tarafından yaptırılan, Paşacık Mahallesi Camii'nin, Muhsin Çelebi Mahallesi'nde olduğunu, 1940'lı yıllara kadar ibadet edildiğini, ancak Vakıflar İdaresi tarafından satıldığını, alan kişilerin de buradaki mescidi, mahalleliyle birlikte camiye çevirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, KONYALI'ya göre, Muhsin Çelebi'nin vakfiyesine göre Paşacık Ma-

²²⁹ BOA.TT.d. 455, s.583, 585, 611.

²³⁰ BOA.EV.d.GNo.17608, vr.2b.

²³¹ VAD.No.1143, vr.31b.

²³² VAD.No.1073, vr.24b.

²³³ VAD.No.1055, vr.9a.

²³⁴ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.5.

²³⁵ BOA.EV.d.GNo.9580, vr.172a.

hallesi Camii'nin yanında bir de mektep vardır. Mektep, İsmail Maşukî'nin babası Pir Ali Sultan'nın türbesinin kible tarafında bahçeler içinde kalmıştır. Ancak, Vakıflar İdaresi burayı satmıştır. Satın alan kişiler de burayı yıktırarak, yerine ev yaptırmışlardır²³⁶.

Buraya kadar zikredilen KONYALI'nın görüşlerinde tutarsızlıklar vardır. Şöyleki, öncelikle Paşacık Mahallesi Camii, Muhsin Çelebi Mahallesi'nde değildir. Ancak, Hurufât Defteri kayıtlarına göre, Paşacık Mahallesi'nde İbrahim Çelebi Camii mevcuttur²³⁷. KONYALI'nın zikrettiği Paşacık Mahallesi Camii de bu olmalıdır. İkinci olarak, Muhsin Çelebi'nin vakfiyesine göre, Paşacık Mahallesi Camii'nin yanında olduğunu iddia ettiği mektep, bu durumda, Hurufât Defteri kayıtlarına göre, yok olmalıdır. Ancak, bu mektep, Hurufât Defteri kayıtlarına göre, Muhsin Çelebi Mahallesi'ndedir. Ayrıca, Muhsin Çelebi Mahallesi'nin bir de mescidi vardır. Muhtemelen de mektep bu mescidin yanında inşa edilmiştir.

Yani, KONYALI'nın, Paşacık Mahallesi Camii'nin yanında olduğunu iddia ettiği mektep, Muhsin Çelebi Mahallesi Mescidi'nin yanındadır. O halde mektep, varlığını XX. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür denilebilir.

2.1.24. Penbeciler Mescidi Muallimhanesi

Bölcek Mahallesi'nde bulunan bu mektebin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Adından da anlaşılacağı üzere, Penbeciler Mescidi'nin yanında muhtemelen XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki tek belge, L 1124 (Kasım 1712)²³⁸ tarihli. Belgede zikredilen kayda göre, Bölcek Mahallesi'nde Penbeciler Mescidi'nde muayyene ile imam ve muallimhanede de muallim olan Ahmet'in ölmesi üzerine yerine Süleyman'ın görevlendirildiğinden

²³⁶ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1204-1205; Yörük, *Aksaray*, s.251. Muhsin Çelebi Mahallesi'nin diğer ismi de Paşacık Mahallesi'dir.

²³⁷ Muharrem 1109 (Temmuz-Ağustos 1697) tarihli, *VAD.No.1143*, vr.31b'de kayıtlı belgede, Paşacık Mahallesi'nde (İbrahim) Çelebi'nin inşa ettirdiği camide öğlen ve ikindi namazlarını kıldırmak için boş bulunan imamlık kadrosuna İsmail'in getirildiğinden bahsedilmektedir.

²³⁸ *VAD.No.1067*, vr.62a. B 1113 (Aralık 1701) tarihli, *VAD.No.1065*, vr.32b'de bu mescitten bahsedilmektedir. Ancak Şevval 1124 (Kasım 1712 tarihli bu kayıttan sonraki tarihlerde, ne mescit ne de mekteple ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak, 01 Şevval 1172 (28 Mayıs 1759) tarihli *VAD.No.1056*, vr.75a'da, bu mescidin Seyyid Ali tarafından tamir edildiği belirtilmektedir. Muhtemelen mescidin bünyesinde faaliyet gösteren mektebin, mescidin harap olması ile birlikte, faaliyetlerine son verildiği anlaşılmaktadır. Mescidin Seyyid Ali tarafından tamirinden sonra, mekteple ilgili herhangi bir kayıt yoktur.

bahsedilmektedir. Bu kayıтта Penbeciler Mescidi'nde imamlık yapan kişi- nin aynı zamanda muallimhanede muallimlik yaptığı gör÷lmektedir.

2.1.25. Piri Mehmet Paşa Muallimhanesi

Sebil Mahallesi'nde bulunan Piri Mehmet Paşa Mektebi'nin banisi, Cemalî Ailesi'nden²³⁹ Piri Mehmet Paşa'dır²⁴⁰. Bu mektep hakkında KÜÇÜK- DAĞ, Piri Mehmet Paşa'nın dedesinden kalma evi, mektep olarak vakfetti- ğini, fevkanî kesme taştan yapılan binanın, 1315 (1897)'de tamir gördüğünü ardından da Cumhuriyet döneminde Özel İdare tarafından satıldığını, alan kişilerin de burayı yıktırıp yerine ev inşa ettirdiklerini belirtmektedir²⁴¹.

Piri Mehmet Pařa Mektebi'nin Vakfiye tarihi, L 923 (Ekim-Kasım 1517)'dir²⁴². Ancak, muallimhane, bu tarihten önceki bir tarihte yapılmış ol- malıdır. KÜÇÜKDAĞ'a göre bu mektep, eski adı Cemaleddin olan Zincirli Ma- hallesi'nde bulunmaktadır. Hurufât Defteri kayıtlarında ise mektep Sebil Ma- hallesi'nde gösterilmektedir. řu halde Zincirli Mahallesi genişleyince ikinci bir mahalleye bölünmüş adı gečen mektep bu yeni mahallede yer almış olmalıdır.

I. Selim (1512-1520) ve I. Süleyman (1520-1566)'ın sadrazamlığını da yapan Piri Mehmet Paşa'nın mektebe vakfettiği mülkler, 1522-1523 tarihli 455 numaralı *Tapu Tahrir Defteri*'nde²⁴³ yer almaktadır. XVI. yüzyılın so- nunda tutulan vakıf defteri kayıtlarında da vakfın geliri 9830 akçe olarak gösterilmiřtir²⁴⁴. Ayrıca Piri Mehmet Paşa Vakfı'nın, Anadolu Muhasebe Kalemi'nde vakıfların günlük ve altı aylık masraf miktarlarının belirtildiği; biri tarihsiz²⁴⁵ diğeri de 21 ř 1101 (30 Mayıs 1690)²⁴⁶ tarihli olmak üzere iki defterde, kaydı bulunmaktadır. Medrese vakfının gelirleri, tarihsiz defterde 4140, tarihli defterde ise 5400 akçedir.

²³⁹ Cemalî Ailesi için bk. Yusuf Küçükdağ, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, (Kısaltma: *Cemâlî Ailesi*), İstanbul 1995.

²⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Yusuf Küçükdağ, *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa (1463?-1532)*, (Kısaltma: *Pîrî Mehmed Paşa*), Konya 1994.

²⁴¹ Küçükdağ, *Pîrî Mehmed Paşa*, s.153-154.

²⁴² VAD.No.747, s.466, sıra 309.

²⁴³ BOA.TT.d. 455, s.587, 595. Bu defter hakkında geniş bilgi için bk.Yörük, *Aksaray*, s.5-7.

²⁴⁴ Yörük, *Aksaray*, s.261.

²⁴⁵ BOA.MAD. 7640, s.5.

²⁴⁶ BOA.MAD. 1874, s.2.

Piri Mehmet Paşa Mektebi ile ilgili Hurufât Defteri kayıtlarına göre, muallim atamasıyla ilgili ilk belgenin tarihi R 1104 (Aralık 1692–Ocak 1693)’tür²⁴⁷. Belgede zikredilen kayda göre, Piri Mehmet Paşa Muallimhanesi’nde muallim İbrahim’in beratının yenilendiğinden bahsedilmektedir. 01 L 1115 (07 Şubat 1704)’te²⁴⁸ muallim İbrahim’in beratı tekrar yenilenmiştir. 01 Ra 1125 (28 Mart 1713)’te²⁴⁹ dört akçe ile Piri Mehmet Paşa Mektebi’nde muallim ve Seyyid Hacı Hasan Camii’nde bir akçe ile imam olarak görev yapan adı kaydedilmeyen kişi, kendi rızasıyla bu görevlerini Abdurrahman’a devretmiştir. 01 C 1131 (21 Nisan 1719)’da²⁵⁰ dört akçe ile muallim olan Abdurrahman’nın feragatinden bu görev İbrahim’e tevdi edilmiştir. 01 Ca 1134 (17 Şubat 1722)’de²⁵¹ muallim İbrahim’in ölmesi üzerine yerine Hüseyin geçmiştir. B 1148 (Kasım–Aralık 1735)’te²⁵² muallim Hüseyin’in çocuksuz ölümü üzerine yerine kardeşi Mustafa getirilmiştir. S 1152 (Mayıs–Haziran 1739)’da²⁵³ muallim Mustafa’nın da çocuksuz ölmesi üzerine yerine Mehmet geçirilmiştir. S 1157 (Mart–Nisan 1744)’te²⁵⁴ de Mehmet’in ölmesi üzerine yerine oğlu Mehmet muallim olmuştur. Ş 1159 (Ağustos–Eylül 1746)’da²⁵⁵ Mehmet’in bu görev için ehliyetsiz olduğu için işe rağbet etmeyerek hizmeti terk etmesinden dolayı, yerine İsmail’in getirildiğinden bahsedilmektedir.

Yukarıda zikredilen bu muallim atamaları kayıtlarının dışında diğer görevlilere ait, C 1104 (Şubat–Mart 1693)²⁵⁶ tarihli bir kayıtta, Sebil Mahallesi’nde Piri Mehmet Paşa Muallimhanesi’nin cabisi Abdi’nin beratının yenilendiğinden bahsedilmektedir. Hurufât Defteri kayıtları burada sona ermektedir.

BOA, 03 Ra 1209 (28 Eylül 1794)²⁵⁷ tarihli, Mart 1201–Şubat 1207 (Mart 1787–Şubat 1794) senelerini kapsayan vakıf gelir giderlerinin yazılı oldu-

²⁴⁷ VAD.No.1140, vr.20b.

²⁴⁸ VAD.No.1067, vr.59b.

²⁴⁹ VAD.No.1067, vr.62a. Bu kayıt farklı kurumlarda da görev alan kişilerin olduğunu göstermektedir.

²⁵⁰ VAD.No.1067, vr.64b.

²⁵¹ VAD.No.1067, vr.66a.

²⁵² VAD.No.1073, vr.27a.

²⁵³ VAD.No.1073, vr.28b.

²⁵⁴ VAD.No.1055, vr.8a.

²⁵⁵ VAD.No.1055, vr.9b.

²⁵⁶ VAD.No.1134, vr.91b.

²⁵⁷ BOA. EV. HMH.d. 6645.

ğu, Müfredat Defteri'nde, müteveli olarak Abdülkadir, Ali, Mustafa ve diğer Ali'nin isimleri kayıtlıdır. 17 S 1217 (19 Haziran 1802²⁵⁸ tarihli, Mart 1212-Şubat 1215 (Mart 1798-Şubat 1802) senelerini kapsayan vakıf gelir giderlerinin yazılı olduğu, başka bir Müfredat Defteri'nde müteveli olarak sadece Abdülkadir'in ismi yazılıdır. 25 Ca 1268 (17 Mart 1852)²⁵⁹ tarihli, vakıf varidat mahsubat kayıtlarında da mekteple ilgili bir kayıt vardır. Bundan sonra mekteple ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Tablo 5: Piri Mehmet Paşa Mektebi'nde Görev Yapan Muallimlerin Listesi		
Muallimler	Tarih	Ücret
İbrahim	Ra 1104	4 Akçe
İbrahim	01 L 1115	4 Akçe
İbrahim -Abdurrahman	01 Ra 1125	
Abdurrahman-İbrahim	01 C 1131	
İbrahim- Hüseyin	01 Ca 1134	
Hüseyin-Mustafa	B 1148	
Mustafa-Mehmet	S 1152	
Mehmet- Mehmet	S 1157	
Mehmet- İsmail	Ş 1159	

2.1.26. Seydizade Muallimhanesi

Mirzabey Mahallesi'nde²⁶⁰ bulunan Seydizade Muallimhanesi, Seydizade lakaplı biri tarafından, XVII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kaydındaki ilk belgenin tarihi, Z 1112 (Mayıs-Haziran 1701)'dir²⁶¹. Yukarıdaki kayda göre, Mirzabey Mahallesi'nde Seydizade Muallimhanesi'nde bir akçe ile muallim Hüseyin'in ölmesi üzerine yerine oğlu Abdullah'ın geçtiğinden bahsedilmektedir. Bu kayıttan sonra M 1113 (Haziran-Temmuz 1701)²⁶² tarihli son kayıttan da

²⁵⁸ BOA. EV. HMM.d. 7423.

²⁵⁹ BOA.EV.d.GNo.9580, vr.177a.

²⁶⁰ 1629 tarihli bir kayıttan Mirzabey Mahallesi'nin varlığı anlaşılmaktadır. Özdi, Gül, *Sicil*, s.101. Ayrıca 1830'da 28 hane vardır. Aygün, *Aksaray Nüfusu*, s.42.

²⁶¹ VAD.No.1134, vr.92b.

²⁶² VAD.No.1134, vr.92b.

Abdullah'ın beratı olmasına karşın, bu görevi haksızlıkla elde etmiş olan Ali'nin görevden alınıp yerine hak sahibi Abdullah'ın tekrar getirildiğinden bahsedilmektedir.

2.1.27. Seyyid Yusuf Muallimhanesi

Bölice Mahallesi'nde bulunan Seyyid Yusuf Muallimhanesi, adından da anlaşılacağı üzere, Seyyid Yusuf tarafından, XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki belgenin tarihi, 01 R 1125 (27 Nisan 1713)'tür²⁶³. Belgede zikredilen kayda göre, Bölice Mahallesi'nde Seyyid Yusuf Muallimhanesi'nde muallim Mehmet'in ölmesi üzerine bu görevin Hasan'a verildiğinden bahsedilmektedir.

2.1.28. Şeyh Gaznevî Mektebi

Şeyh Gaznevî Mahallesi'nde bulunan Şeyh Gaznevî Mektebi, Şeyh Ali Gaznevî'nin çocukları tarafından, XVIII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defterleri'ndeki ilk belge, S 1178 (Temmuz-Ağustos 1764)²⁶⁴ tarihlidir. Belgede zikredilen kayda göre, Şeyh Gaznevî Mahallesi'nde Şeyh Gaznevî Mektebi diye bilinen muallimhanenin, boş muallimlik kadrosuna hasbî olarak, Abdülahad'in getirildiğinden bahsedilmektedir. Diğer bir belgede M 1189 (Mart-Nisan 1775)'te²⁶⁵ Abdülahad'in beratının yenilendiğinden söz edilmektedir.

Şeyh Gaznevî Mektebi'nden bahsedilmeksizin, Şeyh Gaznevî Vakfı ile ilgili BOA kayıtlarındaki, 1090 (1679-1680)²⁶⁶ tarihli vakıf tevliyet kaydı defteterine göre, vakfın mütevelliliği, İbrahim Hilmi ve Numan'a verilmiştir. Yine BOA kayıtlarındaki, 21 R 1258 (01 Haziran 1842)²⁶⁷tarihli muhasebe kaydında da iki buçuk dörtte bir hissenin Mehmet ve Numan'a verildiğinden bahsedilmektedir. Bütün bu kayıtlar, Şeyh Gaznevî Vakfı'nın varlığını, XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürdürdüğünü göstermektedir.

²⁶³ VAD.No.1067, vr.61a.

²⁶⁴ VAD.No.1057, vr.66b. Yörük, *Aksaray*, s.252'den naklen TK, 584, s.78b. YÖRÜK'e göre, II. Mehmet (1451-1481) zamanından itibaren zaviye şeklinde hizmetini sürdüren Şeyh Ali Gaznevî Vakfı, III. Murat (1574-1595) zamanında, zaviyeye ilaveten bir de mescit inşa ettirmiştir. Dolayısıyla *Hurufât Defteri* kaydına göre, Şeyh Gaznevî Mektebi, zaviye ve mescitten sonra inşa ettirilmiştir.

²⁶⁵ VAD.No.1065, vr.32b.

²⁶⁶ BOA.EV.d.GNo.17608, vr.2a.

²⁶⁷ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.4.

Fotoğraf 9: Şeyh Gaznevî Mezarı'nın eski hali (Bekir DENİZ Arşivinden).

Fotoğraf 10: Şeyh Gaznevi'nin apartman altında bulunan mezarı (M. Fırat GÜL Arşivinden).

2.1.29. Şeyh Hamid Veli Camii ve Karamanoğlu Camii Bitişliğindeki Mektepler

Yukarıda da bahsedildiği üzere tek kayıta zikredilen Şeyh Hamid Veli Camii bitişliğindeki Mektep ve Karamanoğlu Camii Yakınındaki Muallimhaneler ile ilgili belgenin tarihi, R 1189 (Haziran 1775)'tir²⁶⁸. Buna göre Seyyid Hacı Hamza bin Seyyid Hacı Mehmet; üç yüz kuruş nakdi, Recep, Şaban ve Ramazan aylarında Sofular Mahallesi'ndeki Rızâî Hasan Efendi Camii'nde tefsir, hadis ve fıkıh tedris edenlere; elli kuruş nakdi, Şeyh Hamid Veli Camii bitişliğindeki mektebin muallimlerine her gün vâkıfın ruhuna üçer İhlas sûresi okumak şartıyla; elli kuruş nakdi de Karamanoğlu Camii yakınındaki muallimhanenin hocalarına yine her gün vâkıfın ruhuna üçer İhlas sûresi okumak şartıyla vakfetmiştir. Vâkıf, bu kurumların mütevellîği ve tedris görevlerini, sûret-i şer'îye üzere, öncelikle erkek çocuklarının neslinden gelenlerin, eğer soy tükenirse kız çocuklarının neslinden gelen çocukların yapmasını, onların da nesli tükenirse hâkimin görüşü doğrultusunda hareket edilmesini şart koşmuştur. Vakfiye şartları doğrultusunda, ilk tevliyet ve tedris görevi de Mehmet bin Ali'ye verilmiştir. Vakfiye niteliği taşıyan bu belge dışında zikredilen mektepler hakkında başka kayıt bulunmamaktadır.

2.1.30. Veled-i Hatib Mahallesi Muallimhanesi

Veled-i Hatib Mahallesi'nde bulunan Veled-i Hatib Mahallesi Muallimhanesi, kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak, 1728 tarihinden en az 15 sene önce yapılmış olma ihtimali yüksektir. Çünkü bu mekteple ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki ilk belgede, Za 1140 (Haziran-Temmuz 1728)'de²⁶⁹ muallimlik görevinin 15 senedir kimse üzerinde olmadığından, muallimliğin bir akçe ile Mehmet'e verilmesinden bahsedilmektedir. M 1168 (Ekim-Kasım 1754)'te²⁷⁰ tekyenin bir akçe ile hocası Mehmet'in ölmesi üzerine yerine oğlu İbrahim geçmiştir. Ca 1177 (Kasım-Aralık 1763)'te muallim İbrahim'in beratı yenilenmiştir. B 1177 (Ocak-Şubat 1764)'te²⁷¹ de

²⁶⁸ VAD.No.1064, vr.32a.

²⁶⁹ VAD.No.1144, vr.23a.

²⁷⁰ VAD.No.1055, vr.12b. Bu kayıta bahsi geçen tekyenin önceki kayıta da ismi geçen muallim Mehmet tarafından idare edildiğini görülmektedir. Burada mektebin aynı zamanda tekye olarak da kullanıldığını anlaşılmaktadır.

²⁷¹ VAD.No.1057, vr.66a.

mektebin mütevellisi Abdullah'ın ölmesi üzerine yerine mektebin mualliminin oğlu İbrahim'in geçtiğinden bahsedilmektedir.

2.2. AKSARAY KENTİ MEKTEPLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Aksaray kentinde, Hurufât Defteri kayıtlarına göre, varlığı bilinen mektepler hakkında istatistikî bilgiler, yukarıda verilmiştir. Yukarıda zikredilen mekteplerin birkaçı dışında ne zaman faaliyete geçtikleri ile hangi nedenden ve ne zaman kapandığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, aynı dönem *Hurufat Defterleri*'ne göre, Aksaray'da 32 mektep varken Karaman'da²⁷² 11, Kırılı kazasında 11²⁷³, Ilgın'da²⁷⁴ dört ve Ereğli'de²⁷⁵ de dokuz mektep kaydına rastlanmış olması Aksaray'da o dönemde nüfus artışı olduğunun bir işareti olmalıdır. Nitekim bu husus, mekteplerin yoğun bir şekilde açıldığını açıklayabilir.

Aksaray'daki mekteplerden Piri Mehmet Paşa, Hamza Bey, Hacı Musa, Köse/Kör Hoca, Minarecik Mahallesi, Hacı Arab ve Hacı Yusuf Camii Muallimhaneleri, varlıklarını uzun süre devam ettirmelerinden dolayı Aksaray'da önemli bir yere sahiptir. Bu mekteplerin vakıflarının zengin olduğu çalışanlarına verdiği ücretten anlaşılabılır. Bunun için mekteplerde hocalık yapan kişilerin aldığı günlük ücretler şöyledir. Piri Mehmet Paşa Muallimhenesi'nde çalışan hocalar dört akçe, Hacı Musa Mektebi'nde çalışan hocalar da iki akçe almaktadır. Diğer mekteplerde çalışan hocalar da genel olarak birer akçe maaş almaktadırlar.

Piri Mehmet Paşa Muallimhenesi ve Hacı Musa Mektebi'nde çalışan hocaların diğer mekteplerde çalışan hocalardan fazla ücret almasının nedeni, bu mekteplerin vakıflarının zenginliğinden dolayı, buralarda görev yapacak kişilerin, o yerdeki en donanımlı hocalardan seçiliyor olma ihtimalini akla getirmektedir. Bu fikri destekler mahiyette yukarıdaki kayıtlarda Piri Mehmet Paşa Muallimhenesi'nde çalışan hocaların aynı zamanda kurra,

²⁷² Ahmet Cengiz, *Karaman Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*, Konya 2014, s. 101-104.

²⁷³ Halis Akıncı, Osmanlı Döneminde *Kireli Kazası Hüyük İlçesi ve Köyleri Vakıf Eserleri*, Konya 2010, s. 117-120.

²⁷⁴ Gazi Özdemir, *Hurufât Defterleri Işığında Konya-İlgın*, SÜSBE. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005, s. 82-84.

²⁷⁵ İsmet Boydemir Temel, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kazası Vakıf Eserleri*, Konya 2011, s. 24.

Hacı Musa Mektebi'nde çalışan hocaların da dersiam olduğu belirtilmektedir. Yukarıda da zikredildiği üzere, bu mekteplerin açılma kapanma tarihleri olmasa da mektepler hakkında Hurufât Defterleri'ndeki ilk ve son kayıtların tarihi, tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 6: Aksaray'da Bulunan Bütün Muallimhanelerin Listesi		
Sıra No	Mektebin Adı	Mekteple İlgili İlk ve Son Kaydın Tarihleri
1	Ali Bey Muallimhanesi	01 L 1121
2	Abdülhalim Efendi Muallimhanesi	N 1102
3	Boyacı Ali Mahallesi Mektebi	Za 1225
4	Emir İsaoglu (Gaybioğlu) Seyyid Ali Mektebi	01 Ş 1136-C 1152
5	Hacı Abdülaziz Mescidi Muallimhanesi	01 M 1117-10 Ra 1262
6	Hacı Abdülcilil Muallimhanesi	N 1121-Z 1127
7	Hacı Ahmet Ağa Muallimhanesi	L 1144
8	Hacı Ali Mektebi	Ca 1214
9	Hacı Arab Muallimhanesi	Za 1168-21 R 1258
10	Hacı Hasan Mahallesi Mektebi	M 1222-Ş 1229
11	Hacı Hasan Muallimhanesi	N 1134-Ş 1136
12	Hacı İbrahim Mescidi Muallimhanesi	S 1115-R 1143
13	Hacı İsa Çelebi Muallimhanesi	S 1156
14	Hacı Mehmet Muallimhanesi	L 1126-Ra 1182
15	Hacı Musa Muallimhanesi	B 1110-16 Z 1277
16	Hacı Nasuhoğlu Osman ve Mustafa Ağa Muallimhaneleri	Za 1111-L 1160
17	Hacı Yusuf Camii Muallimhanesi	01 Ş 1173-L 1234
18	Hamza Bey Muallimhanesi	01 Ca 936-05 Eylül 1301
19	Kara Muallimhanesi	L 1134
20	Köse/Kör Hoca Muallimhanesi	Ra 1134-Za 1242
21	Meydan Mahallesi Muallimhanesi	01 Za 1133-Ca 1157
22	Minarecik Mahallesi Muallimhanesi	Ra 1140-L 1229
23	Muhsin Çelebi Mektebi	Ca 1139-S 1159
24	Penbeciler Mescidi Muallimhanesi	L 1124
25	Piri Mehmet Paşa Muallimhanesi	L 923-25 Ca 1268
26	Seydizade Muallimhanesi	Z 1112-M 1113
27	Seyyid Yusuf Muallimhanesi	01 R 1125
28	Şeyh Gaznevî Mektebi	S 1178-M 1189
29	Şeyh Hamid Veli Camii ve Karamanoğlu Camii Bitişigindeki Mektepler	R 1189
30	Veled-i Hatib Mahallesi Muallimhanesi	Za 1140-B 1177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK EĞİTİM KURUMLARINDAN DARÜLKURRALAR

Darülkurra denilen eğitim kurumunun terim olarak menşei, Hz. Muhammed zamanına dayanmaktadır. Medine’de Mahreme bin Nevfel’in evinde Kur’an öğretildiği için bu eve “*Dârü’l-Kurrâ*” denilmiştir. Bundan dolayı, bu ismin mescitler dışında Kur’an okunan ve öğretilen yerler için daha Hz. Peygamber devrinde kullanılmaya başlandığı söylenebilir.²⁷⁶ Hicret’ten önce Mekke’de Kur’an öğretimi ise daha çok “*Dârü’l-Erkâm*”da olmuştur. Burada Hz. Peygamber bir yandan ashaba dinî bilgiler öğretirken bir yandan da insanları İslâm’a davet ediyor, onlara Kur’an okuyor ve onlarla birlikte ibadet ediyordu²⁷⁷. İslâm’ın yayılması ve geniş bir kitleye ulaşmasında, bu tür kurumların, her yerde çoğalmasının büyük bir katkısı olmuştur.

3.1. DARÜLKURRALARA GENEL BİR BAKIŞ

“*Mahal, mekân, ev, yer, yurt*” gibi anlamlara gelen “*dâr*²⁷⁸” kelimesi ile “*kurrâ*” kelimelerinden meydana gelen “*dârü’l-kurrâ*”, Kur’an’ın okunduğu ve öğretildiği kurumlardır. Belirli seviyede Kur’an eğitimi alan çocukların kıraat ilmini okudukları yere²⁷⁹ denilmektedir. Bunlar bir nevi ihtisas mektebi olarak kabul edilmektedir. Bu kurumlarda Kur’an’ın on türlü okunuş şekli “*şeyhü’l-kurrâ*” denilen hocalar tarafından okutulurdu²⁸⁰. Mektep konusunda değinildiği gibi, küttâplarda, yazı ve Kur’an dersleri ayrı ayrı hocalar tarafından verilirdi. Kur’an hocalarına “*muallim*”, yazı hocalarına da “*mükettib*” denilirdi. Camiler dışında yüksek seviyede Kur’an öğretimi için kurulan ilk müstakil medreseler ise “*Dârü’l-Kur’ânlar*”dır²⁸¹.

Selçuklular, kıraat ilminin okutulduğu yere aslında darülkurra demeleri gerekirken darülhuffaz demişlerdir. Böylece daha sonraki zamanlarda

²⁷⁶ Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, (Kısaltama: *Darülkurra*), *DİA*, VIII, s.543.

²⁷⁷ M. Asım Köksal, “Dârülerkâm”, *DİA*, VIII, s.520.

²⁷⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle*, (16. Baskı), Ankara 1999, “Develioğlu, Sözlük”, s.165.

²⁷⁹ M. Zeki Pakalın, “Darülkurra”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s.399; Ergin, buralarda, Kur’an’ın ezberlendiği ve Arap lehçelerine göre yedi veya on şekilde okunmanın tedris edildiği ihtisas mekteplerinden saymaktadır. Bk. ERGİN, *Maarif Tarihi*, I, s. 169.

²⁸⁰ Küçükdağ, *Lale Devrinde Konya*, s. 65.

²⁸¹ Baltacı, *Mektep*, s.14; Bozkurt, *Dârülkurrâ*, s.544.

karışıklıklara neden olmuştur²⁸². Timur devri mimarisinde bazı türbe-
rin çevresinde yer alan külliyelerde hafızların Kur'an okuması için yapılan
odalara da bu isim verilmiştir. Osmanlılar da Kur'an ihtisas medreselerine,
genellikle darülkurra demişlerdir. Selçuklu dönemi darülhuffazlarının bir
kısmı, zaman içerisinde tamir edilerek Karamanoğulları'na ardından Os-
manlı'ya intikal etmiş, bir kısmı da yok olmuştur. Bunlardan da çok azı
zamanımıza gelebilmiştir²⁸³.

Osmanlı devri darülkurraları hakkında geniş bilgi Evliya Çelebi'nin *Se-
yahatname* adlı eserinde yer almaktadır. İlk darülkurra, Orhan Gazi (1326-
1359)'nin saltanat yıllarında, İznik'in fethinden (1331) sonra Süleyman
Paşa Medresesi ile birlikte medresenin yanına inşa ettirilen darülkurradır.
Yıldırım Bayezid (1389-1402)'in Bursa'da XIV. yüzyılın sonlarında inşa et-
tirdiği Ulu Cami Külliyesi'ndeki²⁸⁴ belgelerde “*mualimhane*” adıyla zikredi-
len yerin ve Fatih Külliyesi içinde olan mektebin Evliya Çelebi tarafından
“*sıbyân-ı müslimîn için dârü't-talîm-i Kur'an*” olmak üzere bina edildiğinin
bildirilmesi, aslında buraların darülkurra olabileceği ihtimalini akla getir-
mektedir²⁸⁵.

Osmanlı döneminde darülkurra adıyla anılan ihtisas okulu şeklinde-
ki ilk yapılar; Trabzon'daki Fatih Darülkurrası ile Amasya'daki II. Bayezid
(1481-1512) devrine ait Abdullah Paşa ve Sultan Hatun Darülkurraları'dır.
Osmanlı'dan kalma en eski örnek ise, Bursa'daki 1492-1493 tarihli Hoca
Yakup Darülkurrası'dır. Kare planlı, kubbeli ve biri kışlık diğeri yazlık der-
shane olarak düşünülen iki hacimden meydana gelmektedir. Bugüne gele-
bilen diğer Osmanlı örnekleri ise XVI. yüzyılın ikinci yarısına aittir²⁸⁶. Os-
manlı dönemi darülkurraları, büyük ya da küçük bir külliye, bir cami ya da
mescit yanında inşa edilmiş yapılardır²⁸⁷. Arşivlerdeki vakfiyeler incelendiği
zaman, bunların ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı, buralara neler
vakfedildiği, derslerin yapılış biçimi, şeyhin seçiliş tarzı gibi bilgiler bulun-

²⁸² Küçükdağ, “Konya’da Hacı Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı ve Vakfiyesi”, *Konya Şehri*, s.397.

²⁸³ Bozkurt, *Dârülkurrâ*, s.544.

²⁸⁴ Baltacı ve Kazıcı, burayı Osmanlı'nın ilk darülkurrası olarak değerlendirmektedir. Bk. Baltacı, *Mektep*, s.23; Ziya Kazıcı, *Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi*, İstanbul 1983, s.90.

²⁸⁵ M. Baha Tanman, “Dârülkurrâ-Mimari”, *DİA*, VIII, s.545.

²⁸⁶ Tanman, *Dârülkurrâ*, s.546-547.

²⁸⁷ Tanman, *Dârülkurrâ*, s.548.

maktadır²⁸⁸. Darülkurra eğitimini tamamlayan öğrencilere de “kurrâ”, hocalarına ise “şeyhü'l-kurrâ” denirdi ve devrin en iyi Kur'an okuyanı sayılırdı²⁸⁹.

Osmanlı eğitim sisteminde XVII. yüzyılda öğrenciye yönelik her türlü hizmet ücretsiz olarak karşılanırdı. Eğitim öğretim yanında öğrencilerin iâşe ve diğer ihtiyaçları da vakfın bânisi tarafından karşılanmaktaydı bu durumda öğrencileri teşvik edici bir özelliktir. Yine çocukların kalacağı yerler darülkurrarlar ve darülhuffazlar yanına yapılıyor böylece ücretsiz barınma sağlanıyordu²⁹⁰.

Türkiye’de darülkurrarlar, 03 Mart 1924 Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile bütün okullar gibi Maarif Vekâleti’ne bağlanmak istenmiş, zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi’nin; bu kurumların birer ihtisas okulu olduğunu bildirerek başkanlığa bağlanmasını istemesi sonucu Kur'an kurslarına dönüşerek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Fakat bu okullar, sadece Kur'an okumanın öğretildiği, din dersleriyle takviye edilen okullar durumuna gelmişlerdir²⁹¹. Dolayısıyla esas esprisi kaybolmuştur.

3.2. AKSARAY KENTİ DARÜLKURRALARI

Mektepten sonra gidilen darülkurrarlar, medreseye gitmede atılan önemli bir adım olması hasebiyle Aksaray’da da kurulmuştur. Hurufât Defterleri’ne göre, Aksaray’da XVIII. yüzyılda faal olan darülkurrarlar, Karamanoğlu İbrahim Bey Camii Darülkurrası ve Rızâî Hasan Efendi Camii Darülkurrası’dır. Aksaray’da zikredilen dönem içerisinde darülhuffaza rastlanmamıştır. Bu genel değerlendirmeden sonra aşağıda Aksaray şehrindeki darülkurrarlar, başlıklar halinde incelenecektir.

3.2.1. Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Darülkurrası

Aksaray’da darülkurra yapımının tarihi Beylikler dönemine kadar inmektedir. Her ne kadar Evliya Çelebi, *Seyahatname*’de²⁹² darülkurrası yoktur dese de vakfiyesinde bulunmamakla birlikte XVIII. yüzyılda Karamanoğlu İbrahim Bey Camii’nin bünyesinde bir darülkurra mevcuttu. Çünkü 01 R

²⁸⁸ Ergin, *Maarif Tarihi*, I, s. 169.

²⁸⁹ Ergin, *Maarif Tarihi*, I, s. 169; Kazıcı, *İslâm Eğitim Tarihi*, s.90.

²⁹⁰ Kılınç, *Konya Dârü'l-Huffâzları*, s. 11.

²⁹¹ Bozkurt, *Dârülkurrâ*, s.545.

²⁹² Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, III, s.194.

1128 (25 Mart 1716)²⁹³ tarihli Hurufât Defteri kaydına göre, Karamanoğlu İbrahim Bey Camii'nde bir akçe ile şeyhü'l-kurra Abdurrahman'ın ölmesi üzerine bu göreve oğlu Mehmet atanmıştır. L 1180 (Mart 1767)'de²⁹⁴ şeyhü'l-kurralık, Mehmet'in ölmesi üzerine diğer Mehmet'e verilmiştir. Bundan sonra şimdilik Karamanoğlu İbrahim Bey Camii Darülkurrası ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanmadığına bakılırsa, XVIII. yüzyıl sonlarında ortadan kalkmış olmalıdır²⁹⁵.

Fotoğraf 11: 1884'te John Henry Haynes'in objektifinden Karamanoğlu Camii. Bir kısmı görülen mezarın kime ait olduğu tespit edilememiştir.

²⁹³ VAD.No.1067, vr.63b.

²⁹⁴ VAD.No.1057, vr.68a.

²⁹⁵ Geniş bilgi için bk. Şafakçı, Hamit, Eşref Temel, "Aksaray'da Karamanoğlu Devri Ulu Camii ve Görevlileri", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu II (Karamanoğulları Beyliği)*, II., Karaman (23-25 Ekim 2016), s. 504.

Fotoğraf 12: 1895'te Friedrich SARRE tarafından çekilen fotoğrafta Ulu Camii (Karamanoğlu Mehmet Bey Camii) ve çevresi.

3.2.2. Rızâî Hasan Efendi Camii Darülkurrası

Sofular Mahallesi'nde bulunan Rızâî Hasan Efendi Camii Darülkurrası hakkındaki ilk belge, B 1148 (Kasım-Aralık 1735)²⁹⁶ tarihlidir. Buna göre, Rızâî Hasan Efendi Camii'nde bir akçe ile çerağdar ve kürsüde Gülizâr-ı Rahmet adlı kitabı okuyan Hüseyin ve yine aynı camide kurra olan Mehmet'in ölmeleri üzerine bu görevler, Mehmet'in kardeşi diğer Mehmet'e verilmiştir. M 1149 (Mayıs-Haziran 1736)'da²⁹⁷ yarım akçe ile Kur'ân okumayı öğreten kurra Mehmet'in ölmesi üzerine, diğer Mehmet, haksız yere bu görevi almış, ancak bu görevin ilk sahibi Mehmet itiraz etmiş, bu itiraz neticesinde de diğer Mehmet görevden alınarak, bu görev, yeniden Mehmet'e verilmiştir. S 1157 (Mart-Nisan 1744)'te²⁹⁸ aynı zamanda Pîrî Paşa Muallimhanesi'nin de muallimi olan kurra Mehmet'in ölmesi üzerine yerine oğlu diğer Mehmet görevlendirilmiştir.

Rızâî Hasan Efendi Camii Darülkurrası'nın adı geçmeden Pîrî Paşa Muallimhanesi konusunda zikredilen Ş 1159 (Ağustos-Eylül 1746) tarihli²⁹⁹ belgede Mehmet'in muallimlik için ehliyetsiz olduğu ve bu işe rağ-

²⁹⁶ VAD.No.1073, vr.27a.

²⁹⁷ VAD.No.1073, vr.27a.

²⁹⁸ VAD.No.1055, vr.8a.

²⁹⁹ VAD.No.1055, vr.9b.

bet etmeyerek hizmeti terk etmesinden dolayı, yerine İsmail'in getirildiği görülmektedir. Bu kayıttan da Mehmet'in yaptığı kurralık görevi İsmail'e geçmiştir. Bundan sonra şimdilik Rızâî Hasan Efendi Camii Darülkurra'sı ile ilgili herhangi bir belgeye rastlanmadığına bakılırsa, XVIII. yüzyıl ortalarında ortadan kalkmış olmalıdır.

Fotoğraf 13: 1930'lu yıllarda Rızâî Hasan Efendi Camii (Mustafa SAVACI Arşivinden).

Fotoğraf 14: Rızâî Hasan Efendi Camii'nin günümüzdeki hali (M. Fırat GÜL Arşivinden).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK EĞİTİM KURUMLARINDAN MEDRESELER

Mektepler gibi medreselerin kuruluşundan önce de yüksek derecedeki eğitim ve öğretim faaliyetleri, belirli ve özel bir yerde değil; mescit, bilginlerin evleri, kitapçı dükkânları gibi değişik ve farklı yerlerde yapılıyordu³⁰⁰. Ancak zamanla bir takım sorunların ortaya çıkması, eğitim-öğretim faaliyetlerinin belirli bir amaçla belirli bir yerde yapılmasını gerektirmiştir. İşte buralara medrese denmiştir. Aşağıda medreseler hakkında genel bilgi verilecektir.

Arapça ‘درس’ fiilinden, ders okumaya mahsus yer anlamına gelen “*medrese*”³⁰¹, mektep ve darülhuffazların üstünde yüksek öğretim kurumlarıdır³⁰². İslâm dünyasındaki kurumsal anlamda ilk medresenin halifelik tartışmaları üzerine oluşturulduğu bilinmektedir. Sünnî ve Şîî olmak üzere siyasî iki kampa ayrılan Müslümanlar, kendi doktrinlerinin doğruluğunu ispat etmek ve karşı tarafa kabul ettirmek amacıyla kurumsallaşmaya gitmiştir. Abbasi halifelerinden Me’mûn (813-833) tarafından ilk medrese 832 tarihinde “*Beytü’l-Hikme*” adıyla kurulmuştur. Burada Sünnî doktrin gelişirken bunun paralelinde Fatimî veziri Yakup bin Kilis, Şîîler için X. yüzyılın ortasında “*Dârü’l-İlm*” adındaki medreseyi yaptırmıştır³⁰³.

Türk dünyasında medreselerin gelişim aşamasında Horasan ve Türkistan bölgelerinde Karahanlılar dikkat çekmektedir. Ancak, medrese mimarisi Gazneliler ve Samanoğulları tarafından geliştirilmiştir³⁰⁴. Selçuklularda ise ilk medrese, Tuğrul Bey (?-1063) tarafından Nişabur’da 1046’da kurulmuştur. İslâm eğitim tarihinde bir dönüm noktası olarak Alparslan (1063-1072) ve Melikşah’ın (1072-1092) vezirliğini yapmış olan Nizamü’l-Mülk (1063-1092)’ün inşa ettirdiği “*Nizâmiye Medreseleri*” diye bilinen medreselerin ilki 1067’de Bağdat’da açılmıştır. Nizâmiyelerin ders programında İslâmî ilim-

³⁰⁰ Kazıcı, *İslâm Eğitim Tarihi*, s.19.

³⁰¹ M. Zeki Pakalın, “Medrese”, (Kısaltama: *Medrese*), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s.436; Nebi Bozkurt, “Medrese”, (Kısaltma: *Medrese*), *DİA*, XXVIII, s. 323.

³⁰² Küçükdağ, *Lale Devrinde Konya*, s.36.

³⁰³ İlyas Çelebi, “Osmanlı Medreseleri’nin Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri”, *Osmanlı*, (Ed.: Güler Eren-Kemal Çiçek), VI, Ankara 2002, s.168.

³⁰⁴ Baltacı, *Mektep*, s.5-6.

lerin yanısıra diğer ilimlere de yer verilmiştir. Tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi müspet ilimler de burada tahsil edilmiştir³⁰⁵.

İslâm dünyasında medrese teşkilatının kuruluş ve gelişmesine en büyük katkısı, Büyük Selçuklu Türkleri (1040-1157) sağlamıştır. Gerek yapı ve gerekse teşkilat bakımından bu devleti örnek aldıkları anlaşılan Anadolu Selçukluları ile Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hâkim olan Türkmen beyleri, medreseler kurmuşlardır³⁰⁶. Bu medreselerin en eskisini, Konya'da II. Kılıç Arslan (1156-1192) zamanında, İplikçi Medresesi diye meşhur olan Şemseddin Ebu Said Altun Aba inşa ettirmiştir³⁰⁷. Bundan başka yine Konya'da, Kayseri'de, Sivas'ta, Tokat'ta, Kırşehir'de, Aksaray'da, Malatya'da, Afyon'da ve Antalya'da darülhadis, darüttıb ve darülkurra gibi faaliyet gösteren ihtisas medreseleri de yaptırılmıştır³⁰⁸.

Osmanlı döneminin ilk medresesi, Orhan Gazi (1326-1359) tarafından 1330'da İznik'te açılmıştır³⁰⁹. Kuruluş dönemi sultanları, Bursa ve Edirne gibi fethettiği şehirlere medreseler, külliyeler ve bimarhaneler tesis ettirmişlerdir. Ayrıca, Osmanlılar XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'yu sınırları içine alınca, daha önce kente hâkim olan Anadolu Selçukluları ve beyliklerin inşa ettirdikleri medreselerin özüne dokunmadan eskiden olduğu gibi devamını sağlamıştır³¹⁰.

Medreseler, sistemli olarak Yıldırım Bayezid ve II. Murat (1421-1451) devirlerinde derecelendirilmiş, Fatih Sultan Mehmet döneminde de belirgin bir sistem üzerine oturmuştur: “*Hariç*” (ilköğretim), “*Dahil*” (ortao-kul), “*Musıla-ı Sahn*” (lise), “*Sahn*” (üniversite) dir³¹¹. İstanbul'un fethinden sonra, 1471 yılında bitirilen bir külliye yaptırılmıştır. “*Sahn-ı Seman*” veya

³⁰⁵ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1997, s.332-333.

³⁰⁶ Kazıcı, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 50.

³⁰⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, (Kısaltma: *Konya*), Ankara 1997, s.819. Medresenin yapım tarihi 1202 olarak tesbit edilmiştir. İplikçi Camii'nin güney yönünde bulunan bu medresenin bahçesinde bir tuğla ve birde kerpiç iki tane daha medrese kalıntısı bulunmuştur. Kerpiç yapının Lâle Devri kalıntısı olduğu Küçükdağ tarafından tesbit edilmiştir. Bk. *Lale Devrinde Konya*, s.42.

³⁰⁸ Küçükdağ, *Lale Devrinde Konya*, s.38.

³⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Kısaltma: *İlmiye*), Ankara 1998, s.1; Baltacı, *Mektep*, s.15; Pakalın, *Medrese*, s.436.

³¹⁰ Yusuf Küçükdağ, “Konya'da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Medreseler” *Konya Şehri*, s.353; A.Adnan Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970, s.12.

³¹¹ Caner Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya 1998, s. 21.

“Semaniye Medreseleri”ne ek olarak “Musıla-ı Sahn” veya “Tetimme” ismi verilen sekiz medrese daha inşa edilmiştir³¹². Asıl büyük gelişme Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde meydana gelmiştir. Kanuni, “Süleymaniye Medreseleri” adında, ordunun tabip, cerrah ve mühendis ihtiyacını karşılamak üzere darülhadis, tıp medresesi, darüşşifa ve riyaziyat öğretimine mahsus dört medrese yaptırmıştır³¹³. Daha sonra medreselerin sayıları çoğalmış, ülkenin her tarafına yayılmıştır.

Medreseler, kendi içinde 12 dereceye ayrılmıştır. İbtidâ-yı Hâriç’le başlayan medrese eğitimi, Hareket-i Hâriç, İbtibtidâ-yı Dahil, Hareket-i Dahil, Musıla-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtidâ-yı Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musıla-i Süleymaniye, Havâmis-i Süleymaniye, Süleymaniye ile devam ederek darülhadisle son bulmuştur³¹⁴. Bu derecelendirme müderris derecelerinden gelmektedir. Müderrisler alt kademelerden payeler olarak yükselmekte ve derecelendirilmektedirler. Yani müderrisin yevmiyesi, hem müderrisin hem de medresenin derecesini tayin etmiştir³¹⁵.

Medreselerde, ders verene “müderris”³¹⁶, müderrisin yardımcısına “muit”, medresede ders gören talebelere de tahsillerine göre “dânişmend”, “fakih”, “mülâzım”, “suhte” ve “talebe” denirdi³¹⁷. Türk tarihinde bilinen ilk müderrisler Büyük Selçuklu Devleti’nde Nizamiye Medreseleri’nde eğitim verenlerdir³¹⁸. Yukarıda da zikredildiği gibi, Osmanlı Devleti’nin kurulmasından hemen sonra İznik’te inşa edilen medresenin ilk müderrisi de Kayserli Davut’tur³¹⁹.

Müderrisler, imtihanla seçilirdi. Medreseden mezun olan talebeler, Anadolu’da hizmet verecekse Anadolu Kazaskeri’ne, Rumeli’de hizmet verecekse Rumeli Kazaskeri’ne müracaat eder, “matlab” adı verilen deftere kay-

³¹² Uzunçarşılı, *İlmiye*, s.9.

³¹³ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s.33; Kazıcı, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 93.

³¹⁴ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 25.

³¹⁵ Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 37.

³¹⁶ Bu unvan sadece eğitim işi ile ilgilenen ve ders verenler için kullanılmamış ayrıca hukukla uğraşanlara da verilmiştir. Arabacı, *Konya Medreseleri*, s. 37.

³¹⁷ Ergin, *Maarif Tarihi*, I, s. 98-99.

³¹⁸ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, (12. Baskı), İstanbul 1999, s. 175; M. Zeki Pakalın, “Müderris”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s.598.

³¹⁹ Geniş bilgi için bk.Yusuf Küçükdağ, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konyalı İlim, Fikir ve Devlet Adamları”, *Konya Şehri*, s. 123, 126; Caner Arabacı, *Konya Medreseleri*, 116.

dedilerek kadro boşalmasını beklerdi. Bu bekleme süresine de “mülâzemet” denilirdi. Mülâzemetler, şehzade doğumlarında, padişahların ilk seferlerinde, tahta cülûslarında ve zafer kazandığı seferlerden sonra sunulurdu. Padişahın beratıyla da sırası gelenlerin ataması, aşağı dereceli medreselerden başlamak üzere yapılırdı. Ayrıca, müderrislerin atamaları şeyhülislâmın arzı ile de yapılabilmekteydi³²⁰. Böylece yeni atamalar gerçekleştirilirdi. Ancak, her dönem bu bekleme süresine sadık kalınmamıştır. Kanuni zamanında henüz medrese talebesi olan Baki’nin atanması buna bir kanıttır³²¹.

Medreselerde, sınıf geçme yerine dersten geçme yolu seçilmiş, mezuniyet yıllara değil, yetenek ve çalışkanlığa bağlanmıştır³²². Medreseden imtihanla mezun olan her talebeye verilen diplomaya “icâzetnâme” denirdi. İcâzetnâmede, medresede okunan derslerin ve müderrislerin adları yazılırdı³²³. Henüz muitliğe kadar çıkamamış talebenin de bir hocanın dersini bitirdikten sonra, diğer bir hocaya devam edebilmesi için mutlaka elinde “temes-sük” yani o dersi başarıyla bitirdiğine dair bir belgenin bulunması şarttı³²⁴.

Medreselerde ders kitapları ve öğretim dili Arapça olmakla birlikte, sözlü anlatımda Türkçe de kullanılmaktaydı³²⁵. Bu medreselerde, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Ferâiz, Şiir ve İnşâ, Astronomi, Geometri, Hesap, Coğrafya, Kelâm, Mantık, Meânî, Bedîi ve Beyân ile Hikmet dersleri okutulurdu³²⁶.

Büyük Selçuklu devri eyvanlı medreselerini örnek alan Anadolu Selçukluları da bu eğitim kurumlarına çok önem vermiştir. İklim şartları da göz önüne alınarak bu dönemde medreseler iki tip üzerine yapılmıştır. Bunlar, açık avlulu medreseler ve kapalı avlulu medreselerdir³²⁷. Selçuklu medreselerinin büyük ölçüde tesirinin olduğu ilk Osmanlı medreselerinde de umumiyetle büyükçe bir oda hacminde ve genellikle kubbe ile örtülü kâgir, tek katlı ve bir avluyu çevreleyen revakın etrafında sıralanmış odalarla bun-

³²⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s.45.

³²¹ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 46.

³²² Mehmet İpşirli, “Medrese-Osmanlı Dönemi”, (Kısaltma: *Medrese*), *DİA*, XXVIII, s.329.

³²³ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s.75.

³²⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s.15.

³²⁵ Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.55.

³²⁶ Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.60-61; İpşirli, *Medrese*, s. 328.

³²⁷ Doğan Kuban, “Mimarî Tasarım”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed.: Ali Uzay Peker, Kenan Bilici), II, s.94-96.

ların arasında münasip bir yere inşa olunmuş kubbeli büyük bir dersane veya mescitten müteşekkil yapılar olup camilerin yanında ve camilerle birlikte inşa edilirdi³²⁸.

Osmanlı ülkesinde Lâle Devri'nde yaygın bir medrese yapımı gözlenmiştir. Anadolu'da ilk dönem Osmanlı medreseleri Selçuklu mimarisinden etkilenirken Lâle Devri sonrasında farklı olarak kubbesiz açık avluya açılan çok odalı iki katlı han tipinde kerpiçten yapılmıştır. Yapı malzemesi dayanaksız olduğundan hemen hiç biri günümüze ulaşmamıştır³²⁹.

4.1. AKSARAY KENTİ MEDRESELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Aksaray'da daha önceden kurulmuş ancak, Hurufât Defteri'nde zikredilmeyen medreselerin varlığına tarihî kaynaklar ve vakıf defterlerinde rastlanmaktadır. Bu medreselerden ilki, tarihî kaynaklarda zikredilen Aksaray Darüşşifası'dır³³⁰. Bundan sonra vakıf defterlerinde kayıtlı olan Melikiye Medresesi³³¹ ve Muzaferiyye Medresesi'dir³³².

Aksaray kentinde, Hurufât Defterleri kayıtlarına göre 10 adet medrese mevcuttur. Bunlardan dördü Anadolu Selçuklu Devleti, ikisi Karamanoğulları, dördü de Osmanlı döneminde yaptırılmıştır. Osmanlı devrinde inşa edilen iki medresenin sadece birer kaydı mevcuttur. Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları dönemleri medreselerinden üçü varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Bu medreselerden, ikisi kullanılabilir durumdadır. Di-

³²⁸ İsmail Orman, "Medrese-Mimari", *DİA*, XXVIII, s. 338.

³²⁹ Küçükdağ, *Lale Devrinde Konya*, s.42.

³³⁰ Aksaray Darüşşifası, Aksaray Timarhanesi veya Aksaray Bimarhanesi olarak bilinen medreseden ilk olarak Aksaraylı Kerimeddin Mahmud söz etmektedir. Buna göre, Aksaray Darüşşifası, Şenkitoğlu tarafından Şenkitoğlu-Ali Paşa mücadelesinde bir sığınak olarak kullanılmıştır (Bk. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Selçukî Devletler Tarihi Mûsameret-al-Ahyar*, (Ter. M. Nuri Gencosman), Ankara 1943. s.337). Bundan sonra Esterâbâdî'nin, zikrettiği Ali Bey'in Niğde'den hareket ederek Aksaray Timarhanesi (Timâr-hâne-i Aksera)'ne gittiği ve Babukoğlu (Aksaraylı'nın bahsettiği Şenkitoğlu Esterâbâdî'ye göre Babukoğludur)'nın adamlarıyla çatıştığı kayıtlıdır (Bk. Esterâbâdî, *Bezm*, s. 144-145). Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, s.72. CANTAY çalışmasında, Aksaray'da bulunan darüşşifanın şuanda iki yıkık duvarının kaldığını zikretmektedir. Aksaray Darüşşifası'nın hangi tarihte ve kim tarafından inşa edildiği hakkında belge yoktur. Ancak, Konyalı'ya göre II. Kılıç Arslan (1156-1192) zamanında inşa edilmiş olmalıdır. Halen Aksaray'da Bimarhane Mahallesi ismiyle anılan bir mahalle de vardır (bk. Konyalı, *Aksaray*, I, s.1001-1002).

³³¹ DAGM, 387 Numaralı, s.135; Yörük, *Aksaray*, s.257'den naklen TK, 564, s.74b; 565, s.181b; 584, s.80a.

³³² DAGM, 387 Numaralı, s.137; Yörük, *Aksaray*, s.257'den naklen TK, 565, s.187b; 584, s.80b. TK 584, s.80b'deki kayıta da Seyfiyye Medresesi'ne ilhak olduğu zikredilmiştir; Muzaferiyye Medresesi, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196) zamanında, Aksaray Hâkimliği yapmış olan Danışmendliler'den Nizameddin Yağbasan'ın oğullarından Muzafereddin Mahmut tarafından inşa edilmiştir. Geniş bilgi için bk. Konyalı, *Aksaray*, I, s.1327-1328.

ğlerinin ise sadece kalıntısı mevcuttur. Bu genel değerlendirmeden sonra aşağıda Aksaray şehrindeki medreseler, başlıklar halinde incelenecektir.

4.1.1. Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri

Öncelikle neden bu üç medrese aynı başlık altında ele alındı sorusuna açıklama getirilecek olursa; Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri arasında aşağıda da görüleceği üzere, yakın bir ilişki vardır. Bu üç medrese, her ne kadar ayrı ayrı birer kurum olsalar da buralara yapılan atamalar, aynıdır. Bundan dolayı, bu üç medreseyi, ayrı ayrı ele almaktansa tek bir başlık altında incelemek daha doğru bir yaklaşım olmalıdır. Ancak, Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri hakkında ayrı ayrı bilgi verildikten sonra bu medreselere yapılan müderris, mütevellî ve diğer vakıf görevlisi atamaları birlikte incelenecektir. Önceki medreselerde olduğu gibi bu üç medreseye yapılan müderrislik, mütevellîlik ve diğer vakıf görevlerinin, aynı kişiler üzerinde toplanması, atama kayıtlarının, tasnife gidilmeksizin, bütün olarak ele alınmasına neden olmuştur.

4.1.1.1. Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medresesi

Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medresesi³³³ adından da anlaşılacağı üzere, Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa tarafından, muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu medreseyle ilgili ilk belgenin tarihi N 1109 (Mart-Nisan 1698)'dir³³⁴. Buna göre, Baş Baki-Kulu Mehmed Efendi Medresesi'nde boş bulunan akşam ve yatsı namazları imamlığı kadrosuna, yarım akçe ile Mehmet atanmıştır. Ş 1143 (Şubat-Mart 1731)³³⁵ tarihli bir belgede, Baş Baki-Kulu Mehmed Ağa Medresesi Mescidi'nden Sebil Mescidi diye kaydedildiği görülmektedir. Bu kayıttan hareketle Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medresesi, Sebil Mahallesi'nde olmalıdır.

4.1.1.2. Beramunî Medresesi

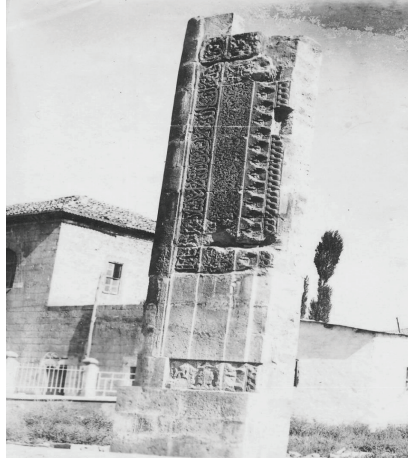
Sebil Mahallesi'nde bulunan Beramunî Medresesi'ne ait tak kapısı kalıntısı, şuan Aksaray Millî Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılan binanın bah-

³³³ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1307-1308.

³³⁴ VAD.No.1140, vr.21b. 1 Şevval 1121 (4 Aralık 1709) tarihli, VAD.No.1067, vr.61a'daki kayıta, Baş Baki-Kulu Mehmed Ağa'nın Han-ı Cedit diye bilinen handa, bir de mescit inşa ettirdiği kaydedilmektedir.

³³⁵ VAD.No.1073, vr.24a.

çesindedir³³⁶. Vakfiyesi veya kitabesi mevcut olmadığı için Beramunî Medresesi'nin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı belli değildir. Ancak, KONYALI'ya göre, 1229'da Konya'da Hatuniye Mescidi'nin Kütük Minare denilen minaresini de yaptıran, I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) dönemi devlet adamlarından, Bedreddin Beramuni tarafından inşa edilmiştir. Taç kapısı kalıntısından anlaşılaçağı üzere yapı tarzı da Zinciriye Medresesi'ne benzemektedir³³⁷. Medresenin vakıfları, defterlerde kayıtlıdır³³⁸. Beramunî Medresesi'ne vakfedilmiş mülkler, 1522-1523 tarihli 455 numaralı *Tapu Tahrir Defteri*'nde³³⁹ yer almaktadır. 1628 tarihli şer'îye sicilind medresenin aktif olduğı anlaşılmaktadır³⁴⁰. Beramunî Medresesi'nin, Anadolu Muhasebe Kalemi'nde vakıfların günlük ve altı aylık masraf miktarlarının belirtildiğı; biri tarihsiz³⁴¹ diğeri de 21 Ş 1101 (30 Mayıs 1690)³⁴² tarihli olmak üzere iki defterde, kaydı bulunmaktadır. Medrese vakfının gelirleri, tarihsiz defterde 720, tarihli defterde ise 1440 akçedir.

Fotoğraf 15: Beramuni Medresesi'nden günümüze gelen taç kapının sol kısmının 1930'larda Aksaray'ın ilk fotoğrafçısı Foto Kamil tarafından çekilen fotoğrafı (M. Firat GÜL Arşivinden).

³³⁶ Beramunî Medresesi, yerel (tüf) kesme taştan inşa edilmiştir. Taç kapıda, taşa oyularak yapılmış geometrik ve bitkisel bezeme ile birlikte ayet yer alır. Medrese kapısının sadece sağ kanadı kalmıştır.

³³⁷ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1309-1320.

³³⁸ DAGM, 387 Numaralı, s.135; Yörük, *Aksaray*, s.256'dan naklen TK, 564, s.74a; 565, s.178b; 584, s.80a; MC.O.116/1, s.116a.

³³⁹ BOA.TT.d. 455, s.633.

³⁴⁰ 29 Kasım 1628 tarihli kayda göre Süleyman Efendi, Beramuniye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır.

³⁴¹ BOA.MAD. 7640, s.6.

³⁴² BOA.MAD. 1874, s.2.

4.1.1.3. Cami-i Kebir Medresesi

Cami-i Kebir Medresesi veya diğer bir adı da İbrahim Bey Medresesi olan medresenin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığına dair herhangi bir belge mevcut değildir. Ancak, Evliya Çelebi³⁴³ ve SARRE'nin³⁴⁴ bahsettikleri, İbrahim Bey Medresesi ile KONYALI'nın bahsettiği Karamanoğlu Mehmet Bey (?-1423?)'in oğlu İbrahim Bey (1424-1464) zamanında inşa edilen İbrahim Bey Medresesi aynı medrese değildir³⁴⁵.

Evliya Çelebi ve SARRE'nin sözünü ettiği medrese Zincirli Medrese'dir. Çünkü Evliya Çelebi ve SARRE'nin, o dönemde, etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılan Zinciriye'den söz etmemesi, zikrettikleri İbrahim Bey Medresesi'nin, Zinciriye Medresesi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. KONYALI'nın varlığından bahsettiği, İbrahim Bey Medresesi'ne ait herhangi bir yapı kalıntısı yoktur. Sadece Karamanoğlu Camii civarında bulunmuş bir kitabe kalıntısı vardır. Bundan dolayı KONYALI'nın zikrettiği medresenin varlığı çok şüphelidir.

Cami-i Kebir Medresesi hakkındaki bu tartışmadan sonra 01 Ra 1121 (11 Mayıs 1709)³⁴⁶ tarihli Hurufât Defteri kaydında, Cami-i Kebir'de tadrîs etmek üzere, Hacı Ömer'in vakfettiği altmış kuruşun ribhinin mutasarrıfı olarak Abdurrahman görevlendirilmiştir. Aşağıda da genişçe bahsedileceği üzere Beramunî Medresesi, Cami-i Kebir Medresesi ve Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medreseleri arasındaki bağlantıyı göstermesi bakımından önemli bir yere sahip olan 21 Za 1211 (18 Mayıs 1797)³⁴⁷ tarihli BOA kaydında; Şeyh Çoban/Şeyh Ali Çelebi Zaviyesi Evkafı'ndan, Danişmendlü Mezraası'nın gelirlerini almak, Cami-i Kebir'de tedris etmek, şartına bağlanmaktadır³⁴⁸.

³⁴³ Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, s.194. *Seyahatnâme*'de bu medrese hakkında, vakıf tarafından talebe ve dersiamlara aydan aya vazife-i muayyene ile lahmîyye ve şemîyye verildiği, dersiamların ücretsiz ders okuttuğu ve burada ilm-i feraiz öğretildiği kaydedilmektedir.

³⁴⁴ Sarre, *Küçük Asya Seyahati*, s. 114. SARRE, bu medreseden İbrahim Bey Medresesi olarak bahsetmektedir. Bu medrese hakkında şunları ifade etmektedir. Aksaray'daki ilgi çekici yapılarından biridir. Tamamen mermerden yapılmış olup plan açısından eski yapıların üslubundadır. Bir koridorla geçilen avlunun ortasında dört büyük niş vardır. Portalı dikdörtgen formda geometrik şekillerle bezenmiştir. Nişlerin birinde mavi çini mozaikler, diğerinde ise kutsal bir kişinin lahdi vardır.

³⁴⁵ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1326.

³⁴⁶ VAD.No.1067, vr.61a.

³⁴⁷ BOA.C.MFG.No.1532.

³⁴⁸ Bu belge ve diğer Cami-i Kebir ile ilgili belgelerde, tedris ibaresi kullanılmasına rağmen müderris ibaresi yer almamaktadır.

Yine aynı kayda göre, Halil Ağa ile Hüsameddin Ağa Zaviyeleri'nin zaviyedarlıkları, Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa ve Beramunî Medresesi'nin de müderrislikleri aynı kişide toplandığı zikredilmektedir. 21 R 1258(01 Haziran 1842)³⁴⁹ tarihli muhasebe kaydında ise dörtte bir hisse Cami-i Kebir'de tedris görevi Mehmet'e, altı akçe ile caminin tevliyeti Mehmet Emin'e, nısf hisse hitabet görevleri Osman ve Numan'a, imamet de Mustafa'ya verilmiştir. Bütün bu belgeler, Cami-i Kebir Medresesi'nin faaliyetlerini, XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdürdüğünü göstermektedir.

4.1.1.4. Müderris, Müteveli ve Diğer Vakıf Görevlileri Atamaları

Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri'ne yapılan müderrislik, mütevellilik ve diğer vakıf görevlisi atamalarına gelince, yukarıda da zikredildiği üzere, medreseler arasındaki bağlantıyı göstermesi bakımından önemli belgelerden biri olan BOA'daki 1096-1211 (1684-1797) tarihine kadar olan atama kayıtlarını kapsayan, 21 Za 1211 (18 Mayıs 1797)³⁵⁰ tarihli belgede; Beramunî Medresesi müderrisliği, Ahmet Efendi'de iken 1096 (1684-1685)'te ölümü üzerine Abdurrahman'a geçmiştir. Abdurrahman'ın 1097 (1685-1686)'da görevden alınması ile bu görev, Ebubekir'e verilmiştir. B 1099 (Mayıs 1688)'de Ebubekir'in de görevden alınması ile bu göreve, Seyyid Abdullah Efendi getirilmiştir. N 1099 (Temmuz 1688)'de Seyyid Abdullah Efendi'nin de görevden alınması ile bu göreve, tekrar Ebubekir atanmıştır. 1102 (1690-1691)'de Ebubekir'in tekrar görevden alınmasıyla bu görev, Mustafa Efendi'ye tevdi edilmiştir. R 1106 (Aralık 1694)'te Mustafa Efendi'nin de görevden alınması ile bu görev, tekrar Ebubekir'e iade edilmiştir. Z 1106 (Temmuz 1695)'te Ebubekir'in tekrar görevden alınması ile bu görev, tekrar Mustafa Efendi'ye verilmiştir. 1107 (1695-1696)'da Mustafa Efendi'nin görevden tekrar alınması ile bu görev, bir kez daha Ebubekir'e iade edilmiştir. 1110 (1698-1699)'da Ebubekir'in müderrislik görevinden tekrar alınması ile bu görev, Hasan'a verilmiştir.

Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri'ne

³⁴⁹ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.2, 3, 4, 6.

³⁵⁰ BOA.C.MF.GNo.1532. Bu belge, muhtemelen bu medresenin ilk açıldığı zamandan, 1797'ye kadarki olan atamaları göstermektedir.

yapılan atamalara dair³⁵¹ Hurufât Defteri kayıtlarındaki ilk belgenin tarihi M 1111 (Haziran-Temmuz 1699)'dur³⁵². Buna göre, Beramunî Medresesi'nde müteveli olmadığından yarım akçe ile bu göreve Şeyh Mustafa atanmıştır. L 1111 (Mart-Nisan 1700)'de³⁵³ Emeviye Medresesi'nin tevliyeti, vâkıfın şartlarına göre, medresede müderrislik yapanlara verilmesi gerekirken Mustafa, bu görevleri bir şekilde kendi üzerine berat ettirmiş, ancak bu husus, kadı tarafından düzeltilerek bu görevler, yeniden Hasan'a verilmiştir. S 1115 (Haziran-Temmuz 1703)'te³⁵⁴ Emeviye Medresesi'nin müderrisi Hasan, kendi rızası bu görevi, bir akçe ile Abdullah'a devretmiştir. 01 Z 1118 (06 Mart 1707)'de³⁵⁵ Behramiye Medresesi'nde bir akçe ile müteveli, Abdullah kendi rızası ile ferağatinden bu görevi, Mustafa'ya bırakmıştır. 01 S 1122 (01 Nisan 1710)'da³⁵⁶ Behrâmiye Medresesi'nin bir akçe ile mütevelliliği, Mustafa'nın ölmesi üzerine Abdullah'a verilmiştir. N 1123 (Ekim-Kasım 1711)'de³⁵⁷ tedris ve tevliyet mutasarrıf Abdullah'ın kendi rızasıyla bu görevi, Şeyh Mustafa Mısırî'ye devretmiştir. Ra 1129 (Şubat-Mart 1717)'de³⁵⁸ medresenin mütevellisi Şeyh Mustafa Mısırî yerini oğulları Aksarayî İbrahim ve Aksarayî Mehmet ve Aksarayî Ahmet Efendi'ye bırakmıştır. C 1139 (Ocak-Şubat 1727)'de³⁵⁹ Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa ve Behrâmiye Medreseleri ile Hüsameddin Zaviyesi'nin mütevellisi Mustafa Mısırî'ye beratını kaybettiğinden dolayı yeniden berat verilmiştir.

Beramunî Medresesi'ne yapılan müderrislik ataması yukarıda zikredilen BOA'daki belgeye göre devam etmiştir. 1137 (1724-1725)'te³⁶⁰ Mustafa

³⁵¹ Kayıtlarda tek bir medrese ismi zikredilmesine karşın, yapılan açıklamalar çerçevesinde, bu kayıtlarda zikredilen tek bir medreseye yapılan atamanın diğer kurumları da etkilediği akıldan çıkarılmamalıdır.

³⁵² VAD.No.1140, vr.22b.

³⁵³ VAD.No.1134, vr.92a. Emeviye Medresesi diye zikredilen medresenin, atamalara bakılacak olursa Beramunî Medresesi olduğu görülür. Ayrıca, bu kaydın önemi, vâkıfın şartlarından biri olan tevliyetin, müderrislere ait olduğu şartıdır. Bundan dolayı, müderrislik, mütevellilik ve diğer vakıf görevlisi atamaları birlikte el alınmıştır.

³⁵⁴ VAD.No.1134, vr.93b.

³⁵⁵ VAD.No.1067, vr.60b. Behramiye Medresesi diye zikredilen medresenin, atamalara bakılacak olursa Beramunî Medresesi olduğu görülür.

³⁵⁶ VAD.No.1067, vr.60b.

³⁵⁷ VAD.No.1067, vr.61b.

³⁵⁸ VAD.No.1067, vr.63b.

³⁵⁹ VAD.No.1143, vr.31b. Bu kayıttan sonra Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa ve Beramunî Medreseleri ile Hüsameddin Zaviyesi'nin tevliyetleri bu tarihten itibaren birlikte yapılmaktadır.

³⁶⁰ BOA.C.MF.GNo.1532.

Mısrî'nin oğlu İbrahim Efendi müderrislik hissesini kendi rızasıyla kardeşleri Feyzullah İsmail ve Ahmet Efendi'ye bırakmıştır. 1159 (1746-1747)'de Feyzullah İsmail Efendi de hissesini Yusuf'a bırakmıştır. Yusuf'tan da 1160 (1747-1748)'de Feyzullah İsmail Efendi'nin oğlu Mustafa devralmıştır. Mütevelli Ahmet Efendi'nin 1171 (1757-1758)'de ölmesi üzerine hissesi oğulları Mehmet Emin ve Mustafa'ya verilmiştir. Mustafa'nın kendi rızasıyla dörtte bir müderrislik hissesini kardeşi Mehmet Emin'e devrettiğine dair, 20 Ca 1176 (07 Aralık 1762)³⁶¹ tarihli Mehmet Emin'in arzı mevcuttur. Başka bir BOA belgesinde, Beramunî Medresesi'nin mütevellisi Mehmet Efendi'nin 1180 (1766-1767)'de ölmesi üzerine hissesinin, oğulları İbrahim, Mahmut, Mehmet ve Mustafa'ya geçtiğine dair, 22 L 1181 (12 Mart 1768)³⁶² tarihli İbrahim, Mahmut, Mehmet ve Mustafa'nın arzı vardır.

Beramunî Medresesi'ne yapılan mütevellilik atamaları devam etmiştir. BOA kayıtlarındaki aynı belgede, mütevelli İbrahim ve Mahmut'un 1190 (1776-1777)'de³⁶³ ölmeleri üzerine hisseleri kardeşleri Mehmet ve Mustafa'ya geçmiştir. Mustafa'nın da 1196 (1781-1782)'de ölmesi üzerine mütevellilik hissesi oğulları Ahmet, Mahmut ve İbrahim'e intikal olmuştur. 1200 (1785-1786)'da mütevellilik, Şeyh Mustafa Efendi'nin oğulları İsmail ve Tahir'e verilmiştir. 1200 (1785-1786)'da Ahmet'in ölmesi üzerine hissesi Abdurrahman'a geçmiştir.

Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri'ne yapılan müderrislik ve mütevellilik atamaları, XIX. ve XX. yüzyılda da devam etmiştir Hurufât Defteri kaydında, Z 1202 (Eylül-Ekim 1788)'de³⁶⁴ mütevelli İbrahim'in ölümü üzerine hissesi hasbî olarak Hafız Halil'e verilmiştir. BOA'daki başka bir belgede; mütevelli Mehmet'in oğlu Mehmet'in 1208 (1793-1794)'te çocuksuz ölmesi üzerine, hissesinin Abdürrahim'e geçtiğine dair, 19 C 1208 (22 Ocak 1794)³⁶⁵ tarihli mütevelli Mehmet'in ortağı Abdürrahim'in arzı mevcuttur. 1210 (1795-1796)'da³⁶⁶ mütevelli Ta-

³⁶¹ BOA.C.EV.GNo.949.

³⁶² BOA.C.MF.GNo.6823.

³⁶³ BOA.C.MF.GNo.1532.

³⁶⁴ VAD.No.1060, vr.60a.

³⁶⁵ BOA.C.MF.GNo.4127.

³⁶⁶ BOA.C.MF.GNo.1532.

hir'in hissesi, Müslim Halife'ye geçmiştir. 29 R 1214 (30 Eylül 1799)'da³⁶⁷ yarım hissenin dörtte biri müderrislik ve tevliyet görevini yürüten Mahmut ve İbrahim'den İbrahim'in, çocuksuz ölmesi üzerine yerine Halil getirilmiştir. Yine aynı belgeye göre, 01 Ca 1214 (01 Ekim 1799)'da³⁶⁸ mütevellî ve müderris Halil'in ölümü üzerine yerine oğlu Halil atanmıştır. 05 Za 1215 (20 Mart 1801)³⁶⁹ tarihli kayıta da, Mehmet Şakir'in, Mahmut'un çocuksuz ölmesi üzerine sekizde bir hissesini kendisine istediğine dair arzı vardır. 06 R 1219 (15 Temmuz 1804)'te³⁷⁰ yarım hissenin dörtte biri müderris olan Halil'in de çocuksuz ölmesi üzerine, bu göreve Mehmet Emin atanmıştır. 21 R 1258 (01 Haziran 1842)³⁷¹ tarihli muhasebe kaydında, mütevellinin Abdülatif ve ortağı olduğu kayıtlıdır.

Ayrıca BOA'da, 10 Ra 1262 (08 Mart 1846)³⁷² tarihli vakıf varidat mahsubat kayıtlarında Medrese-i Abdülhalim ... Mehmet Ağa ve yine aynı defterde olmak üzere, 28 Ra 1266 (11 Şubat 1850)³⁷³ tarihli Medrese-i ... Mehmet Ağa şeklinde başka bir kayıt daha vardır. Defterlerdeki kayıtlar tam olarak okunamadığından bunların, Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medresesi'ne ait olma hususu ihtimalden öteye geçmemektedir.

Burada zikredilmesi gereken bir husus ise Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri'nin, mevcut belgelere göre, ya aynı mahallede ya da birbirine yakın mahallelerde olduğu anlaşıyor. Bu kurumların birbirine yakın olması buralarda farklı görevleri yapan aynı kişilerin işini kolaylaştırmaktadır. Ancak, Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi ve Yılanlı Medresesi konusunda belgelerde ismi geçen Mustafa Mısırlı,

³⁶⁷ BOA.C.MF.GNo.575. Bu kayıta, aynı kişinin, yarım hissenin dörtte biri oranında, Hüsameddin Zaviyesi'nde zaviyedar; yarım hissenin dörtte biri oranında Halil Ağa Zaviyesi'nde, Cami-i Kebir'de (Karamanoğlu Camii) tedris şartıyla, mütevellî ve şeyh; dörtte bir hissenin dörtte biri oranında Beramunî Medresesi'nde müderris olduğu zikredilmektedir.

³⁶⁸ BOA.C.MF.GNo.575.

³⁶⁹ BOA.C.EV.GNo.20659.

³⁷⁰ BOA.C.MF. GNo.1291.

³⁷¹ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.5.

³⁷² BOA.EV.d.GNo.9580, vr.180a. Bu belgede bahsedilen medrese ile ilgili, *Hurufât Defterlerinde* ve diğer vakıf kayıtlarında başkaca bir kayda rastlanmadığına bakılırsa, bu medresenin yukarıda zikredildiği gibi, sehven yazılmış, mektep olma ihtimalinin yanında Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medresesi olma ihtimali de vardır.

³⁷³ BOA.EV.d.GNo.9580. Bu belgede bahsedilen ismi tam olarak okunamayan medrese ile ilgili, *Hurufât Defterlerinde* ve diğer vakıf kayıtlarında başkaca bir kayda rastlanmadığına bakılırsa, bu medresenin, Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medresesi olma ihtimali vardır.

Hacı Nasuhoğlu Osman Muallimhanesi ve Yılanlı Medresesi'ndeki görevlerinin yanında bu üç medresede de görev aldığı gibi daha sonra değinilecek olan Zinciriye Medresesi'nin müderrisliği ve mütevelliliğini de yapmıştır. Bir kişinin, sayılan bu görevleri, aynı anda yapması fiziksel olarak mümkün olsa da sarfedilen efor göz önüne alınırsa bu işleri yapmak çok zor ve çok yıpratıcı olmalıdır. Ya da bu görevler, belirli bir ücret karşılığında, başka birilerine iltizama verilmiş olmalıdır.

Tablo 7: Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa, Beramunî ve Cami-i Kebir Medreseleri'nde Görev Yapan Müderris, Mütevellî ve Diğer Vakıf Görevlileri Listesi		
Müderrisler-Mütevelliler-Görevliler	Tarih	Ücret
Ahmet-Abdurrahman	1096	
Abdurrahman-Ebubekir	1097	
Ebubekir-Abdullah	B 1099	
Abdullah-Ebubekir	N 1099	
Ebubekir-Mustafa	1102	
Mustafa-Ebubekir	R 1106	
Ebubekir-Mustafa	Z 1106	
Mustafa-Ebubekir	1107	
Ebubekir-Hasan	1110	
Mustafa	M 1111	0,5 Akçe
Mustafa-Hasan	L 1111	
Hasan-Abdullah	S 1115	1 Akçe
Abdullah- Mustafa	01 Z 1118	1 Akçe
Mustafa- Abdullah	01 S 1122	1 Akçe
Abdullah- Mustafa Mısırî	N 1123	
Mustafa Mısırî-İbrahim(1/2), Mehmet(1/4), Ahmet(1/4)	Ra 1129	
İbrahim(1/2)- Mehmet(1/2), Feyzullah İsmail(1/4)	N 1137	
Mehmet(1/2), Feyzullah İsmail(1/4)- Mehmet(3/4)	Za 1137	
Mehmet(3/4)- Mehmet(1/2), Feyzullah İsmail (1/4)	1139	
Mehmet(1/2), Ahmet(1/4), Feyzullah İsmail(1/4)	1139	

Feyzullah İsmail(1/4)-Yusuf(1/4)	1159	
Yusuf(1/4)- Mustafa(1/4)	1160	
Mustafa(1/4)-İsmail(1/8), Tahir(1/8)	02 Za 1204	
Tahir(1/8)-Müslim(1/8),	Ca 1210	
Mehmet(1/2)- Mustafa(1/8), Mehmet(1/8), Mahmut(1/8), İbrahim(1/8)	22 L 1181	
Mahmut(1/8), İbrahim(1/8)-Mustafa(3/8), Mehmet(1/8).	1190	
Mustafa(3/8)- Ahmet(1/8), Mahmut(1/8), İbrahim(1/8)	1196	
Ahmet(1/8)-Abdurrahman(1/8)	1200	
İbrahim(1/8)- Halil(1/8)	Z 1202	
Mehmet(1/8)-Abdurrahim(1/8)	19 C 1208	
Halil(1/8)- Halil(1/8)	01 Ca 1214	
Mahmut(1/8), -Mehmet Şakir(1/8)	05 Za 1215	
Halil(1/8)- Mehmet Emin(1/8)	06 R 1219	
Ahmet(1/4)- Mehmet Emin(1/8), Mustafa(1/8)	1171	
Mustafa(1/8)- Mehmet Emin(1/4)	20 Ca 1176	
Abdüllatif ve Ortağı	21 R 1258	

4.1.2. Köhne/Bedriye (Kadıoğlu) Medresesi

Bir adı da Köhne olan Bedriye Medresesi, KONYALI'ya göre, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211) zamanında Aksaray valisi olan Danişmendliler'den Bedreddin Yusuf tarafından, XIII. yüzyıl başlarında Minarecik Mahalle-si'nde Cıncıklı Mescit'in ilerisinde yaptırılmıştır. Kadızade İbrahim Efendi, kesme taştan iki katlı ve yedi odalı medreseye müderrislik yapmıştır³⁷⁴. Medresenin vakıfları defterlere kaydedilmiştir³⁷⁵.

XX. yüzyıl başlarında Köhne/Bedriye Medresesi'nin yerine Kadızade İbrahim Efendi tarafından 1327'de (1909-1910) tarihinde yeni bir mederese-yaptırılmıştır. Günümüzde Kadıoğlu Medresesi diye anılan bu yapı, tek sıra dizilmiş, dikdörtgen planlı yedi odadan teşekkül etmiştir. Odaların beş ta-

³⁷⁴ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1308-1309.

³⁷⁵ DAGM, 387 Numaralı, s.135; Yörük, *Aksaray*, s.256'dan naklen TK, 564, s.74a; 565, s.179a; 584, s.80a.

nesi doğu-batı istikametinde iki tanesi güney-kuzey istikametindedir. Her odanın ayrı kapısı mevcuttur. Odalarda dikdörtgen biçimli, kenarları ahşap pervazlı ikişer pencere vardır. Odaların önünde 17 taş sütun ve yedi kemerin oluşturduğu revak yer almaktadır. Odaları ve revağı tek çatı örtmektedir. Tavan ahşap hatıllar üzerine serilmiş hasırdan oluşmaktadır. Çatı üçgen olup ahşap iskeletlidir. Üzeri alaturka kiremitle örtülüdür. Medreseye yapılan müderris ve diğer vakıf görevlileri atamaları aşağıda verilecektir.

Fotoğraf 16: 1960'lı yıllarda Bedriye Medresesi (KONYALI Kütüphanesi Arşivinden).

Fotoğraf 17: 1960'lı yıllarda Bedriye Medresesi (M. Fırat GÜL Arşivinden).

Fotoğraf 18: Bedriye Medresesi'nin günümüzdeki hali (M. Fırat GÜL Arşivinden).

4.1.2.1. Müderris Atamaları

Köhne/Bedriye Medresesi ilgili Hurufât Defteri'ne kaydedilen ilk müderris ataması ile ilgili belgenin tarihi, 01 N 1124 (02 Ekim 1712)'dir³⁷⁶. Buna göre, Köhne Medresesi'nin müderrisi Şeyh Ali kendi rızasıyla bu görevi Ahmet'e devretmiştir. 01 S 1130 (04 Ocak 1718)'de³⁷⁷ Bedriye Medresesi'nde dört akçe ile müderris Ahmet'e beratını kaybettiği için yeniden berat verilmiştir. Ca 1145 (Ekim-Kasım 1732)'de³⁷⁸ dört akçe ile müderris, Şeyh Ahmet kendi rızası ile bu görevi Mehmet'e bırakmıştır. Za 1169 (Temmuz-Ağustos 1756)'da³⁷⁹ dört akçe ile müderrislik, Mehmet'in ölmesi üzerine oğlu Mehmet'e verilmiştir. M 1172 (Eylül-Ekim 1758)'de³⁸⁰ dört akçe ile müderris olan Mehmet'in ölmesi üzerine yeri belirli bir süre boş kaldığından dolayı bu göreve, Mustafa ve Mehmet Emin kardeşler atanmıştır. 01 C 1176 (18 Aralık 1762)'de³⁸¹ dört akçe ile müderrislik yapan, Mustafa ve Mehmet Emin kardeşlerden Mustafa, kendi rızasıyla hissesini kardeşi Mehmet Emin'e devretmiştir.

³⁷⁶ VAD.No.1067, vr.62a.

³⁷⁷ VAD.No.1067, vr.63b.

³⁷⁸ VAD.No.1073, vr.25b.

³⁷⁹ VAD.No.1056, vr.71b.

³⁸⁰ VAD.No.1056, vr.73b.

³⁸¹ VAD.No.1057, vr.65b.

Köhne/Bedriye Medresesi'ne müderris atamaları XIX. ve XX. yüzyılda da devam etmiştir. C 1221 (Ağustos-Eylül 1806)'da³⁸² dört akçe ile müderrislik, Mehmet Emin'in çocuksuz ölmesi üzerine, imtihanla Abdullah Nuri getirilmiştir. Ayrıca, *Cedit Şahsiyet Defteri* kaydında, 12 C 1221 (28 Ağustos 1806)'da ve 12 Ca 1229 (02 Mayıs 1814) tarihlerinde dört akçe ile müderrisliğin Abdullah Nuri'de olduğu ile 04 L 1331 (06 Eylül 1913)'te³⁸³ de mütevellî Hasan'ın ölmesi üzerine oğlu İbrahim'in müderrisliğe getirildiğinden bahsedilmektedir.

4.1.2.2. Vakıf Görevlilerinden Mütevellî Atamaları

Köhne / Bedriye Medresesi ilgili Hurufât Defteri'ne kaydedilen ilk mütevellî ataması ile ilgili belgenin tarihi, 01 M 1122 (13 Mart 1709)'dur³⁸⁴. Buna göre, Köhne Medresesi'nin bir akçe ile mütevellîsi Abdülkerim'in be-ratı yenilenmiştir. 01 B 1124 (4 Ağustos 1712)'de³⁸⁵ bir akçe ile mütevellî Abdülkerim'in ölmesi üzerine bu görev, Ali'ye verilmiştir. 01 Ş 1131 (19 Haziran 1719)'da³⁸⁶ bir akçe ile mütevellî Ali'nin ferağatından bu görevi am-cası Mustafa'ya devretmiştir. N 1137 (Mayıs-Haziran 1725)'te³⁸⁷ bir akçe ile mütevellîlik, Mustafa'nın ölmesi üzerine yerine Mehmet görevlendirilmiştir. M 1140 (Ağustos-Eylül 1727)'de³⁸⁸ bir akçe ile mütevellîlik, Mehmet'in ölmesi üzerine Ali'ye tevdi edilmiştir.

Köhne/Bedriye Medresesi'ne mütevellî atamaları düzenli olarak yapılmıştır. N 1160 (Eylül-Ekim 1747)'de³⁸⁹ bir akçe ile mütevellîlik, Mustafa'nın ölmesi üzerine Mehmet'e verilmiştir. Ca 1164 (Mart-Nisan 1751)'de³⁹⁰ bir akçe ile mütevellîlik, Mehmet'in ölmesi üzerine yerine Ali görevlendirilmiştir. N 1171 (Mayıs-Haziran 1758)'de³⁹¹ bir akçe ile mütevellî, Ali'nin ölmesi üzerine bu göreve Abdülkerim ve Mehmet getirilmiştir. Z 1180 (Nisan-Ma-

³⁸² VAD.No.532, vr.68b. Bu kayıta müderrislik görevinin imtihan ile verildiğinden bahsedilmektedir.

³⁸³ VAD.No.150, s.364, Sno. 5697.

³⁸⁴ VAD.No.1067, vr.61b.

³⁸⁵ VAD.No.1067, vr.62a.

³⁸⁶ VAD.No.1067, vr.64b.

³⁸⁷ VAD.No.1137, vr.22a.

³⁸⁸ VAD.No.1143, vr.32b.

³⁸⁹ VAD.No.1055, vr.10a. Bu kayıttan önceki kayıta, mütevellî olarak Ali'nin görev yaptığı belirtiliyordu. Ancak bu kayıta mütevellîliğin Mustafa'dan Mehmet'e geçtiği kayıtlıdır. Bu durumda Ali'nin akıbeti belli değildir.

³⁹⁰ VAD.No.1055, vr.11b.

³⁹¹ VAD.No.1056, vr.73b.

yıs 1767)'de ³⁹² bir akçe ile mütevellilik yapan, Abdülkerim ve Mehmet kardeşlerden Mehmet'in ölmesi üzerine hissesi oğulları Mustafa ve Osman'a verilmiştir. S 1190 (Mart-Nisan 1776)'da³⁹³ bir akçe ile yarım hisse müteveli, Abdülkerim'in çocuksuz ölmesi üzerine bu göreve Şeyh Osman atanmıştır. M 1191 (Şubat-Mart 1777)'de³⁹⁴ yarım akçe ile yarım hisse müteveli, Mustafa ve Osman kardeşlerin beratı yenilenmiştir. B 1191 (Ağustos-Eylül 1777)'de³⁹⁵ yarım akçe ile yarım hisse müteveli, Abdülkerim'in ölmesi üzerine oğulları Ali ve Hamza'nın var olmasına karşın Osman'ın; Abdülkerim, çocuksuz öldü diyerek, bu görevi haksızlıkla kendi üzerine berat ettirmesi üzerine, bu husus kadıya bildirilmiş, kadı da bu durumu düzelterek görevi Ali ve Hamza kardeşlere vermiştir.

Köhne/Bedriye Medresesi'ne müteveli atamaları XIX. ve XX. yüzyılda da devam etmiştir. L 1207 (Mayıs-Haziran 1793)'te³⁹⁶ yarım akçe ile dörtte bir hisse mütevellilik, Mustafa'nın ölmesi üzerine oğulları Ali, Ahmet ve Hasan'a verilmiştir. Aynı tarihte yarım akçe ile yarım hisse mütevellilik, Ali ve Hamza kardeşlerin ferağatinden dörtte bir hisse müteveli olan Osman'a verilmiştir. Yine aynı tarihli kayıta, yarım akçe ile dörtte bir hisse mütevellilik, Ali, Ahmet ve Hasan'da iken fevtlerinden dörtte bir hisse müteveli olan Osman'a verilmiştir. B 1229 (Haziran-Temmuz 1814)'te³⁹⁷ yarım akçe ile yarım hisse mütevellilik, Osman'ın ölmesi üzerine oğulları Mustafa ve Abdullah kardeşlere verilmiştir. L 1229 (Eylül-Ekim 1814)'te yarım akçe ile yarım hisse mütevellilik, Mustafa ve Abdullah kardeşlerde iken Mustafa'nın çocuksuz ölmesi üzerine dörtte bir olan hissesi, kardeşi Abdullah'a verilmiştir. Aynı tarihte dörtte bir akçe ile dörtte bir hisse müteveli olan Abdullah'ın beratını kaybetmesi üzerine kendisine yeniden berat verilmiştir. Yine aynı tarihli kayıta, dört akçe ile müderris Abdullah Nuri, beratını kaybettiği için kendisine yeniden berat verilmiştir³⁹⁸. Ayrıca, *Cedit Şahsiyet Defteri*'nde, 04 L 1331 (06 Eylül 1913)'te³⁹⁹ müteveli Hasan'ın

³⁹² VAD.No.1057, vr.68a.

³⁹³ VAD.No.1064, vr.32a.

³⁹⁴ VAD.No.1063, vr.33b.

³⁹⁵ VAD.No.1064, vr.34a.

³⁹⁶ VAD.No.530, vr.77a.

³⁹⁷ VAD.No.534, vr.49b.

³⁹⁸ VAD.No.534, vr.50a.

³⁹⁹ VAD.No.150, s.364, Sno. 5697.

ölmesi üzerine oğlu İbrahim'in müderrisliğe getirildiğinden bahsedilmektedir. Medrese özel idare tarafından müderris Kadızade İbrahim Efendi'nin oğullarına satılmış olup, halen Kadıoğullarının mülkündedir.

Tablo 8: Köhne/Bedriye (Kadıoğlu) Medresesi'nde Görev Yapan Müderris ve Mütevelliler Listesi					
Müderrisler	Tarih	Ücret	Mütevelliler	Tarih	Ücret
			Abdülkerim	01 S 1122	1 Akçe
			Abdülkerim -Ali	01 B 1124	1 Akçe
Ali-Ahmet	01 N 1124	4 Akçe	Ali-Mustafa	01 Ş 1131	1 Akçe
Ahmet	01 S 1130	4 Akçe	Mustafa- Mehmet	N 1137	1 Akçe
Ahmet- Mehmet	Ca 1145	4 Akçe	Mehmet-Ali	M 1140	1 Akçe
Mehmet- Mehmet	Za 1169	4 Akçe	Mustafa- Mehmet	N 1160	1 Akçe
Mehmet-Mustafa, Mehmet Emin	M 1172	4 Akçe	Mehmet-Ali	Ca 1164	1 Akçe
Mustafa- Mehmet Emin	01 C 1176	4 Akçe	Ali-Abdülkerim(1/4), Mehmet(1/4)	N 1171	1 Akçe
Mehmet Emin- Abdullah Nuri	C 1221	4 Akçe	Mehmet(1/4)- Mustafa(1/8), Osman(1/8)	Z 1180	
Abdullah Nuri	L 1229	4 Akçe	Abdülkerim(1/4)- Osman(1/4)	S 1190	
Hasan-İbrahim	L 1331	4 Akçe	Mustafa(1/8), Osman(1/8)	M 1191	
			Abdülkerim(1/4)- Osman- Ali(1/8), Hazma(1/8)	B 1191	
			Mustafa(1/4)- Ali(1/24) Ahmet(1/24), Hasan(1/24)	L 1207	
			Ali(1/8), Hazma(1/8)- Osman(3/8)	L 1207	
			Ali(1/24), Ahmet(1/24), Hasan(1/24)- Osman(1/2)	L 1207	

			Osman(1/2)- Mustafa(1/4) ve Abdullah(1/4)	B 1229	
			Abdullah(1/4)	L 1229	
			Mustafa(1/4)- Abdullah(1/2)	L 1229	

4.1.3. Mercaniye Medresesi

Mercaniye Medresesi hakkında Hurufât Defteri kayıtlarındaki ilk ve tek belgenin tarihi Ra 1114 (Temmuz-Ağustos 1702)'dir⁴⁰⁰. Buna göre, Mercaniye Medresesi'nde mutasarrıf İsmail'in ölmesi üzerine bu görevin Recep'e verildiği zikredilmektedir.

4.1.4. Molla Bali Medresesi

Molla Bali Medresesi hakkında Hurufât Defteri kayıtlarındaki ilk ve tek belgenin tarihi B 1116 (Ekim-Kasım 1704)'tür⁴⁰¹. Zikredilen kayda göre Molla Bali Medresesi'nde bir akçe ile muallim Ali'nin kendi rızasıyla bu görevi oğlu Abdurrahman'a devrettiğinden bahsedilmektedir.

4.1.5. Seyfiye Medresesi

Seyfiye Medresesi, KONYALI'ya göre, I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) zamanı devlet adamlarından Seyfeddin Ayba tarafından, yaptırılmıştır⁴⁰². XIII. yüzyıl başlarında Meydan Mahallesi'nde bulunan bu medresenin vakıfları defterlere kaydedilmiştir⁴⁰³. Medreseye vakfedilmiş mülkler 1522-1523 tarihli, 455 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde⁴⁰⁴ yer almaktadır. Medreseye yapılan müderris ve diğer vakıf görevlileri atamaları aşağıda verilecektir.

⁴⁰⁰ VAD.No.1134, vr.93a.

⁴⁰¹ VAD.No.1067, vr.60a.

⁴⁰² Konyalı, *Aksaray*, I, s.1329-1334.

⁴⁰³ DAGM, *387 Numaralı*, s.136; Yörük, *Aksaray*, s.257'den naklen TK, 564, s.74b; 565, s.181b; 584, s.80b. Muzafferiyeye Medresesi, bu medreseye ilhak olmuştur. Aynı yerde Yörük, bu medresenin faaliyetini 1630'a kadar sürdürdüğünü ifade etmektedir. Ancak mevcut belgeler bu medresenin varlığını XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürdürdüğünü göstermektedir.

⁴⁰⁴ BOA.TT.d. 455, s. 619.

Fotoğraf 19: 1960'lı yıllarda Seyfiye Medresesi (KONYALI Kütüphanesi Arşivinden).

4.1.5.1. Müderris, Mütevellî ve Diğer Vakıf Görevlileri Atamaları

Seyfiye Medresesi ilgili kaydedilen ilk müderris ataması BOA kayıtlarındadır. 1090 (1679-1680)⁴⁰⁵ tarihli vakıf tevliyet kaydı defterine göre, Seyfiye Medresesi Vakfı'nın mütevelliliği ve medresenin müderrisliği Mehmet'e verilmiştir. Başta bu kayıt olmak üzere, diğer Hurufât Defteri kayıtlarında da müderrislik, mütevellilik ve diğer vakıf görevlerinin, aynı kişiler üzerinde toplandığı görülmektedir. Bundan dolayı kayıtlar, bütün olarak ele alınacaktır.

Seyfiye Medresesi ilgili Hurufât Defteri'ne kaydedilen ilk belgenin tarihi, Ra 1110 (Eylül-Ekim 1698)'dir⁴⁰⁶. Buna göre, Seyfiye Medresesi'nin boş mütevellilik kadrosuna bir akçe ile İbrahim getirilmiştir. Za 1111 (Nisan-Mayıs 1700)'de⁴⁰⁷ Meydan Mahallesi'nde medresenin mescidinin bir akçe ile mütevellisi İbrahim, kendi rızasıyla bu görevi Mehmet'e devretmiştir. Bu kayıtla, medreseye ait bir de mescidin olduğunu görülmektedir. Ancak, bu mescide yapılan imam atamasının konuyla ilgisi nedir sorusunun cevabı, biraz sonra zikredilecek satırlarda gizlidir. 01 Z 1115 (06 Nisan

⁴⁰⁵ BOA.EV.d.GNo.17608, vr.2a, 2b.

⁴⁰⁶ VAD.No.1140, vr.22a.

⁴⁰⁷ VAD.No.1134, vr.92a.

1704)'te⁴⁰⁸ mescidin imamı ve medresenin müderrisi İsmail'in beratının yenilendiğinin zikredildiği kayıt yukardaki sorunun cevabı olmalıdır. Bu belge, Seyfiye Medresesi'nde müderrislik yapan kişilerin, aynı zamanda medresenin mescidinde imamlık yaptığını da göstermektedir. Bu durumda, Seyfiye Medresesi'nde müderrislik yapan kişi, hem medrese vakfının mütevelliliğini hem de medrese mescidinin imamlığını yapmaktadır. Bundan dolayı, aşağıdaki kayıtların incelenmesi sırasında, bu hususlar, göz önünde bulundurulursa faydalı olacaktır.

Seyfiye Medresesi'ne müderris ve müteveli atamaları düzenli olarak yapılmıştır. 01 L 1134 (15 Temmuz 1722)⁴⁰⁹ tarihinde müderris İsmail'in, ölmesi üzerine bu göreve, oğlu Mehmet atanmıştır. 01 M 1135 (12 Ekim 1722)'de⁴¹⁰ müderrislik, İsmail'in ölmesi üzerine oğulları Mehmet ve İbrahim'e verilmiştir. 01 M 1135 (12 Ekim 1722)'de⁴¹¹ müderris Mehmet, kendi rızasıyla bu görevi, Yusuf'a devretmiştir. 01 Z 1135 (02 Eylül 1723)'te⁴¹² medresenin tevliyeti, İbrahim ve Mehmet'e verilmiştir. M 1141 (Ağustos-Eylül 1728)⁴¹³ medresenin müderrisi ve mütevellisi İbrahim, beratını kaybettiğinden kendisine yeniden berat tevdi edilmiştir.

Seyfiye Medresesi'ne yapılan mütevelliliğin dışında vakıf görevlisi ataması hakkında tek kayıt bulunduğundan, o belgenin burada zikredilmesi uygun görülmüştür. Za 1143 (Mayıs-Haziran 1731)'de⁴¹⁴ ferraşlık görevini, babası İsmail'in ölümünden sonra devralan Mehmet, rızasıyla Yusuf'a devretmiş, ama İbrahim, bu duruma karşı gelerek bu görevi, kendi üzerine berat ettirmiştir. Ancak bu konu, Yusuf tarafından kadıya bildirilmiş, kadı da bu görevi yeniden Yusuf'a vermiştir.

Seyfiye Medresesi'ne müderris ve müteveli atamaları düzenli bir şekilde devam etmiştir. Ra 1160 (Mart-Nisan 1747)'de⁴¹⁵ müderris Yusuf'un ölmesi ile bu göreve oğulları Abdullah, Mustafa ve İsmail atanmıştır. Za 1160

⁴⁰⁸ VAD.No.1067, vr.59b.

⁴⁰⁹ VAD.No.1067, vr.66a.

⁴¹⁰ VAD.No.1067, vr.66b.

⁴¹¹ VAD.No.1067, vr.66b.

⁴¹² VAD.No.1067, vr.73a.

⁴¹³ VAD.No.1144, vr.23b.

⁴¹⁴ VAD.No.1073, vr.24a.

⁴¹⁵ VAD.No.1055, vr.10a.

(Kasım-Aralık 1747)'de⁴¹⁶ kardeşleri ile ortaklaşa müderris Mustafa'nın ölmesi üzerine bu göreve diğer kardeşi Yusuf getirilmiştir. Za 1163 (Ekim 1750)'de⁴¹⁷ kardeşleri ile ortaklaşa müderris Abdullah'ın ölmesi üzerine hissesi kardeşleri İsmail ve Yusuf'a verilmiştir.

S 1170 (Ekim-Kasım 1756)'da⁴¹⁸ müderris Yusuf'un berata yenilenmiştir. S 1172 (Ekim-Kasım 1758)⁴¹⁹ muayyene ile yarı hisse müderris Mehmet'in ölmesi üzerine yerine Yakup görevlendirilmiştir. C 1178 (Kasım-Aralık 1764)'de dörtte bir hisse müderris Yusuf'un çocuksuz ölmesi üzerine bu görev, yarı hisse müderris Yakup'a verilmiştir. 28 S 1180 (05 Ağustos 1766)'da⁴²⁰ dörtte üç hisse müderris Yakup'un çocuksuz ölümü üzerine bu göreve, Mehmet Emin atanmıştır. Ca 1188 (Temmuz-Ağustos 1774)'de⁴²¹ bir akçe ile müteveli Ali, mecnun olduğundan bu görev, kardeşleri Mehmet, Mustafa ve İsmail'e verilmiştir. Z 1189 (Ocak-Şubat 1776)'da⁴²² dörtte bir hisse müderris İsmail'in ölmesi üzerine bu görev, oğulları Mehmet, Osman ve Yusuf'a verilmiştir. S 1190 (Mart-Nisan 1776)'da⁴²³ dörtte bir hisse müderris İsmail'in çocuksuz ölmesi üzerine yerine görev Mustafa Pınarî getirilmiştir.

Seyfiye Medresesi'ne müderris ve müteveli atamaları XVIII. ve XIX. yüzyılda da devam etmiştir. 09 Ra 1190 (28 Nisan 1776)⁴²⁴ tarihinde dörtte bir hisse müderris İsmail'in çocuksuz ölmesi üzerine bu görev, Mustafa Pınarî'ye verilmiş, ancak, İsmail'in oğlu Osman, bu olayı kadıya götürmüş, kadı da bu durumu İstanbul'a havale etmiş, yapılan araştırmada, Mustafa Pınarî'nin yalan söylediği ve İsmail'in çocuğunun olduğu tespit edildiğinden bu görev, İsmail'in oğullarına iade edilmiştir. L 1190 (Kasım-Aralık

⁴¹⁶ VAD.No.1055, vr.10b.

⁴¹⁷ VAD.No.1055, vr.11a.

⁴¹⁸ VAD.No.1056, vr.71b.

⁴¹⁹ VAD.No.1056, vr.74b. Bu tarihten önce yarı hisse müderris ve müteveli İbrahim'in öldüğü yerine muhtemelen oğlu, Mehmet'in getirildiği anlaşılmaktadır.

⁴²⁰ VAD.No.1057, vr.68a.

⁴²¹ VAD.No.1059, vr.72b.

⁴²² VAD.No.1064, vr.32a.

⁴²³ VAD.No.1064, vr.32b.

⁴²⁴ VAD.No.1064, vr.32b. Bazı kişiler hakları olmadığı halde boşluktan faydalanarak bazı görevleri kendi üzerlerine berat ettirmişler ve bu şekilde geçimlerini sağlamışlardır. Bunun karşılığında bu kişilerin herhangi bir şekilde cezalandırılıp cezalandırılmadığı bilgisi mevcut değildir.

1776)'da⁴²⁵ 12'de bir hisse müderris Osman'ın çocuksuz ölmesi üzerine bu göreve, kardeşi Yusuf getirilmiştir. Za 1191 (Aralık 1777)'de⁴²⁶ bir akçe ile müteveli Mehmet, Mustafa ve İsmail kardeşlerden Mehmet ve Mustafa'nın ölmesi üzerine hisseleri kardeşi İsmail'e verilmiştir. S 1201(Kasım-Aralık 1786'da⁴²⁷ dörtte üç hisse müderris Mehmet Emin'in, 20 sene-den beri Aksaray'da olmayıp İstanbul'da müderrislik yapmasından dolayı bu görev, Abdullah Nuri'ye verilmiştir. R 1214 (Eylül 1799)'da⁴²⁸ bir akçe ile müteveli İsmail'in kendi rızasıyla ferağatinden bu görevi, Abdullah'a devretmiştir. 23 Ra 1216 (02 Temmuz 1804)'te⁴²⁹ bir akçe ile müteveli Abdullah Nuri'nin öldürülmesi üzerine bu görev, oğlu Mehmet'e Şemseddin'e tevdi edilmiştir. Ca 1231 (Mart-Nisan 1816)'da⁴³⁰ bir akçe ile müteveli Abdullah'ın çocuksuz ölmesi üzerine bu görev, Köy Şeyhi Abdülkadir'e verilmiştir. Ş 1233 (Haziran-Temmuz 1818)'de⁴³¹ bir akçe ile mütevellisi olan Köy Şeyhi Abdülkadir'in çocuksuz ölmesi üzerine bu görevin Mehmet Emin'e verildiğinden bahsedilmektedir.

Hurufât Defteri kayıtlarından sonra BOA kayıtlarındaki 21 R 1258 (01 Haziran 1842)⁴³² tarihli muhasebe kaydına göre, tevliyet görevi, Mehmet Şemseddin ve Hasan Şükrü'ye verilmiştir. 10 Ra 1262 (08 Mart 1846) tarihli vakıf varidat mahsubat kayıtlarında da Seyfiye Medresesi Vakfı'ndan bahsedilmektedir⁴³³.

Tablo 9: Seyfiye Medresesi'nde Görev Yapan Müderris ve Müteveli Listesi					
Müderrisler	Tarih	Ücret	Mütevelliler	Tarih	Ücret
Mehmet	1090	1 Akçe	Mehmet	1090	1 Akçe

⁴²⁵ VAD.No.1064, vr.33a.

⁴²⁶ VAD.No.1064, vr.34a.

⁴²⁷ VAD.No.1060, vr.58b.

⁴²⁸ VAD.No.531, vr.49a.

⁴²⁹ VAD.No.532, vr.68a. Bu kişinin neden öldürüldüğü belirtilmemektedir.

⁴³⁰ VAD.No.534, vr.51a. Köy Şeyh'in ne gibi işler yaptığı hakkında bilgi mevcut değildir. Ancak, bu kişinin görevi, muhtemelen Seyfiye Medresesi'nin köylerdeki vakıflarının idaresini sağlamak olmalıdır. Bu medresenin köylerdeki vakıfları, 1522-1523 tarihli, 455 numaralı *Tapu Tahrir Defteri*'nde zikredilmektedir.

⁴³¹ VAD.No.534, vr.52a.

⁴³² BOA.EV.d.GNo.11855, vr.6.

⁴³³ BOA.EV.d.GNo.9580, vr.177a.

			İbrahim	Ra 1110	1 Akçe
			İbrahim-Mehmet	Za 1111	1 Akçe
İsmail	01 Z 1115	1 Akçe			
İsmail- Mehmet(1/2)	01 L 1134				
İsmail- Mehmet(1/2) ve İbrahim(1/2)	01 M 1135				
Mehmet(1/2) -Yusuf(1/2)	01 M 1135		İsmail- Mehmet(1/2) ve İbrahim(1/2)	01 Z 1135	
İbrahim(1/2)	M 1141		İbrahim(1/2)	M 1141	
Yusuf(1/2)	Za 1143		İbrahim(1/2)	Ş 1144	
Yusuf(1/2)- Abdullah(1/6), Mustafa(1/6), İsmail(1/6)	Ra 1160				
Mustafa(1/6)- Yusuf(1/6)	Za 1160				
Abdullah(1/6)- Yusuf(1/4) ve İsmail(1/4)	Za 1163				
Yusuf(1/4)	S 1170				
Mehmet(1/2)- Yakup(1/2)	S 1172				
Yusuf(1/4)- Yakup(3/4)	C 1178				
Yakup(3/4)- Mehmet Emin(3/4)	S 1180		Ali- Mehmet, Mustafa, İsmail	Ca 1188	1 Akçe
İsmail(1/4)- Mehmet(1/12), Os- man(1/12) Yusuf(1/12)	Z 1189		Mehmet, Mustafa- İsmail	Za 1191	1 Akçe
İsmail(1/4)- Mustafa Pinari(1/4)	S 1190		İsmail- Abdullah	R 1214	1 Akçe
Mustafa Pinari (1/4) Mehmet(1/12), Osman(1/12) Yusuf(1/12)	09 Ra 1190		Abdullah- Abdülkadir	Ca 1231	1 Akçe
Mehmet(1/12), Os- man(1/12) Yusuf(1/6)	L 1190		Abdülkadir- Mehmet Emin	Ş 1233	

Mehmet Emin(3/4)- Abdullah, Nuri (3/4)	S 1201				
Abdullah Nuri (3/4)- Mehmet, Şemseddin	23 Ra 1216				
Mehmet Şemsed- din-Hasan, Şükrü	21 R 1258				

Fotoğraf 20: Seyfiye Medresesi'nin günümüzdeki durumu (M. Fırat GÜL Arşivinden).

Fotoğraf 21: Seyfiye Medresesi'nin günümüzdeki durumu (M. Fırat GÜL Arşivinden).

4.1.6. Seyyid Ahmet Medresesi

Bölcek Mahallesi'nde bulunan Seyyid Ahmet Medresesi, Seyyid Ahmet tarafından XVIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Çünkü bu medreseyle ilgili ilk belgenin tarihi, 01 B 1132 (09 Mayıs 1720)⁴³⁴ olarak belirlenmiştir. Zikredilen kayda göre, Seyyid Ahmet tarafından inşa edilmiş olan medreseye Ali'nin müderris ve mütevellî olarak beratsız görevlendirildiğinden bahsedilmiştir. Za 1142 (Mayıs-Haziran 1730)'da⁴³⁵ medresenin müderrisi ve vakfın mütevellîsi olan Ali, Nevşehir'e gideceğinden bu görevleri rızasıyla Mehmet'e devretmiştir. L 1143 (Nisan-Mayıs 1731)'de⁴³⁶ müderris ve mütevellî Mehmet'in beratı yenilenmiştir. Bu kayıtlardan başka medreseyle ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

4.1.7. Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'ası

Hurufât Defterleri'nde Sebil Mahallesi'nde olduğu kaydedilen Yılanlı Medresesi'nin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemektedir. KONYA-LI'ya göre Ervah Mezarlığı'nın yakınlarında yaptırılmıştır⁴³⁷. Yılanlı, Mâriye, Yılandık ve Ebubekir Buk'ası⁴³⁸ olarak da bilinen bu medresenin vakıfları defterlere kaydedilmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'de, bu medreseden Yılandık Medresesidiye söz ederek harap bir bina olduğunu kaydetmektedir⁴³⁹.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus, Hurufât Defteri kayıtlarında, Yılanlı Medresesi olarak zikredilen medresenin bir diğer isminin de Ebubekir Buk'ası olarak kaydedilmesidir. Bu bilgi, Yılanlı Medresesi ile I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) döneminde, Kayseri Subaşı Seyfeddin Ebubekir tarafından yaptırılan⁴⁴⁰ ve vakıf defterlerinde zikredilen Ebubekir Medresesi⁴⁴¹ arasında bağlantı olup olmadığı ihtimalini gündeme getirmektedir. Bu ihtimalden yola çıkarak bu hususta bir yorum yapılacaktır.

⁴³⁴ VAD.No.1067, vr.65a.

⁴³⁵ VAD.No.1073, vr.24a.

⁴³⁶ VAD.No.1073, vr.24a.

⁴³⁷ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1326-1327.

⁴³⁸ Mehmet İpsirli, "Buk'a", *DİA*, VI, s. 386. Memluk kültürünün etkisi ile "buk'a" adıyla medreseye hazırlık niteliğinde eğitim yapan kurumlar bulunmaktadır. Araştırmacılara göre aşağı dereceli medreselere buk'a denilmektedir. Büyük ihtimalle medrese ile sıbyân mektebi arasında eğitim yapan bir kuruluştur.

⁴³⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, III, s.193.

⁴⁴⁰ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1321-1322.

⁴⁴¹ Yörük, *Aksaray*, s.256-257'den naklen *TK*, 564, s.74a; 565, s.179a; 584, s.80a.

olursa, Yılanlı Medresesi ile ilgili herhangi bir kaydın vakıf defterlerinde olmadığı görülür. En son vakıf defterinin 1584'te Sultan III. Murat (1574-1595) zamanında tutulduğu, Evliya Çelebi'nin de Aksaray'a seyahatini XVI. yüzyılın ortalarında yaptığı, göz önüne alınırsa⁴⁴²; yeni inşa edilmiş olan bir yapının, deprem hariç, kerpiçten yapılmış olsa bile, yaklaşık 100 yıl içinde harap olması düşünülemeyeceğinden; Yılanlı Medresesi'nin, ismi zikredilen Ebubekriye Medresesi olma ihtimali kuvvetlenmektedir. Kaldı ki Yılanlı Medresesi'nin, bir diğer isminin de Ebubekir Buk'ası olması, Yılanlı Medresesi'nin Ebubekriye Medresesi olma ihtimalini, sanıdan öteye taşıyarak sağlam bir delil haline getirmektedir. Bu durumda Ebubekriye Medresesi, daha sonraki zamanlarda Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'ası olarak isimlendirilmiş, vakıfları da Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'asına ilhak edilmiş olmalıdır. Ancak, mevcut belge olmadığı için bu düşünce, güçlü bir iddiadan öteye geçememektedir. Bu açıklamalardan sonra medreseye yapılan müderris ve diğer vakıf görevlileri atamaları aşağıda verilecektir.

4.1.7.1. Müderris, Mütevellî ve Diğer Vakıf Görevlileri Atamaları

Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'ası ile ilgili kaydedilen ilk atama mütevellî ataması olup BOA kayıtlarındadır. 1090 (1679-1680)⁴⁴³ tarihli, vakıf tevliyet kaydına göre, Yılanlı Medresesi Vakfı'nın mütevellîliğine Mehmet atanmıştır. Bu ve bunun devamındaki üç kayıttan sonra müderrislik, mütevellîlik ve diğer vakıf görevlerinin, aynı kişiler üzerinde toplandığı görülmektedir. Bundan dolayı kayıtlar, tasnife gidilmeksizin, bütün olarak ele alınmıştır.

Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'ası ile ilgili Hurufât Defteri kayıtlarındaki ilk belgede mütevellî atamasıyla ilgili olup L 1105 (Mayıs-Haziran 1694)⁴⁴⁴ tarihlidir. Belgede zikredilen kayda göre, Yılanlı Medresesi'ndeki boş mütevellîlik kadrosuna Ali atanmıştır. 01 Z 1124 (30 Aralık 1712)'de⁴⁴⁵ medresenin bir akçe ile mütevellîsi ve nazırı Mısrî Mustafa, beratını kaybettği için kendisine yeniden berat verilmiştir. Bu kayıt, mütevellîlik yapan

⁴⁴² Yılanlı Medresesi'nin vakıf defterlerinde kaydının olmaması, daha sonraki bir zamanda inşa edildiğini göstermektedir. Bu inşa tarihi ise en az 1584 olabilir. Çünkü son vakıf tahriri bu yılda yapılmıştır.

⁴⁴³ BOA.EV.d.GNo.17608, vr. 2b.

⁴⁴⁴ VAD.No.1134, vr.93b.

⁴⁴⁵ VAD.No.1067, vr.62a.

Şeyh Mustafa Mısırî'nin aynı zamanda vakfın nazırı olduğunu göstermektedir. Ra 1129 (Şubat-Mart 1717)'de⁴⁴⁶ medresenin mütevellisi Şeyh Mustafa Mısırî kendi rızası ile yerini oğulları Seyyid İbrahim ve Seyyid Mehmet'e bırakmıştır.

Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'ası'na yapılan müderris, müteveli ve diğer vakıf görevlisi atamalarının bu kayıttan sonra, aynı kişiler üzerinde toplandığı görülmektedir. B 1159 (Temmuz-Ağustos 1746)'da⁴⁴⁷ medresenin yarımşar akçe ile müderrisliğine ve tevliyetine, Abdurrahman'ın ölümü üzerine Cafer getirilmiştir. C 1163 (Mayıs-Haziran 1750)'da⁴⁴⁸ yarımşar akçe ile müderris ve müteveli Cafer'in ölmesi üzerine yerine Osman görevlendirilmiştir. C 1203 (Şubat-Mart 1789)'da⁴⁴⁹ yarımşar akçe ile ders müderrisi ve müteveli Osman'ın ölmesi üzerine bu görevler, oğlu Mehmet'e verilmiştir.

Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'ası'na atamalar, XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Hurufât Defterleri'nden sonra BOA'daki 21 R 1258 (01 Haziran 1842)⁴⁵⁰ tarihli muhasebe kaydında yarım akçeyle müderrislik ve mütevellilik görevleri Mehmet'e verilmiştir. 11 L 1259 (04 Kasım 1843)⁴⁵¹ ve 10 Ra 1262 (08 Mart 1846)⁴⁵² tarihli vakıf varidat mahsubat kayıtlarında, Yılanlı Medresesi Vakfı'ndan bahsedilmektedir.

Bundan sonra şimdilik herhangi bir belgeye rastlanmamış olduğuna bakılırsa, XIX. yüzyıl sonlarında bu medresenin kapandığı söylenebilir.

Tablo 10: Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk'ası'nda Görev Yapan Müderris, Müteveli ve Diğer Vakıf Görevlileri Listesi					
Müderrisler	Tarih	Ücret	Mütevelliler	Tarih	Ücret
Mehmet	1090		Mehmet	1090	
			Ali	Le 1105	

⁴⁴⁶ VAD.No.1067, vr.63b.

⁴⁴⁷ VAD.No.1055, vr.9b.

⁴⁴⁸ VAD.No.1055, vr.11a.

⁴⁴⁹ VAD.No.530, vr.76b.

⁴⁵⁰ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.4.

⁴⁵¹ BOA.EV.d.GNo.9580, 174a.

⁴⁵² BOA.EV.d.GNo.9580, vr.179b.

			Mısrî Mustafa	01 Z 1124	1 Akçe
			Mısrî Mustafa- İbrahim ve Mehmet	Ra 1129	
(Ali) Abdurrahman- Cafer	B 1159	0,5 Akçe	(Ali) Abdurrahman- Cafer	B 1159	0,5 Akçe
Osman	C 1163	0,5 Akçe	Osman	C 1163	0,5 Akçe
Mehmet	C 1203	0,5 Akçe	Mehmet	C 1203	0,5 Akçe
Mehmet	21 R 1258	0,5 Akçe	Mehmet	21 R 1258	0,5 Akçe

4.1.8. Zinciriye Medresesi

Zincirli Mahallesi'nde bulunan Zinciriye Medresesi'nden, *Hurufât Defterleri*'nde Zincirli, Zincirli-Kapu, İncirli ve Zinciriye diye söz edilmektedir. Medresenin, ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı, ihtilaflıdır. Genel itibarıyla medresenin Karamanoğulları zamanında yapıldığına dair kanaat vardır.

Zinciriye Medresesi'nin ne zaman yapıldığına dair görüşlerden ilki, yukarıda Cami-i Kebir konusunda zikredildiği gibi, Evliya Çelebi⁴⁵³ ve SARRE'nin⁴⁵⁴ bahsettikleri, İbrahim Bey Medresesi'nin Zinciriye Medresesi olma ihtimalidir. Ayrıca bu ihtimali destekler nitelikte 1950'li yıllarda ortaya atılan, medresenin İbrahim Bey tarafından inşa ettirildiği tezidir⁴⁵⁵. Ancak bu görüş, Cemaleddin Aksarayî'nin medresenin ilk müderrisi veya ilklerinden birisi olması ve 1388'de vefat etmesinden dolayı doğru değildir⁴⁵⁶. İkinci görüş ise, 1960'lı yıllarda gündeme gelen, Karamanoğulları'ndan Musa Bey'in kardeşi Yahşi Bey (1326-1339) tarafından 1337'de yaptı-

⁴⁵³ Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, s.194. *Seyahatnâme*'de bu medrese hakkında, vakıf tarafından talebe ve dersiamlara aydan aya vazife-i muayyene ile lahmıyye ve şemiyye verildiği, dersiamların ücretsiz ders okuttuğu ve burada ilm-i feraiz öğretiliği kaydedilmektedir.

⁴⁵⁴ Sarre, *Küçük Asya Seyahati*, s. 114. SARRE, bu medreseden İbrahim Bey Medresesi olarak bahsetmektedir. Bu medrese hakkında şunları ifade etmektedir. Aksaray'daki ilgi çekici yapılarından biridir. Tamamen mermerden yapılmış olup plan açısından eski yapıların üslubundadır. Bir koridorla geçilen avlunun ortasında dört büyük niş vardır. Portali dikdörtgen formda geometrik şekillerle bezenmiştir. Nişlerin birinde mavi çini mozaikler, diğerinde ise kutsal bir kişinin lahdi vardır.

⁴⁵⁵ Ernst Diez, Oktay Aslanapa, Mahmut Mesut Koman, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, s. 177.

⁴⁵⁶ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1368.

rıldığı düşüncesidir⁴⁵⁷. Ancak bu görüş de Şikâri'nin Karamannamesi'ndeki kayıtlara göre doğru değildir. Çünkü 1332'den sonra beylikten çekilen Bedreddin İbrahim Bey'den sonra yerine 1332'de Alaeddin Halil Bey geçmiş ve aşağı yukarı 17 yıl beylik yapmıştır⁴⁵⁸. Dolayısıyla Yahşi Bey'in bu tarihlerde bey olmasının imkânı yoktur. 1970'li yıllarda KONYALI'nın savunduğu, bir başka görüşe göre, medresenin girişinde yazılı olan Enfal Suresi'nin 51. ayetinin bir kısmının, ebced hesabına göre, 738 (1337-1338)'e tekbül etmesi ve medresenin bir de vakfiyesinin olmasından dolayı, medrese bu tarihte yapılmıştır. Bu durumda medrese, KONYALI'ya göre Bedreddin Mahmut'un oğlu Şücaeddin Mirza Halil zamanında 1332-33 (1349-50) inşa edilmiştir⁴⁵⁹.

Ancak, buraya kadar zikredilen görüşlerin tek ortak noktası, yukarıda da belirtildiği üzere medresenin, Karamanoğulları döneminde yapıldığıdır. Bu ileri sürülen görüşler, karşılaştırıldığında ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır. Birinci görüşte, medreseyi hem yaptıran hem de inşa ettiren yanlıştır. İkinci görüşte, yaptıranın var olup olmadığı, var ise hangi dönemde yaşadığı ve medreseyi ne zaman yaptırdığı tartışmalıdır. Diğer görüşte ise yaptıranın hangi zaman dilimlerinde beylik yaptığı tartışmalıdır. Ancak var olan bilgiler ışığında oluşan kanaat, net olmasa da medresenin, 1337 veya 1338 tarihinde yaptırılmış olma ihtimalidir. Bunun dışındaki tüm bilgiler, doğrulanmaya muhtaçtır.

Sanat tarihçisi ERDAL bu hususta daha farklı düşünmektedir. Araştırmacıların neredeyse tamamının taçkapıda bulunan “Kim Allah’a dayanırsa, güvenirse” anlamındaki ayet-i kerimenin ebced hesabıyla 1337-38 tarihine yeterince dikkat kesilmediklerini yazan Erdal medresenin inşa edildiği dönemde “Aksaray hangi devletin elinde idi?” diye sormaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Anadolu'nun farklı yerlerinde beylikler ortaya çıkmıştır. Aksaray da bu dönemde önce İlhanlıların ardından 1327-28 yılında Eretnalılar'ın egemenliğine girdiği için anılan tezde Zinciriyeye Medresesi'nin Karamanoğulları tarafından yapıma ihtimalinin

⁴⁵⁷ Albert Gabriel, *Niğde Tarihi*, (Çev. Ahmed Akif Tütenk), Ankara 1962, s. 73.

⁴⁵⁸ Tekindağ, “Karamanlılar”, (Kısaltma: *Karamanlılar*), İA, VI, s. 321.

⁴⁵⁹ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1353.

iyice düşünülmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir⁴⁶⁰. Dünyaca ünlü seyyah İbn Battuta 1331 yılında (ya da 1332'de) yılında Aksaray'ı da ziyaret etmiştir. Aldığı notlarında Aksaray'ın Emir Eretna'nın naibi Şerif Hüseyin'in kontrolünde olduğu yazmaktadır⁴⁶¹. Aksaray, 1366-67 yılında Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey tarafından Karamanoğulları topraklarına katılmıştır⁴⁶².

Zinciriye Medresesi, yerel (tüf) kesme taş ve tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı ve dört eyvanlıdır. Medrese açık avlulu olup kesme taş ve tuğladan yapılmıştır. Dört eyvanlı, sekiz odalı plan şemasına sahiptir. Odalardan ikisi kubbe diğerleri beşik tonoz örtülüdür. Ana kapı doğu eyvanındadır. İki yanında mihrapçıklar yer almaktadır. Üzeri üçgen biçimli ve stalaktitlerle süslüdür. 17.38x13.30 m ölçülerinde olan avlunun üç tarafı revaklıdır. Revak 10 örme ayak üzerinde birbirine bağlanan sekiz kemerden meydana gelmiştir. Üzeri, tuğla ile örülmüş beşik tonoz örtülüdür. Köşelere gelen kısımlarında küçük tuğla kubbeler yer almaktadır. Ana kapının karşısında yer alan batı eyvanı diğer eyvanlardan daha büyük ve zeminden 75 cm daha yüksektedir. Üzeri, sivri beşik tonozla örtülmüştür. Eyvanda büyük bir kapı mevcuttur. Batı eyvanının güneyinde yer alan büyük oda kare planlı ve kubbe ile örtülüdür. Orijinali yıkılmış olan kubbe yeniden yapılmıştır. Tuğla ile örülmüş üzeri taş kaplanmıştır. Odanın kuzeyinde bulunan oda, kuzey duvarının 2.60 m içeri çekilmesiyle daraltılmış ve üzeri elips kubbe ile örtülmüştür. Orijinal olan kubbe tuğla ile örülmüştür. Diğer odalar dikdörtgen planlı olup, üzerleri taş beşik tonoz ile örtülüdür. Giriş eyvanının yanlarında bulunan odalarda birer pencere mevcuttur. Mimari belli olmayan Zinciriye Medresesi'nin portali çok ince bir taş işçiliği ile örgü motifleri, geometrik yıldızlar ve içerisine Besmele, İhlas suresi ve Enfal suresinin 51. ayetiyle bezenerek, Selçuklu cephe portallerinin karakteristiğini yansıtmaktadır. Yüksek duvarları ile dıştan kaleyi andıran görünümüne sahiptir. Duvarların üzerinde taş mazgallar bulunmaktadır. Giriş avlusunun ekseninde sivri kemerli bir taş kapı ile içerisine girilen iki kubbeli dersane bölümü bulunmaktadır. Sivri kemerler ile eyvanlar birbirlerine bağlanmışlardır. Eyvanların üzerinde Selçuklu üslubunda bitkisel motifler

⁴⁶⁰ Zekai Erdal, *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Van 2014, s.212-213.

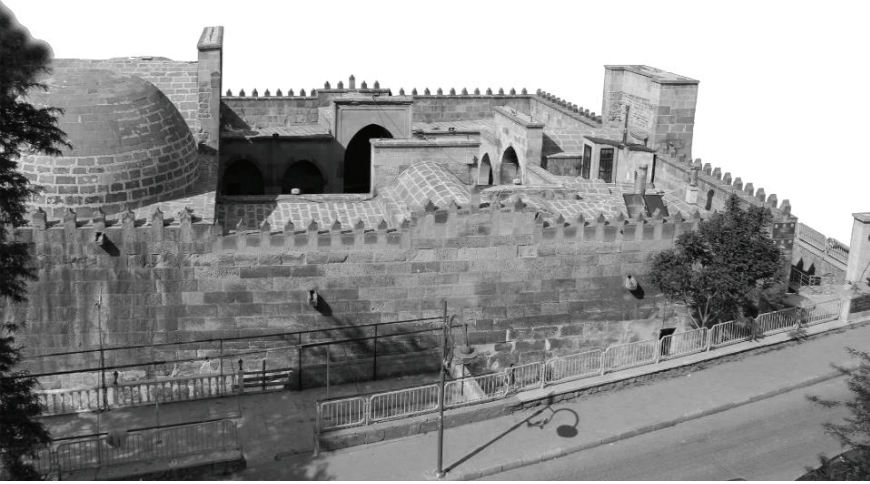
⁴⁶¹ İbn Battuta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), I, İstanbul 2000, s.414.

⁴⁶² Erdal, *Aksaray*, s.213.

bulunmaktadır. Bunlardan mihrap yönündeki eyvanın cephesi geometrik, taş oyma motiflerle bezenmiştir. Ayrıca burada mozaik kakma çinilerin izleri de görülmektedir⁴⁶³.

Fotoğraf 22: Medresenin 1940'lardaki durumu (M. Fırat Gül Arşivinden).

Fotoğraf 23: Zinciriye Medresesi'nin günümüzdeki durumu (M. Fırat Gül Arşivinden).

⁴⁶³ İsmail Çiftçioğlu, *Vakfiyelere ve Tahrir Defterlerine Göre Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001, s.109; Görür, *aynı tez*, s. 115-116.

Cemalî Ailesi'nden⁴⁶⁴ Cemaleddin Aksarayî, Zinciriye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Zinciriye Medresesi'nin vakıfları defterlere kaydedilmiştir⁴⁶⁵. Ayrıca medreseye vakfedilmiş mülkler, 1522-1523 tarihli 455 numaralı *Tapu Tahrir Defteri*'nde⁴⁶⁶ yer almaktadır. Ayrıca 23 N 1041 (13 Nisan 1732)⁴⁶⁷ tarihli şeriye sicili kaydında da Zinciriye Medresesi müderrisi Mustafa'nın Zinciriye Medresesi'nden, Konya'nın Tâcü'l-Vezîr Medresesi'ne nakl olunmasına dair bir kayıta vardır. Bundan sonra aşağıda Zinciriye Medresesi'ne yapılan müderris, müteveli ve diğer vakıf görevlisi atamaları incelenecektir. Ancak, önceki medreselerde olduğu gibi bu medreseye yapılan müderrislik, mütevellilik ve diğer vakıf görevlerinin, aynı kişiler üzerinde toplanması, atama kayıtlarının, tasnife gidilmeksizin, bütün olarak ele alınmasına neden olmuştur.

4.1.8.1. Müderris, Müteveli ve Diğer Vakıf Görevlileri Atamaları

Zinciriye Medresesi ile ilgili BOA'daki atamalara dair ilk belge, 1090 (1679-1680)⁴⁶⁸ tarihli vakıf tevliyet kaydı defterindedir. Buna göre, vakfın mütevelliliğine Mustafa atanmıştır. Bu kayıttan sonra, Zinciriye Medresesi'nin, Anadolu Muhasebe Kalemi'nde vakıfların günlük ve altı aylık masraf miktarlarının belirtildiği; biri tarihsiz⁴⁶⁹ diğeri de 21 Ş 1101 (30 Mayıs 1690)⁴⁷⁰ tarihli olmak üzere iki defterde, kaydı bulunmaktadır. Medrese vakfının gelirleri, iki defterde de 720 akçedir.

Zinciriye Medresesi ile ilgili Hurufât Defterleri'ndeki atamalarla dair, ilk belgenin tarihi ise R 1104 (Aralık 1692-Ocak 1693)'tür⁴⁷¹. Belgede zikredilen kayda göre, Zinciriye Medresesi'nde müteveli Ahmet'in zimmetine para geçirmesinden dolayı bu görev, Mahmut'a tevdi edilmiştir. M 1112 (Hazar-Temmuz 1700)'de⁴⁷² bir akçe ile cabi Ali kendi rızasıyla bu görevi, oğlu

⁴⁶⁴ Cemalî Ailesi için bk. Yusuf Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s.5.

⁴⁶⁵ DAGM, 387 Numaralı, s.135; Yörük, *Aksaray*, s.258-259'dan naklen TK, 564, s.74a; 565, s.178a; 584, s.80a; MC.O.116/1, s.116a.

⁴⁶⁶ BOA.TT.d. 455, s.618, 630.

⁴⁶⁷ KŞS. No. 22/1-5.

⁴⁶⁸ BOA.EV.d. GNo.17608, vr.2a.

⁴⁶⁹ BOA.MAD. 7640, s.6.

⁴⁷⁰ BOA.MAD. 1874, s.2.

⁴⁷¹ VAD.No.1140, vr.20b.

⁴⁷² VAD.No.1134, vr.92b.

Mehmet'e devretmiştir. S 1112 (Temmuz- Ağustos 1700)'de⁴⁷³ mütevellî Mahmut'un terk-i hizmet etmesinden dolayı yerine Ahmet getirilmiştir.

Zinciriye Medresesi ile ilgili BOA kayıtlarındaki, 19 Ra 1146 (30 Ağustos 1733) tarihli başka bir belgede, Saray-ı Atik teberdarlığı emektarlarından Ahmet Efendi'de olan iki akçe ile Öreke-Suyu ve Akhisar karyelerinde yapılan ziraatin salyanelerini toplama görevi, medresenin 25 akçe ile müderrisi ve iki akçe ile tevliyet ve cibayet görevlerini yürüten, Mustafa Mısrî tarafından alınmıştır. Ayrıca, Mustafa Mısrî talebelere ait olan 25 akçelik karye salyanelerini de bir şekilde almış, Ahmet de bu durumun düzeltilmesi için kadıya bir arz sunmuştur⁴⁷⁴. 17 Ca 1146 (26 Ekim 1733) tarihli aynı belgede, 20 seneden daha fazla bir zamandır medresenin müderrisi ve mütevellisi olan Mevlana Ahmet 1128 (1715-1716)'da ölmüş, yerine oğlu Müftizade Mehmet geçmesi gerekirken, Müftizade Mehmet görevleri kendi üzerine berat ettirmek için İstanbul'a gittiği sırada, Mustafa Mısrî daha önce davranarak İstanbul'a gitmiş ve bu görevleri kendine berat ettirmiştir. Bundan dolayı 1128 (1715-1716)'da bu görevler Mustafa Mısrî'nin refinden yeniden Osman'a verilmiş, ancak bu görevler, Osman'a geçmeden Mustafa Mısrî, yeniden bu görevleri yeniden almıştır. S 1145 (Temmuz-Ağustos 1732)'de de Mustafa Mısrî'nin bu görevleri, kendi isteğiyle oğulları Ahmet ve Feyzullah İsmail'e bıraktığına dair, Müftizade Mehmet'in bu durumu kadı'ya bildiren arzı vardır⁴⁷⁵. 04 S 1152 (13 Mayıs 1739)⁴⁷⁶ tarihli başka bir belgede de Hamza'da olan iki üçte bir hissedenden üçte bir hisse müderrislik görevi, ölmesi üzerine oğlu Mustafa'ya verildiğinden bahsedilmektedir.

Zinciriye Medresesi'ne müderris, mütevellî ve vakıf görevlisi atamaları düzenli olarak devam etmiştir. 13 Za 1207 (22 Haziran 1793)'te⁴⁷⁷ tevliyet, Mustafa'nın ölmesi üzerine oğulları Ahmet ve Mehmet'e verilmiştir. 08 M 1211 (14 Temmuz 1796)'da⁴⁷⁸ Mustafa'da olan altıda bir hisse müderrislik görevi, ölümü üzerine Ebu Müslim Şemi'ye tevdi edilmiştir. 09 M 1212 (04

⁴⁷³ VAD.No.1134, vr.92b.

⁴⁷⁴ BOA.C.MF. GNo.5521a.

⁴⁷⁵ BOA.C.MF. GNo.5521b.

⁴⁷⁶ BOA.C.MF. GNo.5664.

⁴⁷⁷ BOA.C.MF. GNo.4126.

⁴⁷⁸ BOA.C.MF. GNo.2031 ve BOA.C.MF. GNo.313'deki kayıtlarda aynı olaydan bahsedilmesine karşın tarihler farklıdır.

Temmuz 1797)'de⁴⁷⁹ Mustafa'da olan altıda bir hisse müderrislik görevine, ölümü üzerine Ebu Müslim Şemi getirilmiştir. 23 Ra 1219 (02 Temmuz 1804)'te⁴⁸⁰ Abdullah Nuri'de olan iki üçte bir hisseden üçte bir ve yarı hissenin altıda bir hisse müderrislik görevine, ölmesi üzerine oğlu Abdurrahman atanmıştır. 29 Ra 1223 (25 Mayıs 1808)'de Mustafa, tevliyet ve cibayet cihetlerini, kendi isteğiyle oğulları Ahmet ve Mehmet'e bırakmış, Ahmet daha sonra da Mehmet hissesini Abdullah'a devretmiş, Ahmet ve Mehmet'in babası Mustafa'nın ölümünden sonra bu kardeşlerden Mehmet, hak iddia ederek Abdullah'a devrettiği hisseyi tekrar almak istemiş, ancak bu durum ehl-i vukufun şهادetleriyle önlenerek hisse Abdullah'a verilmiş, 16 L 1239 (14 Haziran 1824) tarihinde de Abdullah'ta olan tevliyet ve cibayet görevleri, ehliyetsiz olmasından dolayı, Ali, Hüseyin ve Mustafa'ya verilmiştir⁴⁸¹.

Zinciriye Medresesi'ne müderris, müteveli ve vakıf görevlisi atamaları, XIX. ve XX. yüzyılda da yapılmıştır. 20 Ra 1253 (24 Haziran 1837) tarihli iki üçte bir hisse müderris olan Mustafa'nın, ehliyetsiz olmasından dolayı, bu görevin kendisine verilmesine dair, Mahmut'un arzı vardır⁴⁸². 21 R 1258 (01 Haziran 1842)⁴⁸³ tarihli muhasebe kaydında iki akçe ile medresenin tevliyetine Mustafa getirilmiştir. 16 C 1262 (13 Mayıs 1846)'da⁴⁸⁴ Mustafa'ya yarı dokuzda bir ve altıda bir ve dörtte bir hisse müderrislik görevi verilmiştir. 02 Z 1268 (16 Eylül 1852)'de⁴⁸⁵ tevliyet ve cibayet görevleri Mustafa'da iken müderris Hasan Şükrü'nün müdahalesinin önlenerek eskisi gibi idare edilmesi gerektiğine dair belge mevcuttur. 18 N 1271 (04 Haziran 1855)'te⁴⁸⁶ müderrisliğe Kara Şeyh Mehmet Efendizade Hüseyin Efendi atanmıştır. *Cedit Şahsiyet Defteri* kayıtlarındaki 15 Za 1271 (30 Temmuz 1855)⁴⁸⁷ tarihli belgede, İbrahim Hilmi, Mehmet ve Süleyman'a altıda birden altıda bir ve

⁴⁷⁹ BOA.C.MF. GNo.313.

⁴⁸⁰ BOA.C.MF. GNo.1713.

⁴⁸¹ BOA.C.MF. GNo.5134.

⁴⁸² BOA.C.MF. GNo.2759.

⁴⁸³ BOA.EV.d.GNo.11855, vr.5.

⁴⁸⁴ VAD.No.149, s.270, Sno.3324.

⁴⁸⁵ BOA.A.MKT.MHM. GNo.103.

⁴⁸⁶ BOA.A.MKT.NZD. GNo.38.

⁴⁸⁷ VAD.No.149, s.270, Sno.3323.

dörtte bir hisse müderrislik görevi tevdi edilmiştir. 13 Şubat 1295 (M 24 Şubat 1880)'de⁴⁸⁸ Mustafa Fahreddin, üçte birden iki üçte bir hisse müderrislik görevine atanmıştır. 07 Ş 1312 (02 Şubat 1895)'te⁴⁸⁹ müderrislik görevine, İbrahim Hilmi'nin oğlu Mehmet Cemalettin getirilmiştir. 07 Ra 1323 (12 Mayıs 1905)'te⁴⁹⁰ tevliyet, Mustafa'nın oğlu Abdullah'ın adem-i iktidarından dolayı diğer oğlu Mehmet Nuri'ye verilmiştir. Yine 07 Ra 1323 (12 Mayıs 1905)'te⁴⁹¹ İbrahim Hilmi'nin oğlu Mehmet Cemalettin ve amcası Süleyman'ın vefatıyla hisseler diğer amca olan Mehmet'e geçmiş, ancak Mehmet Cemalettin'in oğlu Hasan Hüsnü'ye ait olan bu hisselerin bir kısmı, büyüünceye kadar, amcası Mehmet'in gözetimine bırakılmış, 01 M 1331 (11 Aralık 1912)'de⁴⁹² bu görev, Mustafa Fahreddin'in kardeşi Yusuf Nizameddin'e geçmiştir.

Zincirye Medresesi, görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar faaliyetini sürdürmüştür. Bundan sonra, 1940'lı yıllarda da bir ara hapishane olarak kullanılmış, bu nedenle de bazı yerleri yıkılmıştır⁴⁹³. Zincirye Medresesi 1973 yılında Niğde Müzesi'ne bağlı bir müze olarak faaliyete geçmiş⁴⁹⁴ ve 1985 yılında da Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek Aksaray Müzesi olarak ziyarete açılmıştır. 2006'da özel bir firma restore ederek "Taş Saray" ismiyle işletirken 2011'de Aksaray Belediyesi'ne devretmiştir. Aksaray Belediyesi ise medreseyi 2014 yılına kadar Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü binası olarak kullanmıştır. Mayıs 2014'ten itibaren Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü başka bir binaya taşınmıştır ve medresede Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü koordinesinde kurslar açılmıştır. Ney, ebru başta olmak üzere pek çok kursun verildiği medresenin iki büyük odası ise kütüphane ve sohbet odası olarak kullanılmaktadır.

⁴⁸⁸ VAD.No.149, s.270, Sno.3325.

⁴⁸⁹ VAD.No.149, s.270, Sno.3323.

⁴⁹⁰ VAD.No.149, s.270, Sno.3324.

⁴⁹¹ VAD.No.149, s.270, Sno.3323.

⁴⁹² VAD.No.149, s.270, Sno.3325.

⁴⁹³ Konyalı, *Aksaray*, I, s.1338.

⁴⁹⁴ Çiftçioğlu, *Aksaray*, s.110; Görür, *Aksaray*, s. 116.

Tablo 11: Zinciriye Medresesi'nde Görev Yapan Müderris, Mütevellî ve Diğer Vakıf Görevlileri Listesi		
Mütevellî - Müderrisler	Tarih	Ücret
Mustafa	1090	1 Akçe
Ahmet-Mahmut	R 1104	1 Akçe
Mahmut-Ahmet	S 1112	1 Akçe
Ahmet-Mustafa Mısırî	1128	2 akçe
Mustafa Mısırî-Osman	1128	2 akçe
Osman-Mustafa Mısırî	1128	2 akçe
Teberdar Ahmet-Mustafa Mısırî	19 Ra 1146	2,5 akçe
Mustafa Mısırî- Ahmet ve Feyzullah İsmail	17 Ca 1146	2,5 akçe
Hamza-Mustafa	4 S 1152	
Mustafa-Ahmet ve Mehmet	13 Za 1207	
Mustafa-Müslim Şemi	08 M 1211	
Mustafa-Müslim Şemi	09 M 1212	
Abdullah Nuri - Abdurrahman	23 Ra 1219	
Ahmet ve Mehmet- Abdullah	29 Ra 1223	
Abdullah- Ali, Hüseyin ve Mustafa	16 L 1239	
Mustafa- Mahmut	20 Ra 1253	
Mustafa	21 R 1258	
Mustafa	16 C 1262	
Hasan Şükrü -Mustafa	2 Z 1268	
Hüseyin	18 N 1271	
İbrahim Hilmi, Mehmet ve Süleyman	15 Za 1271	
Mustafa Fahreddin	13 Şubat 1295	
İbrahim Hilmi- Mehmet Cemalettin	07 Ş 1312	
Mehmet Cemalettin, Süleyman-Mehmet (Hasan Hüsnü)	07 Ra 1323	
Abdullah-Mehmet Nuri	07 Ra 1323	
Mustafa Fahreddin- Yusuf Nizameddin	01 M 1331	

4.2. AKSARAY KENTİ MEDRESELERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Aksaray kentinde, Hurufât Defteri kayıtlarına göre, varlığı bilinen medreseler hakkında istatistikî bilgiler, yukarıda verilmiştir. Yukarıda zikredilen medreselerin, birkaçı dışında, ne zaman faaliyete geçtikleri ile hangi nedenden ve ne zaman kapandığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, aynı dönem *Hurufat Defterleri*'ne göre, Aksaray'da 10 medrese kaydına rastlanmışken Karaman'da⁴⁹⁵ 19, Kır İli'nde⁴⁹⁶ bir, Ilgın'da⁴⁹⁷ bir, Ereğli'de⁴⁹⁸ de 12 medresenin olması, mektepler bölümünde zikredilen nüfus artışının eğitime yansması hakkında bilgi verebilir. Çünkü, o dönemde en fazla mektep Aksaray'da iken bu durum medrese sayısına yansımamıştır. Öyle ise Aksaray, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, yoğun bir göç almış ve bu kişilerin de eğitim seviyesi düşük olmalıdır.

Aksaray'daki medreselerden Zinciriye ve Köhne/Bedriye, varlıklarını günümüze kadar devam ettirmesi bu medreselerin vakıflarının zengin olduğunun bir göstergesi olmalıdır. bu zenginlik de çalışanlarına verdiği ücretten anlaşılmaktadır. Nitekim, Zinciriye Medresesi'nde çalışan müderrisler 25 akçe, Köhne/Bedriye Medresesi'nde çalışan müderrisler de dört akçe almaktadır. Diğer medreselerde çalışan müderrisler de genel olarak birer akçe maaş almaktadırlar.

Zinciriye Medresesi ve Köhne/Bedriye Medresesi'nde çalışan müderrislerin diğer medreselerde çalışan müderrislerden fazla ücret almasının nedeni, bu medreselerin mekteplerde olduğu gibi vakıflarının zenginliğinden dolayı olmalıdır. Yine, buralarda görev yapacak kişilerin, o yerdeki en kaliteli müderrislerden seçiliyor olma ihtimali yüksektir. Yukarıda da zikredildiği üzere, bu medreselerin açılma kapanma tarihleri olmasa da medreseler hakkında *Hurufât Defterleri*'ndeki ilk ve son kayıtların tarihi, tablo şeklinde verilmiştir.

⁴⁹⁵ Cengiz, *Larende*, s. 105-115.

⁴⁹⁶ Akıncı, *Kır-İli*, s. 92.

⁴⁹⁷ Özdemir, *Ilgın*, s. 84-85.

⁴⁹⁸ Boydemir Temel, *Karaman Ereğlisi*, s. 26.

Tablo 12: Aksaray’da Bulunan Bütün Medreselerin Listesi

Sıra No	Medresenin Adı	Medrese ile İlgili İlk ve Son Kaydın Tarihleri
1	Baş Baki-Kulu Mehmet Ağa Medresesi	1096-21 R 1258
2	Beramunî Medresesi	1096-21 R 1258
3	Cami-i Kebir Medresesi	1096-21 R 1258
4	Köhne/BedriyeMedresesi	01 N 1124-04 L 1331
5	Mercaniye Medresesi	Ra 1114
6	Molla Bali Medresesi	B 1116
7	Seyfiye Medresesi	1090-21 R 1258
8	Seyyid Ahmet Medresesi	01 B 1132-L 1143
9	Yılanlı Medresesi/Ebubekir Buk’ası	1090-10 Ra 1262
10	Zinciriye Medresesi	1090-01 M 1331

BEŞİNCİ BÖLÜM

KLASİK YAYGIN EĞİTİM FAALİYETLERİ CAMİLERDE EĞİTİM

Cami, Arapça (عامة) kökünden türeyen, toplayan ve bir araya getiren anlamlarında kullanılan bir kavram olup başlangıçta Cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan “*el-Mescidü'l-Câmi*” kelimelerinin kısaltılmış şeklidir. Mescitler daha çok vakit namazlarının kılındığı yerler olarak bilinmektedir⁴⁹⁹.

Camilerin asıl fonksiyonu, Müslümanların ibadetlerini huzur içinde yerine getirdikleri bir mekan olmasıdır. İbadet yeri olmasının dışında camilerde başta dinî olmak üzere farklı dallarda da eğitim öğretim yapılmıştır. Bundan dolayı camiler, zaman içerisinde medreselerin uygulama alanı olarak İslâm dünyasında odak noktası haline gelmiştir. İbadet ve eğitim öğretim işlevinin yanında zamanının gerektirdiği şartlar doğrultusunda idarî, iktisadî, hukukî ve askerî kararların alındığı yerler olmuştur. Yani camiler kimi zaman ordugah, kimi zaman hazine kasası, kimi zaman sefaret, kimi zaman da halkın şikayetlerinin ve davalarının dinlendiği mahkemeler olmuştur. Ayrıca kütüphane, misafirhane, hastane ve merasim alanı gibi birçok toplumsal fonksiyonları yerine getirmiştir. Zikredilen hizmetler, zamanla camiye sığmaz olmuş ve sonuçta külliyeler doğmuştur. Böylece camiler birçok müessesenin kendisinden kaynaklandığı bir ana müessese olmuştur⁵⁰⁰. Bunun için tüm sosyal oluşumlar, mescit, cami ve külliyelerin etrafında teşekkül etmiştir.

5.1. CAMİLERİN TARİHİ GELİŞİMİ

Hz. Muhammet, Medine'ye hicret ettikten sonra “*Mescid-i Nebvî*”yi, müslümanların sayısı artınca da şehrin belirli yerlerindeki mescitleri inşa ettirmiştir. Bu mahalle mescitlerinde vakit namazları kılınmakla beraber cuma namazı sadece Mescid-i Nebvî’de kılınmıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi Mescid-i Nebvî, kısa zamanda Müslümanların bir araya gelip toplandıkları önemli bir merkez olmuştur. Hatta günlerinin tamamını Mescid-i Nebvî’de geçiren “*Ashab-ı Suffe*”, denilen bir grup, kendilerini

⁴⁹⁹ Ahmet Önkâl- Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, VII, s.46.

⁵⁰⁰ Ergin, *Maarif Tarihi*, I, s.198-223; Küçükdağ, *Lale Devrinde Konya*, s.137; Önkâl-Bozkurt, *Cami*, s.49-53.

ilme adayarak ticaret, zenaat ve tarım gibi dünyalık işlerden elini eteğini çekmiştir. Bu kişilerin geçimi için sağlanan girişimler, İslâm dünyasında vakıf sisteminin doğmasında büyük bir örnek teşkil etmiştir⁵⁰¹.

Hulefa-i Raşidin döneminde Müslümanların eline geçen yerlerde fethe-diliş şekline göre ya eski mabetler kısmen ya da tamamen camiye çevrilmiş veya oldukları gibi bırakılarak sadece yeni mescitler bina edilmek üzere bir arazi ayrılmıştır. Hz. Ömer, vakit namazlarının kabile veya mahalle mescitlerinde kılınabileceğini ancak Cuma günü ise herkesin büyük camide toplanmasını emretmiştir. Böylece camiler, halkın genel anlamda bir araya gelip bilgilendiği ve etrafında iskân olduğu yerler olmuştur⁵⁰². Emeviler ve Abbasîler zamanında ise mescitler sayıca artarak ve mimarî açıdan büyük gelişme göstermiştir. Bu dönemde binlerce cami ve mescit inşa edilmiştir. Daha ilk asırlardan itibaren Müslümanların yaşadığı her köyde mutlaka bir cami inşa edilmiş, buralarda Cuma namazı kılınmıştır⁵⁰³.

Türklerin İslâmı kabulünden sonra Selçuklular, beylikler ve özellikle Osmanlı döneminde gelişen mimarî üsluplarıyla birçok cami ve mescit yapılmıştır. Camilerin eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılması geleneği Osmanlılar'da da başlangıçtan beri benimsenen ve devam ettirilen bir uygulama olmuştur. Osmanlı medreselerinde mevcut odalarda öğrenci ikamet etmekte, medrese dershanesinde belirli dersleri görmekte, bunun dışında genel dersleri camilerde takip etmekteydi. Takrir şeklinde halka açık olarak verilen bu dersler için XVII. yüzyıldan itibaren dersiamların tayınl edildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar aralıksız süren bu usule Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir⁵⁰⁴.

5.2. AKSARAY CAMİLERİNDEKİ EĞİTİM HİZMETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Medreselerin uygulama alanı olan camilerde müderrisler tarafından verilen dersleri, medrese öğrencileri kadar halk da takip ediyordu. Dersiamların faaliyetleri, Tekke ve zaviyeler gibi yaygın eğitimin bir ayağını oluştuyordu. Bundan dolayı, bu eğitim, Aksaray'ın en büyük ve cemaati çok

⁵⁰¹ Baltacı, *Mektep*, s.4, 25.

⁵⁰² Önkâl-Bozkurt, *Cami*, s.48; Baltacı, *Mektep*, s.27.

⁵⁰³ Önkâl-Bozkurt, *Cami*, s.49.

⁵⁰⁴ Ergin, *Maarif Tarihi*, I, s. 99; Önkâl- Bozkurt, *Cami*, s.51.

olan camileri olan Karamanoğlu Camii, Debbâğlar/Hacı Şükrullah Camii ve Hacı Musa Ağa Camii'nde verilmiştir. Ayrıca Karamanoğlu Camii ve Rızâî Hasan Efendi Camii'nde hadis başta olmak üzere, tefsir ve fıkıh dersleri de okutulmaktaydı. Bütün bu faaliyetler, camilerin çok amaçlı olarak kullanıldığının bir göstergesi olmalıdır. Bu genel değerlendirmeden sonra aşağıda Aksaray şehrindeki dersiamı ve hadis şeyhi olan camiler, başlıklar halinde incelenecektir.

5.2.1. Aksaray'da Dersiamı Olan Camiler

Camilerin ortaya çıkışı, tarihî gelişimleri, kurumsallaşmaları gibi konular üzerinde yapılan genel değerlendirmelerden sonra konuyla ilgili *Hurufât Defterleri*'nde zikredilen dersiamlar hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

“*Umuma, halka açık ders veren*” anlamına gelen “*ders-i âmm*”⁵⁰⁵, medrese talebesi başta olmak üzere, ilim tahsil etmek isteyenlere camide ders okutan müderrislere denirdi. Dersiam, medreseyi bitiren ve imtihan sonucu medrese talebesine ders okutma hakkını kazanan kimse olarak tanımlanmaktadır⁵⁰⁶. Buna göre dersiam, sadece “*talebe-i ulûm*” adı verilen medrese talebesine ders verme hakkına sahip müderrisler olmaktadır. Kurala göre, bir kişinin dersiam olabilmesi için, okunması gereken ilimleri medresede bitirip icazet aldıktan sonra imtihanla ehliyetini ispat etmesi gerekirdi. Bunun için dersiam olmak isteyen medrese mezunları, senede bir defa kurulan jüriye başvuruda bulunarak medreselerde imtihana girerlerdi. Sınavı kazananlar buna göre atanırlardı.

Dersiamların ücretleri devlet hazinesinden değil, hayırseverlerin kurdukları vakıfların gelirleri ile karşılanır; kadro tahsisi de buna göre belirlenirdi. Bu sebeple büyük camilerin hemen hepsinde birden fazla dersiam görev yapabiliyordu. Dersiamların ücretlerinde de standart bir uygulama söz konusu olmayıp, birbirinden farklı idi. Bu duruma muhtemelen caminin büyüklüğü ve ders takip eden kişi sayısı ile vakıf tahsis edenin varlık durumu etki ediyordu. Ayrıca buralarda görev yapan dersiamlara iki görev bir arada verilerek ek gelir sağlanmış olduğuna dair örnekler de vardır.

⁵⁰⁵ Mehmet İpşirli, “Dersiâm”, *DİA*, IX, s. 185.

⁵⁰⁶ Hüseyin Hatemi, 19. Yüzyılda Medreseler, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1985, s.505; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s.83.

Medrese talebeleri, kendi medreseleri dışında, camilerde dersiamların derslerine de devam ederlerdi⁵⁰⁷. Dersiamların, eğitimci olarak okutacağı derslerin çeşidi vakfiyelerde belirlenirdi. Bunlar, daha çok tefsir, hadis ve fıkıh gibi ihtisas isteyen derslerdi. Eğitimin medreseye taşındığı zamanlarda bile camilerde bu derslerin anlatılmasının temelinde ibadet anlayışı yatmaktadır. Ayrıca dersiamın hangi dersleri, ne zaman ve nerede vereceği; bunun karşılığında ne kadar ücret ödeneceği vakfiyelerde belirlenmiştir.

Sonuç olarak dersiamlar, medreselerde, camilerde öğrencilere ders verme yetkisine sahip müderrislerdir. Birer ihtisas dersi olan bu derslerin halka da açık olması, bu ilimleri herkesin öğrenmesi gerektiği anlayışına bağlanmalıdır. Bunun için genelde eski ve büyük camilerde ders vermişlerdir. Dersiam atamalarının büyük bir kısmı da buralara yapılmıştır⁵⁰⁸.

Aksaray'daki dersiamlık faaliyetlerinin yürütüldüğü camiler, o dönemin merkezî camileridir. Bundan dolayı bu camiler hakkında genel bir açıklama yapıldıktan sonra camilerdeki eğitim faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

5.2.1.1. Debbaglar/Hacı Şükrullah Camii Dersiamlığı

Bölücek Köprüsü'nün karşısında olan mescit, yıkılmış yerine Debbaglar/Hacı Şükrullah Camii (Köprü-Başı) yapılmış ve eski adı verilmiştir. Eski mescidin kitabesi de bu caminin doğu duvarına yerleştirilmiştir. 1671 yılında Hacı Mehmet tarafından tamir edilen mabet, 1875 yılında Şeyhzade Hüseyin Kemal tarafından yeniden tamir ettirilmiştir⁵⁰⁹. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de⁵¹⁰ bahsettiği camilerden biri olması, buranın XVII. yüzyıl ortalarında önemli bir yere sahip olduğunun bir göstergesi olmalıdır.

Burada yürütülen faaliyetlere bakıldığı zaman, ileride de zikredileceği üzere, bu caminin, esnaf örgütlenmesinin karargahı olabileceği ve esnafın dinî eğitimlerini burada sürdürdüğü düşüncesi gündeme gelmektedir. Çünkü bu caminin, hem eczahanesi hem dersiamlığı hem de debbaglar şeyhliği mevcuttur. Bu kadar işlevi olan bir caminin, esnaf tarafından tercih edilmesi mümkün görünmektedir.

⁵⁰⁷ Küçükdağ, *Lale Devrinde Konya*, s.137.

⁵⁰⁸ Hamit Şafakçı, "Osmanlı Dönemi Konyası'nda Dersiamların Büyük Camileri Dershane Olarak Kullanmaları", *Bilgi Yolu*, S 9, Konya 2006, s. 167.

⁵⁰⁹ DAGM, 387 Numaralı, s.138; Yörük, *Aksaray*, s.244'ten naklen TK, 564, s.77a; 565, s.193b; 584, s.77a; Konyalı, *Aksaray*, I, s. 1155-1157.

⁵¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyâhat-nâme*, III, s.193. Evliya Çelebi, bu caminin kireçle yapıldığını ifade etmektedir.

Yukarıda da zikredildiği üzere eczahanesi de bulunan bu caminin Ali Ağa, Hacı Mehmet ve Kalender Vakfı tarafından finanse edilen bir de dersiamlık kadrosu mevcuttur. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, vakfedilen nakit para ile faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Hurufât Defteri kayıtlarındaki Debbağlar/Hacı Şükrullah Camii Dersiamlığı ile ilgili ilk belgenin tarihi, 01 M 1133 (02 Kasım 1720)'dir⁵¹¹. Belgede zikredilen kayda göre, Debbağlar Camii'nde bulunan Ali Ağa, Hacı Mehmet ve Kalender Vakfı'nda, muayyene ile dersiamlık, Mehmet'in ölmesi üzerine oğlu Mustafa'ya verilmiştir. 01 Ş 1136 (25 Nisan 1724)'te⁵¹² dersiam olanlara vakfedilmiş nakitin mütevellisi Musa'nın ölmesi üzerine bu görev, bir akçe ile kardeşi İshak'a verilmiştir. Ş 1137 (Nisan-Mayıs 1725)'te⁵¹³ dersiam olanlara vakfedilmiş nakdin mütevellisi Musa'nın ölmesi üzerine bu görev, yarım akçe ile Mustafa'ya verilmiştir. N 1139 (Nisan-Mayıs 1727)⁵¹⁴ vakfın mütevelliliği ve nazırlığı, ortaklaşa olarak Mustafa, Mehmet ve kardeşinin oğlu Mehmet'e verilmiştir. N 1139 (Nisan-Mayıs 1727)'de⁵¹⁵ muayyene ile dersiamlık, Mustafa'nın ölmesi üzerine kardeşi Mehmet'e verilmiştir. M 1140 (Ağustos-Eylül 1727)'de⁵¹⁶ vakfın tevliyeti, muayyene ile dersiam olan Mehmet'in ölmesi üzerine Ahmet'e verilmiştir. M 1140 (Ağustos-Eylül 1727)'de⁵¹⁷ bir akçe ile ortaklaşa mütevellilik ve nazırlık, Mehmet ve diğer Mehmet'te iken diğer Mehmet'in ölmesi üzerine bu görevler, Ali'ye verilmiştir. R 1143 (Ekim-Kasım 1730)'da⁵¹⁸ bir akçe ile mütevellilik ve nazır, Ali'nin beratı yenilenmiştir. Ca 1162 (Nisan-Mayıs 1749)'da⁵¹⁹ muayyene ile müderrislik, Ahmet'in ölmesi üzerine oğlu Mehmet Emin'e verilmiştir.

Tablo 13: Debbağlar/Hacı Şükrullah Camii'nde Görev Yapan Dersiamların Listesi

Dersiam	Tarih	Ücret	Mütevellilik - Nazır	Tarih	Ücret
Mehmet - Mustafa	01 M 1133		Musa-İshak	01 Ş 1136	1 Akçe

⁵¹¹ VAD.No.1067, vr.65b.

⁵¹² VAD.No.1137, vr.20b

⁵¹³ VAD.No.1137, vr.22a.

⁵¹⁴ VAD.No.1143, vr.32a.

⁵¹⁵ VAD.No.1143, vr.32a.

⁵¹⁶ VAD.No.1143, vr.32b.

⁵¹⁷ VAD.No.1143, vr.32b

⁵¹⁸ VAD.No.1073, vr.23b.

⁵¹⁹ VAD.No.1055, vr.11a.

Mustafa	N 1139		Musa- Mustafa	Le 1105	0,5 Akçe
Mustafa-Ahmet	M 1140		Mehmet(1/2), Mehmet(1/2),	N 1139	1 Akçe
Ahmet-Mehmet Emin	Ca 1162		Mehmet(1/2)-Ali(1/2)	M 1140	1 Akçe
			Ali(1/2)	R 1143	1 Akçe

5.2.1.2. Hacı Musa Ağa Camii Dersiamlığı

Hacı Musa Ağa Camii, Hacı Musa Ağa tarafından XVII. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olmalıdır. Bugün Hasas Mahallesi olarak bilinen Teftiş Mahallesi'nde eski Devlet Hastanesi'ne bitişik bir yerdedir. Büyük Hasas Camii de denilen bu mabet, kerpiçten yapılmış olup 1910 yılında halk tarafından tamir edilmiştir⁵²⁰. Yukarıda zikredildiği üzere bu caminin mektebi de mevcuttur.

Hurufât Defteri kayıtlarındaki Hacı Musa Ağa Camii Dersiamlığı ile ilgili ilk belgenin tarihi, Ca 1154 (Temmuz-Ağustos 1741)'dir⁵²¹. Belgede zikredilen kayda göre, Teftiş Mahallesi'nde Hacı Musa Ağa tarafından yapılan muallimhanenin ikişer akçe ile muallimi ve dersiamı Mehmet'in çocuksuz ölmesi üzerine bu görevler, Ebubekir'e verilmiştir. Ayrıca bu dersiamlığın, muallimhanede varlığını sürdürmesi, diğer dersiamlıkların ise camide olması başka bir dikkat çekici konudur. Bu durumda Hacı Musa Ağa Mektebi konusunda ifade edilmiş olan ilk üç ve son beş kayıttaki muallimlerin dersiam olma ihtimali vardır.

B 1154 (Eylül-Ekim 1741)'de⁵²² muallimhanenin ikişer akçe ile muallimi ve dersiamı olan Mehmet'in çocuksuz ölmesi üzerine yerine geçen Ebubekir, kendi isteğiyle bu görevleri, Ahmet'e devretmiştir. R 1159 (Nisan-Mayıs 1746)'da⁵²³ muallimhanenin ikişer akçe ile muallimi ve dersiamı Ahmet'in ölmesi üzerine yerine kardeşi Abdurrahman geçmiştir.

1167 (Mayıs-Haziran 1754)'te⁵²⁴ Hacı Musa Camii'nde iki akçe ile dersiam Abdurrahman'ın çocuksuz ölmesi üzerine bu görev, Ahmet'e veril-

⁵²⁰ Konyalı, *Aksaray*, I, s. 1167.

⁵²¹ VAD.No.1073, vr.30a.

⁵²² VAD.No.1073, vr.30a. Bu kayıta, muallimhanenin ikişer akçe ile muallimi ve dersiamı olan Mehmet'in çocuksuz ölmesi üzerine yerine geçen Ebubekir'den bahsetmesi, mektep konusundaki ilk üç kayıttaki muallimlerin aynı zamanda dersiam olma fikrini destekler mahiyettedir.

⁵²³ VAD.No.1055, vr.9a.

⁵²⁴ VAD.No.1055, vr.12a.

miştir. R 1169 (Ocak-Şubat 1756)'da⁵²⁵ camide iki akçe ile dersiam olan Ahmet'in beratı yenilenmiştir. N 1172 (Nisan-Mayıs 1759)'da⁵²⁶ Ahmet'in dersiamlık beratı tekrar yenilenmiştir. 01 C 1176 (18 Aralık 1762)'de⁵²⁷ dersiam Ahmet'in ölmesi üzerine yerine oğulları Abdullah, Mehmet, Abdurrahman ve Hüseyin'in ortaklaşa görevlendirilmiştir.

Tablo 14: Hacı Musa Ağa Camii'nde Görev Yapan Dersiamların Listesi		
Mütevelli - Müderrisler	Tarih	Ücret
Mehmet- Ebubekir	B 1110	2 Akçe
Mehmet- Mehmet	S 1137	2 Akçe
Mehmet- Mehmet	Z 1149	2 Akçe
Mehmet- Ebubekir	Ca 1154	2 Akçe
Ebubekir- Ahmet	B 1154	2 Akçe
Ahmet- Abdurrahman	C 1159	2 Akçe
Abdurrahman -Ahmet	Ş 1167	2 Akçe
Ahmet	Ra 1169	2 Akçe
Ahmet	N 1172	2 Akçe
Ahmet- Abdullah, Mehmet, Abdurrahman, Hüseyin	C 1176	2 Akçe

5.2.1.3. Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Dersiamlığı

Karamanoğlu Mehmet Bey Camii'nde dersiamların faaliyetlerine geçmeden önce, cami hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır. Bu cami, Hamidiye Mahallesi'nde Çarşı Merkezi'ndedir. Halen ayakta olan ve hizmet veren, Karamanoğlu Beyliği zamanından kalma eserlerinden biridir. Bu caminin, Ca 856 (Mayıs 1452) tarihli vakfiyesi mevcuttur. Bu belgeye göre cami, Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından, 1452 tarihinden önce, yaptırılmıştır⁵²⁸. Caminin, vakıf defterlerinde⁵²⁹ Karamanoğlu Mehmet Bey Camii; Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'de⁵³⁰, BOA belgelerinde ve diğer bazı kaynaklarda Karamanoğlu İbrahim Bey Camii, Cami-i Kebir ve Karama-

⁵²⁵ VAD.No.1056, vr.71a.

⁵²⁶ VAD.No.1056, vr.74b.

⁵²⁷ VAD.No.1057, vr.65b.

⁵²⁸ VAD.No. 2176, s. 278. Sno. 608.

⁵²⁹ DAGM, 387 Numaralı, s.135; Yörük, Aksaray, s.239-241'den naklen TK, 564, s.73b; 565, s.176b; 584, s.73b.

⁵³⁰ Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, s.194. *Seyahatnâme*'de, Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Dersiamlığı hakkında, dersiamların ücretsiz ders okuttuğu kaydedilmektedir.

noğlu Camii; Hurufât Defteri kayıtlarında ise hem Karamanoğlu Mehmet Bey Camii, hem Karamanoğlu İbrahim Bey Camii, hem de Cami-i Kebir ve Karamanoğlu Camii diye adlandırılmaktadır⁵³¹.

Karamanoğlu Mehmet Bey Camii'nde yürütülen dersiamların faaliyetlerine gelince, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, Hacı İsa Tekyesi Vakfı tarafından dersiamlara verilmek üzere bağışlanan nakit para ile varlığını devam ettirmiş olmalıdır. Çünkü Hurufât Defteri kayıtlarındaki Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Dersiamlığı ile ilgili ilk belgenin tarihi, B 1113 (Aralık 1701)'dir⁵³². Belgede zikredilen kayda göre, Hacı İsa Tekyesi Vakfı'ndan almak üzere yirmi akçe ile İbrahim Bey Camii'nde dersiamlık, Şeyh Ali'ye verilmiştir. 01 Z 1120 (11 Şubat 1709)'da⁵³³ Şeyh Ali'nin beratı yenilenmiştir. 01 C 1131 (21 Nisan 1719)'da⁵³⁴ dersiam Abdurrahman'ın ölmesi üzerine bu görev, Hammâmîzade Şeyh Ali'ye verilmiştir. Za 1141 (Mayıs-Haziran 1729)'da⁵³⁵ yarım akçe ile dersiam Şeyh Ali, kendi isteğiyle bu görevi, Şeyh Mehmet'e devretmiştir. Za 1143(Mayıs-Haziran 1731)'de⁵³⁶ Şeyh Mehmet'in beratı yenilenmiştir. S 1157 (Mart-Nisan 1744)⁵³⁷ yarım akçe ile dersiamlık, Şeyh Mehmet'in ölümü üzerine oğlu Mehmet'e verilmiştir.

Tablo 15: Karamanoğlu Mehmet Bey Camii'nde Görev Yapan Dersiamların Listesi		
Dersiamlar	Tarih	Ücret
Ali	B 1113	20 Akçe
Ali	01 Z 1120	20 Akçe
Abdurrahman- Ali	01 C 1131	20 Akçe
Ali- Mehmet	Za 1141	0,5 Akçe
Mehmet	Za 1143	0,5 Akçe
Mehmet- Mehmet	S 1157	0,5 Akçe

⁵³¹ Geniş bilgi için bk. Şafakçı, Temel, *Ulu Camii*, s. 503.

⁵³² VAD.No.1134, vr.93a.

⁵³³ VAD.No.1067, vr.61a.

⁵³⁴ VAD.No.1067, vr.64b. Dersiamlığın Abdurrahman'a ne zaman ve ne şekilde geçtiği belli değildir.

⁵³⁵ VAD.No.1144, vr.23b.

⁵³⁶ VAD.No.1073, vr.24b.

⁵³⁷ VAD.No.1055, vr.8a.

5.2.2. Aksaray’da Hadis Şeyhi Olan Camiler

Aksaray’da darülhadis bulunmamaktadır. Ancak halkı hadis konusunda bilgilendirmeye yönelik camilerde görevliler vardı. Bunlara “*hadis şeyhi*” denirdi. Bunların bazı camilerde “*hadis kürsüsü*” bulunuyordu. Verilen hadis eğitimi hakkında aşağıda kısaca bilgi verilecektir.

5.2.2.1. Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Hadis Şeyhliği

Karamanoğlu Mehmet Bey Camii hadis şeyhliği, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, cami vakfı tarafından karşılanan gelirle varlığını devam ettirmiş olmalıdır. Çünkü Hurufât Defteri kayıtlarındaki Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Hadis Şeyhliği ile ilgili ilk belgenin tarihi, M 1140 (Ağustos-Eylül 1727)’dir⁵³⁸. Belgede zikredilen kayda göre, Cami-i Kebir’de hatiplik yapanların, hasbî olarak musallada kılınan Ramazan ve Kurban bayramlarında da hatiplik yapacağından bahisle hakkı olmadığı halde bu görevi alan Mehmet’in, işten el çektilerilerek yerine Cami-i Kebir’de halen hatip olan Şeyh Mustafa’ya verildiğinden bahsedilmektedir. B 1145 (Aralık 1732-Ocak 1733)’te⁵³⁹ Şeyh Mustafa’nın beratı yenilenmiştir. Ra 1147(Ağustos 1734)’te⁵⁴⁰ Ramazan ayı ve bayram günlerinde hadis şeyhi olmadığından, vakfın zahirelerinden yarım akçe karşılığında bu görev, Mustafa’ya verilmiştir. B 1151 (Ekim-Kasım 1738)’de⁵⁴¹ Mustafa’nın ölmesi üzerine bu görev, oğlu Abdullah’a verilmiştir⁵⁴².

Tablo 16: Karamanoğlu Mehmet Bey Camii’ndeki Hadis Şeyhlerinin Listesi		
Hadis Şeyhi	Tarih	Ücret
Mehmet-Mustafa	M 1140	0,5 Akçe
Mustafa	B 1145	0,5 Akçe
Mustafa	Ra 1147	0,5 Akçe
Mustafa -Abdullah	B 1151	0,5 Akçe

⁵³⁸ VAD.No.1143, vr.32a.

⁵³⁹ VAD.No.1073, vr.25b.

⁵⁴⁰ VAD.No.1073, vr.26b.

⁵⁴¹ VAD.No.1073, vr.28a.

⁵⁴² Geniş bilgi için bk. Şafakçı, Temel, *Ulu Camii*, s. 504.

5.2.2.2. Rızâî Hasan Efendi Camii Hadis Şeyhliği

Sofular Mahallesi'nde Selçuk Hamamı yanında bulunan Rızâî Hasan Efendi Camii⁵⁴³, önceleri mescit iken daha sonra camiye çevrildiği anlaşılmaktadır. Çünkü vakıf defterleri ve diğer arşiv belgelerinde Ser-Köprü, Yir-Köprü, Baş-Köprü Mescidi ile Seyyid Hacı Hasan, Rızâî Hasan ve Köprü Baş Camii, şeklinde isimlendirilmiştir⁵⁴⁴. Bu camiden Evliya Çelebi, gönül açan bir yer olarak bahsetmektedir⁵⁴⁵. KONYALI'ya göre ilk mescit 01 B 925 (29 Haziran 1519)'da Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in hükümdarlığı zamanında Mahmut oğlu Hacı Hasan tarafından yaptırılmıştır⁵⁴⁶. Rızâî Hasan Efendi Camii ile ilgili ilk belge 1090(1679-1680⁵⁴⁷ tarihli BOA'daki vakıf tevliyet kaydı defterinde vakfın mütevelliliğinin Mehmet'e imametinin de Ali'ye verildiğinden bahsedilmektedir.

Rızâî Hasan Efendi Camii hadis kürsüsü, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, cami vakfı arazi gelirleriyle varlığını devam ettirmiş olmalıdır. Çünkü Hurufât Defteri kayıtlarındaki Rızâî Hasan Efendi Camii Hadis Kürsüsü ile ilgili ilk belgenin tarihi, R 1104 (Aralık 1692-Ocak 1693)'tür⁵⁴⁸. Belgede zikredilen kayda göre, Seyyid Hacı Hasan Camii'nin kürsüsüne, üç kıta mülk arazinin geliri karşılığında, hadis nakletmek üzere İbrahim Fakih görevlendirilmiştir. 01 Za 1115 (07 Mart 1704)'te⁵⁴⁹ köprü yakınında-ki Hacı Hasan Efendi Camii'nde hadis tilavet eden Şeyh İbrahim'in beratı yenilenmiştir.

⁵⁴³ Rızâî Hasan Efendi Camii, kuzey tarafının temelleri Selçuklular veya Karamanoğulları zamanında yapılan su setleri veya kale kalıntıları üzerine oturtulmuştur. Perek zade İbrahim Efendi bu camiye yıktırarak yerine I. Dünya Savaşı sırasında yeni bir cami yaptırmış ve kapısının üstüne de kendi adını taşıyan kitabesini koydurmuştur. Eski Caminin kitabesinin cami enkazıyla beraber atılmış, Kayserili Ahmet denilen zat da bu kitabeyi alarak evinin duvarına koydurmuştur. Yapı tek katlıdır. Üzeri kiremit kaplı çatı ile örtülüdür. Cami 2007-2008 yılları arasında tamamen yıkılarak yeniden inşa edilmiştir.

⁵⁴⁴ DAGM, 387 Numaralı, s.138; Yörük, Aksaray, s.251-252'den naklen TK, 565, s.194b; 584, s.78a.

⁵⁴⁵ Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, III, s.193.

⁵⁴⁶ Konyalı, Aksaray, I, s. 1197-1199. Kitabede, "Kim bir mescit yaparsa o Allah'ın rızasına layık olmuştur. Allah da ona Cennet'te onunki gibi bir mescit yapar. Bu mübarek mescidi Mahmut oğlu Hacı Hasan Allah rızası için 925 yılı Recebi başlarında yaptırmıştır. Allah sayını meşkur etsin." bu sözler kayıtlıdır.

⁵⁴⁷ BOA.EV.d.GNo.17608, vr.2a.

⁵⁴⁸ VAD.No.1140, vr.20b.

⁵⁴⁹ VAD.No.1067, vr.59b.

Tablo 17: Rızâî Hasan Efendi Camii’ndeki Hadis Şeyhlerinin Listesi		
Hadis Şeyhi	Tarih	Ücret
İbrahim	R 1104	üç kıt’a mülk
İbrahim	01 Za 1115	
Hüseyin(1/2), Mehmet(1/2)	B 1148	1 Akçe
Mehmet(1/2)	M 1149	1 Akçe
Mehmet(1/2)- Mehmet(1/2)	S 1157	

5.3. AKSARAY KENTİ CAMİLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Medreselerin uygulama alanı olan camilerde müderrisler tarafından verilen dersler, Aksaray’ın en büyük ve cemaati çok olan camileri olan Karamanoğlu Camii, Debbağlar/Hacı Şükrullah Camii ve Hacı Musa Ağa Camii’nde veriliyordu. Bundan dolayı da bu camilerin vakıfları diğer camilerin vakıflarına nazaran daha güçlüydüler. Karamanoğlu Camii’nde dersiamlık yapan kişi 20 akçe, Debbağlar/Hacı Şükrullah Camii’nde dersiamlık yapan kişi bir akçe, ve Hacı Musa Ağa Camii’nde dersiamlık yapan kişi de iki akçe ücret alıyordu. Ayrıca Karamanoğlu Camii ve Rızâî Hasan Efendi Camii’nde hadis şeyhi olan kişilere de genel olarak birer akçe ücret veriliyordu. Buradan da camiler arasında en zengin vakfı olan mabedin Karamanoğlu Camii olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Aksaray kenti, İlkçağ ve Ortaçağ boyunca, farklı devletlerin hâkimiyeti sırasında devam ettirdiği çok yönlü gelişimini, sosyal, kültürel, dinî, ekonomik ve askerî önemi olan stratejik yolların kesişme noktasında olmasına borçludur. Aksaray'ın, Türk tarihi açısından kültürel temelleri ise başta Anadolu Selçukluları ardından Beylikler ve Osmanlılar zamanında atılmıştır. Çünkü bu devletler, sahip olduğu toprakları hayır kurumları, tekkeler, zaviyeler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, mescitler, camiler, mektepler, darülhuffazlar, darülkurrarlar ve medreselerle donatmıştır. Böylelikle Anadolu, Türkleşip-İslâmlaşmıştır. Bu devletler, müesseselerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için de vakıf sistemini etkin bir şekilde kullanarak sıkı kurallar koymuştur. Türk devletleri, insanlığa sosyal devlet nasıl olunur sorusunun cevabını bizzat yaşatarak öğretmişlerdir.

Aksaray'ın çok yönlü gelişimi, İstanbul'un fethinden sonra dünya üzerindeki stratejik yolların değişmesinden dolayı yavaşlamıştır. Aksaray, bu global etkilenenin yanı sıra, Osmanlı Devleti, buradaki insanlardan bazı grupları, İstanbul'a göndermiştir. Bu iskân hareketiyle Osmanlı, Karamanoğulları'nın gücünü zayıflatmakla birlikte hem İstanbul'un Türkleşip-İslâmlaşması hem de sayısal olarak Türk nüfusun artırılmasını sağlamıştır. Ancak, bu iskân hareketi sırasında eğitim düzeyi yüksek olan insanların da İstanbul'a gitmesi, Aksaray kent merkezinin eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda faaliyette olan mektep sayısının bölgedeki diğer yerleşim yerlerine göre daha fazla olması, konar-göçerlerin Aksaray ve çevresinde olmak üzere yerleşik hayata geçirildiği fikrini güçlendirmektedir. Bu artışa paralel olarak mektep, cami ve zaviye gibi yeni eğitim kurumları inşa edilmiştir. Bölge düşünüldüğü zaman Aksaray'ın mektep sayısındaki bu artış, medrese sayısına yansımadığı görülmektedir. Ayrıca önceden var olan küçük mescitlerin de camiye dönüştürülmesiyle şehir mimarîsinin bu yapılar etrafında geliştiği düşünülebilir.

Aksaray'ın XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki eğitim-öğretim hayatına dair bilgilerine, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Şeriye Sicilleri'ndeki kayıtlar ile kronik ve seyahatnamelerdeki gözlemler ışığında ulaşmak mümkündür.

Aksaray’da, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, belgelere göre tespit edilebilen 32 mektep, darülkurraı olan iki cami, 10 adet medrese ve dersiamların ders verdiği üç cami mevcuttur. Aksaray’daki mekteplerden 21 adedi kişi, beşi mahalle, altısı da bitişiğinde bulunan cami veya mescit adıyla anılmaktadır. Mekteplerin hepsi Osmanlı döneminde yapılmıştır. Birkaç mektep dışında, varlığını uzun süre devam ettiren mektep sayısı azdır. Günümüze kadar varlığını sürdüremeyen bu mekteplerden sadece birkaçının nispet ettiği vakıf ya da mabet, ayakta kalabilmiştir. Aksaray’ın selatin camileri sayılan Karamanoğlu Camii, Debbağlar/Hacı şükrullah Camii ve Hacı Musa Ağa Camii’nde dersiamlar yanında hadis başta olmak üzere, tefsir ve fıkh derslerini okutan hocalar da bulunuyordu. Aksaray’daki medreselerden dördü Anadolu Selçuklu, ikisi Karamanoğulları, dördü de Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları dönemindeki medreselerden üçü varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Bu medreselerden, ikisi kullanılabilir durumdadır. Diğerinin ise sadece kalıntısı mevcuttur.

Aksaray kentinde bulunan klasik eğitim kurumlarındaki eğitimciler, devletin en uç noktasındaki bir temsilci olarak halkla sürekli iç içedir. Bundan dolayı ilme büyük önem verilmiş ve her cami ya da mescidin yanında bir mektep kurulmuştur. Bu mekteplerin hocaları genelde camilerin ya da yanında bulunduğu mescitlerin imamı olmuştur. Halkın güvenini kazanmış ve görevini hak eden kişiler görevlerine ömür boyu devam ederken; görevini hak etmeyen, bilgisiz ve halkın sevmediği görevliler görevden alınmıştır.

Aksaray’daki eğitim kurumları da diğer kurumlar gibi varlıklarını vakıflar vasıtasıyla sürdürmüştür. Vakıf yönetimi, babadan oğula geçmiş, silsilenin bozulduğu durumlarda da devlete devredilmiştir. Vakıf yönetimi dışındaki görevler, babadan oğula geçtiği gibi farklı kişilere de verilmiştir. Özellikle eğitim işleriyle uğraşan kişilerde liyâkat aranmış, 1210/1795-1796 tarihinden sonra da bu kişiler imtihanla alınmıştır. Vakıflarda çalışanların görev süreleri ömürleri ile sınırlıdır. Kişinin vefatı ile vakfa yeni birinin atandığını görmek mümkündür. Bazen ölen kişinin çocuksuz olması ile görev, tamamen yabancı birine geçmiştir. Bazen de görevli kendi rızasıyla

görevinden çekilerek yerini başka birine devretmiştir. Bunun yanında bulunduğu mekânı çeşitli nedenlerden dolayı değiştireceği için görevini bırakmak zorunda kalan görevlilere de rastlanmıştır. Göreve yeni atamalar dışında bazı durumlarda da kişilerin beratlarını kaybetmeleri sonucu yeniden berat verilmiştir. Görevli öldükten sonra yerine oğlu gelmesi gerekirken görevin başkası tarafından zorla alındığı durumlar da tespit edilmiştir. Bu tür haksızlıklar, kadı tarafından düzeltilirken haksızlık yapan kişilere herhangi bir ceza verilip verilmediği belgelerde yer almamıştır.

Aksaray'daki vakıfların gelirleri o kurumlarda çalışanların da geliri durumundadır. Vakıflar halk tarafından bir iş kapısı olarak görülmüştür. Bu nedenden ötürü bazen görevliler, aynı kurum içinde farklı işler yapabildiği gibi değişik kurumlarda da çalışabilmiştir. Bu sayede iş yapan kişilerin maaşı artırılmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki *Hurufat Defterleri* esas alınarak yapılan bu incelemede Aksaray kazasının XVIII. ve XIX. yüzyıl eğitim kurumlarına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. YAYINLANMAMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

1.1.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defterleri (VAD)

1.1.1.1. Vakfiye Defterleri: Nr. 414, 608/1, 2176, 2178.

1.1.1.2. Hurufât Defterleri: Nr. 149, 150, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 564, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1064, 1065, 1067, 1072, 1073, 1134, 1137, 1140, 1143, 1144.

1.1.1.3. Cedit Şahsiyet Defterleri: Nr. 149, 150.

1.1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1.1.2.1. Cevdet Evkâf (C.EV.): Nr. 949, 8742, 20659.

1.1.2.2. Cevdet Maarif(C.MF): Nr. 313, 575, 1291, 1532, 1713, 2031, 2759, 4126, 4127, 5134, 5521, 5664, 6823, 8088, 9193.

1.1.2.3. Evkâf Defteri (EV.d.): Nr. 206, 9580, 11262, 11266, 11316, 11855, 17608, 18610, 22411.

1.1.2.4. Evkâf-ı Haremeyn Muhasebesi Defteri (EV.HMH.d.): Nr. 6645, 7423.

1.1.2.5. Maliyeden Müdevver Defter (MAD.): Nr. 1874, 7640.

1.1.2.6. Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM): Nr. 103.

1.1.2.7. Sadâret Mektûbî Mühimme Nezâret ve Devâir Evrakı(A.MKT. NZD): Nr. 38.

1.1.2.8. Tapu Tahrir Defteri (TT.d.): Nr. 387, 455.

1.1.3. Şeriye Sicilleri

Konya Şeriye Sicili (KŞS.): Nr. 22.

1.2.4. Salnameler

KOMİSYON, Hicrî 1285 Konya Vilâyeti Sâlnâmesi.

_____, Hicrî 1294 Konya Vilayeti Sâlnâmesi.

_____, Hicrî 1303 Konya Vilâyeti Sâlnâmesi.

_____, Hicrî 1309 Konya Vilâyeti Sâlnâmesi.

1.2. YAYINLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

1.2.1. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

KOMİSYON, 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1996.

2. KİTAPLAR, MAKALELER, ANSİKLOPEDİ MADDELERİ VE TEZLER

ADIVAR, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, (Haz.: Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, I-II, İstanbul 1977.

Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Selçukî Devletler Tarihi Müsameret-al-Ahyar*, (Ter.: M. Nuri GENCOSMAN), Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943.

AKA, İsmail, “Aksarayî, Kerîmüddin”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 293.

AKINCI, Halis, *Osmanlı Döneminde Kireli Kazası Hüyük İlçesi ve Köyleri Vakıf Eserleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.

AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1997.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1993’e kadar), Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994.

ARABACI, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 1998.

Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Tevârih-i Âli Osman’dan Âşık Paşazâde Tarihi*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1332.

Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm* (Eğlence ve Savaş), (Çev.: Mürsel ÖZTÜRK), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, Ankara 1974.

____, “Mektep-Osmanlılarda Mektep”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 6-7.

BARKAN, Ömer Lütfi "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. II, (1942), s.279-387.

BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

- ____, *Osmanlı Taşra Teşkilatlarında XVIII.Yüzyılda Görev ve Görevliler, (Anadolu), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990.*
- ____, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2004.*
- BOYDEMİR TEMEL, İsmet, *Osmanlı Döneminde Ereğli Kazası Vakıf Eserleri, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2011.*
- BOZKURT, Nebi, “Dârülkurrâ”, *DİA, VIII, İstanbul 1993, s.543-544.*
- ____, “Mektep”, *DİA, XXIX, Ankara 2004, s. 5-6.*
- BOZKURT, Nebi, Ahmet Önkol, “Cami”, *DİA, VII, İstanbul 1993, s.46-56.*
- CANTAY, Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1992.*
- CENGİZ, Ahmet, *Karaman Tarihi (XVIII. Yüzyıl), Çizgi Kitabevi, Konya 2014.*
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK Yayınları, Ankara 1997.*
- ÇELEBİ, İlyas “Osmanlı Medreseleri’nin Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri”, *Osmanlı, (Ed.: Güler Eren- Kemal Çiçek),VI, YTY, Ankara 2002, s.168-175.*
- ÇİFTÇİOĞLU, İsmail, *Vakfiyelere ve Tahrir Defterlerine Göre Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001.*
- DARKOT, Besim, “Konya”, *İA, VI, MEB Yayınları İstanbul 1972, s. 841-853.*
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle, (16. Baskı), Ankara 1999.*
- DİEZ, Ernst-ASLANAPA, Oktay-KOMAN, Mahmut Mesut, *Karaman Devri Sanatı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1950.*
- DUMAN, Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, I-II, Ankara 1999.*
- Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi, (Haz.: ATŞİZ), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.*
- ERDAL, Zekai, *Aksaray’da Türk Devri Mimarisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2014.*

- EYİCE, Semavi, “Medrese”, *İA*, VIII, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 112-119.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977. Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, (Yay. Ahmed Cevdet), III, İkdâm Matbaası, İstanbul 1314.
- GABRİEL, Albert, *Niğde Tarihi*, (Çev.: Ahmed Akif Tütenk), Bengi Matbaası, Ankara 1962.
- GÖRÜR, Muhammet, “Kentler ve Çevre: Aksaray”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed.: Ahmet Yaşar OCAK, Ali Uzay PEKER, Kenan BİLİCİ), II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 175-181.
- _____, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.
- GÜL, Mustafa Fırat, *Aksaray’ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı (1908-1933)*, Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Niğde 2020.
- GÜNYOL, Vedat, “Mektep”, *İA*, VII, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 652-659.
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, (Haz.: Maarif Nâzırı Nevres Paşa), I-II, Tabhâne-i Âmire, İstanbul 1279-1280.
- HATEMİ, Hüseyin, 19. Yüzyılda Medreseler, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.505.
- <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitimapp/adnks.zul>, 21/05/2008.
- http://www.die.gov.tr/nufus_sayimi/2000Nufus_Kesin.htm, 21/05/2008.
- İbn Battuta, *Seyâhat-nâme-i İbn Battuta*, (Çev. Mehmed Şerif), I-III, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1333(1335).
- İbn Bibi, *El-Evamirü’l-Ala’iye fi’l-umuri’l-Ala’iye* (Selçuk-name), (Çev.: Mürsel Öztürk), I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Süleyman ULUDAĞ), II, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.
- İLGÜREL, Mücteba, “Evliya Çelebi”, *DİA*, XI, İstanbul 1992, s. 529-533.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, (Çev. Halil BERKTAY), I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev.: Ruşen SEZER), Yapı Kredi Yayınları, (6. Baskı), İstanbul 2005.

- İPŞİRLİ, Mehmet, “Buk‘a”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 386-387.
- _____, “Câbi”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 529-530.
- _____, “Dersiam”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 185-186.
- _____, “Medrese-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 327-333.
- KAZICI, Ziya, *Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi*, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1995.
- KONYALI, Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi, Fatih Yayınları, İstanbul 1974.
- _____, İ.Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleriyle İle Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara 1997.
- KILINÇ, Emin, *Klasik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü’l-huffâzları (XVII. Yüzyıl)*, SÜSBE. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- KOMİSYON, Aksaray İl Yıllığı 1994.
- _____, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000.
- _____, *2004 Yılı Aksaray İl Çevre Durum Raporu*, Aksaray Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Aksaray 2005.
- KÖKSAL, M. Asım, “Dârülerkâm”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.520-521.
- KUBAN, Doğan “Mimarî Tasarım”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ed. Ahmet Yaşar OCAK, Ali Uzay PEKER, Kenan BİLİCİ), II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 83-110.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmet Paşa (1463?-1532)*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1994.
- _____, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, Aksarayî Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- _____, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1997.
- _____, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konyalı İlim, Fikir ve Devlet Adamları*, *Konya Şehri’nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Makaleler- I*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2004, s. 123, 126.
- _____, “Konya’da Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Medreseler” *Konya Şehri’nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Makaleler- I*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2004, s.353.

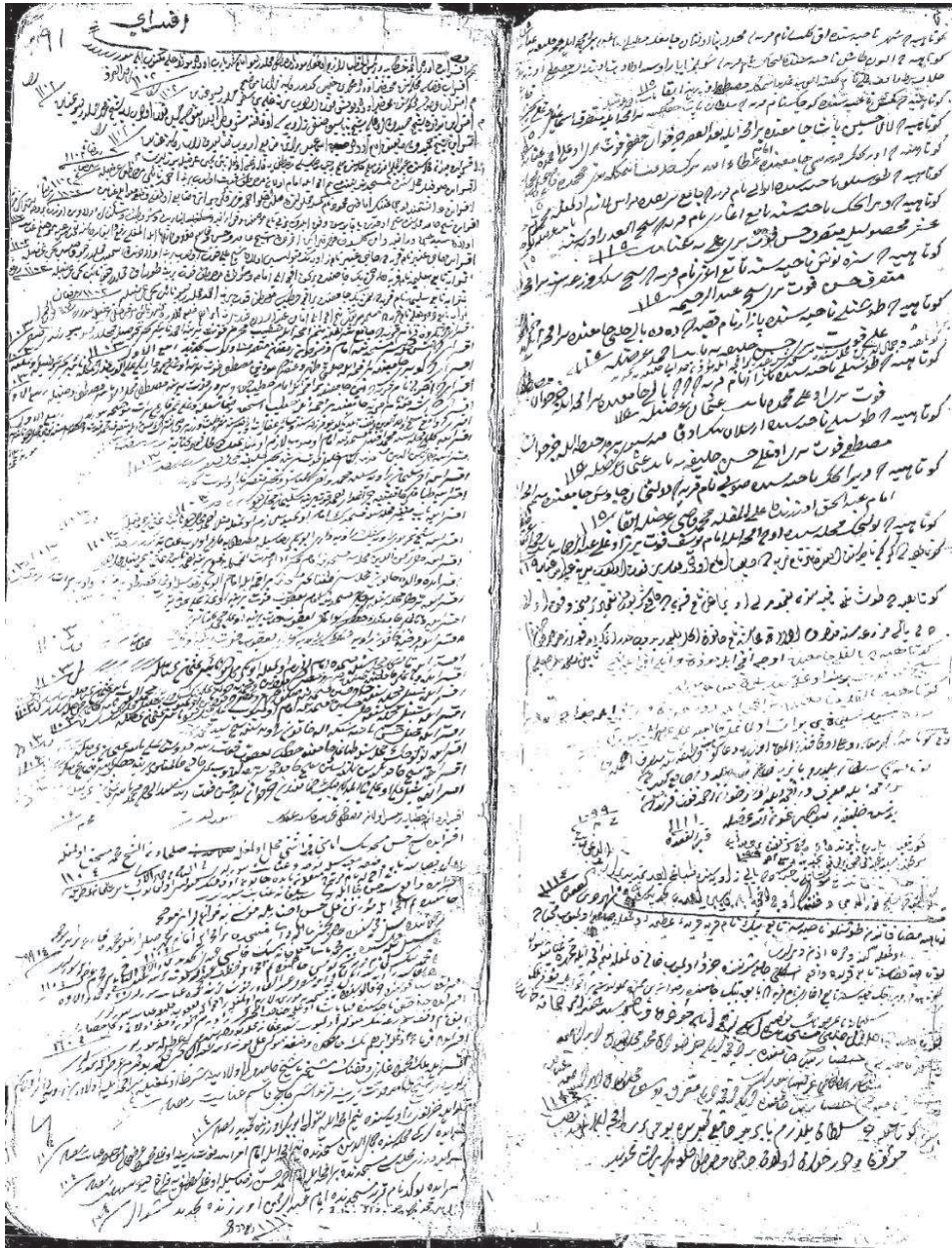
- ____, “Konya’da Hacı Ali Efendi Dârü’l-Kurrâsı ve Vakfiyesi”, *Konya Şehri’nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Makaleler- I*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2004, s.397.
- ____, A. Sefa ODABAŞI, “Katalogda Yer Almayan ve Yeni Ortaya Çıkan Bir Konya Şer’iye Sicili”, *Konya Şehri’nin Fizikî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Makaleler- I*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2004, s. 457-458.
- ____, *Türk Tasavvuf Araştırmaları, Çizgi Kitabevi Yayınları*, Konya 2005.
- ____, *Lâle Devri’nde Konya*, SÜSBE. Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1989.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998.
- LLOYD, Seton, *Türkiye’nin Tarihi*, (Çev.: Ender Varinlioğlu), TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1997.
- MERÇİL, Erdoğan, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-A’sâr*, (Haz.: İsmail ERÜNSAL), I-II, Tercüman 1001 Temel Eser, (Basım yeri ve yılı yok).
- ORMAN, İsmail, “Medrese-Mimari”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 338.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbn Bîbî”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 379-382.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Âşıkpazarâde”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.6-7.
- ____, “Neşri”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 20-22.
- ÖZDEMİR, Gazi, *Hurûfât Defterleri Işığında Konya-İlgın*, SÜSBE. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005.
- ÖZDİL, Orhan, M. Fırat GÜL, Eralp Yaşar AZAP, *Aksaray’ın Tek Şer’iye Sicili, Türkiye Barolar Birliği ve Aksaray Barosu Yayınları*, Ankara 2014.
- ÖZMEL, İsmail, “Kayyım”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 107-108.
- PAKALIN, M. Zeki, “Câbi”, *OTDTS*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 253.
- ____, “Darülkurra”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.399.
- ____, “Medrese”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 436.
- ____, “Müderres”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 436.

- ları, İstanbul 1993, s. 598.
- ____, “Mütevelli”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 640.
- ____, “Nâzır”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 666.
- ____, “Sâlname”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.105-106.
- SARRE, Friedrich, *Küçükasya Seyahati 1895 Yazı (Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar)*, (Çev.: Dârâ ÇOLAKOĞLU), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, ŞAFAKCI, Hamit, “Osmanlı Dönemi Konyası’nda Dersiamların Büyük Camileri Dershane Olarak Kullanmaları”, *Bilgi Yolu*, S. 9, Konya 2006, s.164-172.
- ŞAFAKCI, Hamit, Eşref Temel, “Aksaray’da Karamanoğlu Devri Ulu Camii ve Görevlileri”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu II (Karamanoğulları Beyliği)*, II., Karaman (23-25 Ekim 2016), s. 486-511.
- ŞAHİN, İlhan, “Aksaray”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 291-292.
- ŞİKÂRÎ, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîler’in Tarihi)*, (Haz.Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu), Karaman Belediyesi Yayınları, İstanbul 2005.
- TEKİNDAG, M.C. Şihâbeddin; “Karamanlılar”, *İA*, VI, MEB Yayınları, İstanbul 1972, s. 316-330.
- ____, “Neşri”, *İA*, IX, MEB Yayınları, İstanbul 1972, s. 214-216.
- TEMEL, Eşref, Yusuf KÜÇÜKDAĞ, “Hurufât Defterlerine Göre Aksaray Kenti Medreseleri ve Darülmurraları”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Konya 2018, s. 4882.
- TEXIER, Charles, *Küçük Asya*, (Çev.: Ali Suad), III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340.
- TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997.

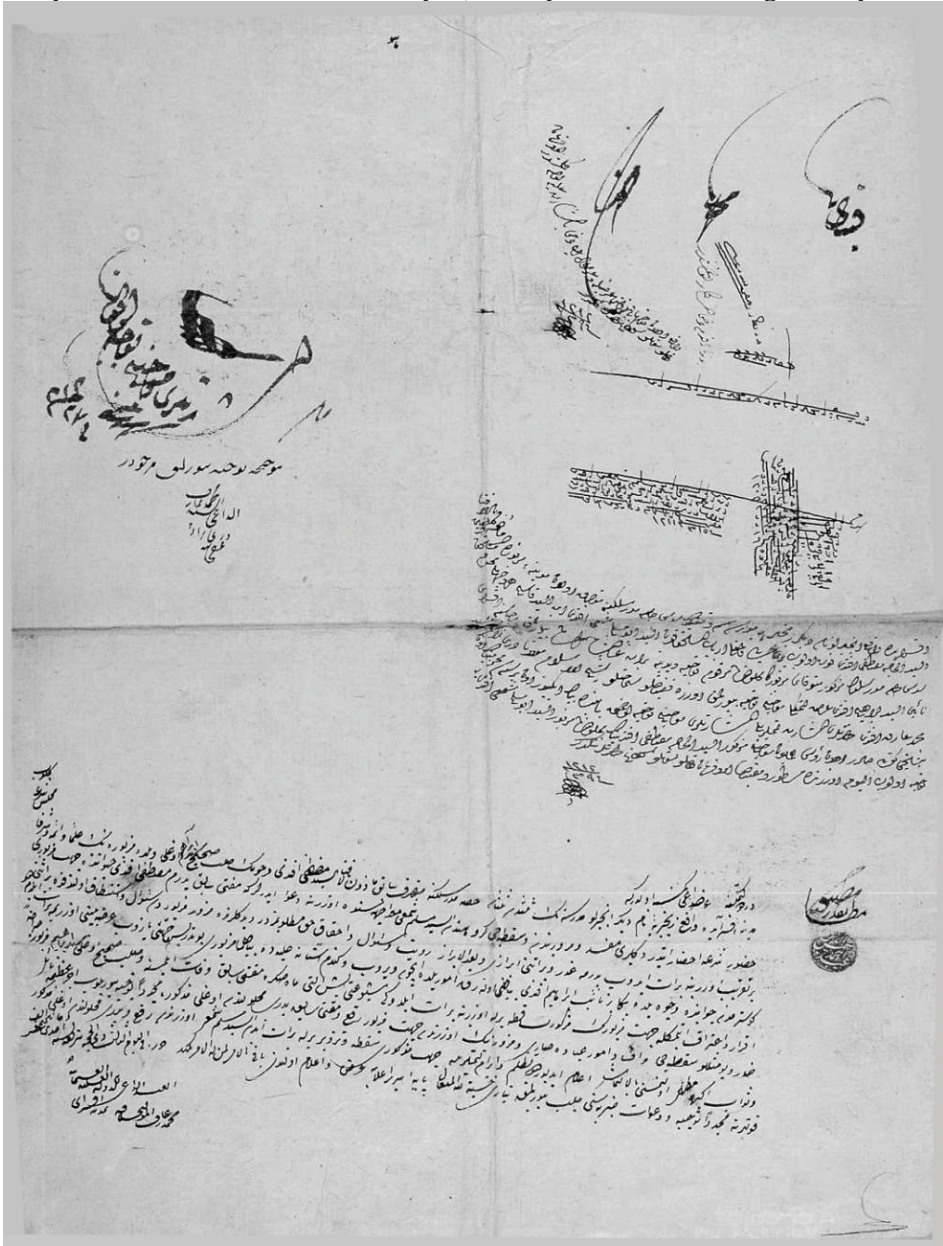
- ____, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, (12. Baskı), İstanbul 1999.
- TURAN, Şerafettin, “Hoca Sâdeddin Efendi”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 196-198.
- UZUN, Mustafa, “Mektep-Mektep İlâhisi ve Gülbangi” , *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 10-11.
- UNAN, Fahri, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi” , *Osmanlı*, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 140-160.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (4. Baskı), TTK Yayınları, Ankara 1988.
- ____, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (3. Baskı), TTK Yayınları, Ankara 1988.

EKLER

- ____, *Osmanlı Tarihi*, (7. Baskı), I-VI, TTK Yayınları, (Basım yeri ve yılı yok).
- YAZICI, Tahsin, “Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 438.
- YÖRÜK, Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*, Tablet Kitabevi, Konya 2005.

Ek-1: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 1134 Nolu defterin 91. varağında kayıtlı, Aksaray'a ait, Hurufât Defteri kaydı.

Ek-4: BOA'ndeki, Cevdet Maarif 313 Fon Koduyla kayıtlı, Zinciriye Medresesi'ne yapılan atamaya dair bir belge.

Ek-5: Aksaray kentinin günümüzdeki mahalle düzeni.

